

ნაშრომში განხილულია 1953—1964 წწ. ფიკენარში (ქობულეთთან) აღმოჩენილი მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური მასალა, რომლის დაწვრილებითი და მრავალმხრივი ანალიზის საფუძველზე ავტორი აშუქებს კოლხური ქალაქის წარმოშობის, ქალაქური ცხოვრების განვითარების, ანტიკური სამყაროს ადრე დაწინაურებულ ცენტრებთან სავაჭრო-ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობის საკითხებს.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლის ნივთიერი კულტურის ძეგლების თანმიმდევრული, სისტემატური კვლევა-ძიების დაწყება დაკავშირებულია ჯერ საქართველოს ასრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიური ექსპედიციების მოღვაწეობასთან, ხოლო შემდეგში ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დაარსებასთან (1958 წ.). ყოველწლიური ნაყოფიერი, გეგმაზომიერი სავსე არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებათა შედეგად დროის საკმაოდ მცირე მონაკვეთისათვის დაგროვდა მეტად საინტერესო, მდიდარი და მრავალფეროვანი მასალები გონიოს (ძველი აფსაროსი), ბათუმისციხის (პორტოს ალტუს), ციხისძირისა (პეტრა ბიზანტიური წყაროების მიხედვით) და განსაკუთრებით კი ფიკენარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის უძველესი ისტორიის შესწავლისათვის. ამჟამად ჩვენი კვლევის ობიექტია ფიკენარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარი; აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სხვა ქალაქებთან შედარებით ფიკენარის ტერიტორიაზე ყველაზე უკეთაა დაცული წინაანტიკური, კლასიკური, ელინისტური და ადრეფეოდალური ხანის ფენები; მიკვლეულია სახელოსნო უბნები, რკინის უძველესი მეტალურგიის კერა მდ. ჩოლოქის აუზში, საკულტო ადგილები და ნაქალაქართან დაკავშირებული სამაროვანი, რომლის მსგავსი ჯერჯერობით უცნობია საქართველოს ზღვისპირეთისათვის.

ბუნებრივია, ყველა ეს მონაცემი ზრდის ინტერესს ქობულეთ-ფიკენარის მიდამოებისადმი და აღმოჩენილი მასალების პუბლიკაციამ მნიშვნელოვნად უნდა წასწიოს წინ ძველი კოლხეთის ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების კვლევა.

ქობულეთის რაიონის არქეოლოგიური შესწავლა ხუტუბნით იწყება. 1879 წ. ხუტუბანში შემთხვევით აღმოჩენილი ბრინჯაოს ორი ცული ურიადნიკ გულო კაიკაციშვილს „დროების“ რედაქტორ ს. მესხისათვის გადაუცია; 1881 წლის შემოდგომაზე მდ. კინტრიშს გაუშვივლებია სოფ. ხუტუბნის სამარხების ერთი ნაწილი, სადაც გ. კაიკაციშვილს კვლავ უპოვნია ბრინჯაოს ორი ცული, ორი დაზიანებული მშვილდსაყინძი, ბრინჯაოსაგან დამზადებული ლომის უხეში გამოსა-

ხულება, მძივები და თიხის ქურქლები¹. გენერალ ა. კომაროვის თხოვნით და მის მიერვე გამოყოფილი თანხებით გ. კაიკაციშვილს მცირე გათხრებიც უწარმოებია და საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სამარხეული ინვენტარი მოუპოვებია².

ხუცუბნის აღმოჩენებისადმი დიდი ინტერესი გამოუჩენია ექ. თაყაიშვილს. 1891 წლის ზაფხულში გრიგოლ გურიელთან ერთად ქობულეთში ყოფნისას სოფ. ხუცუბნის ერთ-ერთ მცხოვრებს ამ უკანასკნელისათვის ცული მიუერთმევია. ექ. თაყაიშვილსა და გ. გურიელს დაუთვალეირებიათ აღმოჩენის ადგილი, სადაც დამატებით უპოვნიათ სარდონის სამი მძივი, ხოლო ოცდაათი სარდონისვე მძივი ადგილობრივ მცხოვრებთაგან საჩუქრად მიუღიათ³.

ხუცუბანში, როგორც ეს გ. კაიკაციშვილის ცნობიდან ირკვევა, სხვა ნივთებიც აღმოჩენილა, მაგრამ მოსახლეობაში გაფანტულა; ხოლო ფრანგ მურიეს გათხრებიც უწარმოებია (როგორც ჩანს, ძალიან მცირე მასშტაბის) და უპოვნია მხოლოდ ბრინჯაოს ცულის ნატეხი,

1896 წელს ექ. თაყაიშვილი კვლავ ეწვია ხუცუბანს და ადრე დაწინშულ ადგილზე მცირე გათხრებიც ჩაატარა. მკვლევარი მიუთითებს კრემაციული სამარხების არსებობაზე⁴. მოპოვებული ინვენტარი ჯერ პეტერბურგში გაუგზავნიათ, შემდეგ კი (1899 წ.) თბილისის მუზეუმისათვის გადმოუციათ.

მე-19 ს. მეორე ნახევრის ქართულ პერიოდულ პრესაში გამოქვეყნებული მასალების შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ბევრი მნიშვნელოვანი შემთხვევითი აღმოჩენა (განსაკუთრებით თურქთა ბატონობის ხანაში) დაიკარგა მეცნიერებისათვის⁵. ნაწილი კი გატანილ იქნა საქართველოს ფარგლებს გარეთ. მაგალითად, სახელმწიფო ერმიტაჟში დაცულია მე-20 ს. დასაწყისში აღმოჩენილი შესანიშნავი კოლექცია, რომელიც შეძენილია ქ. ბათუმში 1908 წელს. მას ადრევე ყურადღება მიაქცია ცნობილმა მეცნიერმა გ. ფარმაკოვსკიმ და მოკლე ცნობა გამოაქვეყნა რუსულ და გერმანულ ენებზე⁶, ხოლო მისი მონოგრა-

¹ А. В. Комаров. Краткий обзор последних археологических находок в Кавказском крае. ИКОИА, вып. 1, 1882, Тиф., стр. 2—3.

² იქვე.

³ Архив ЦОИА, № 57; ცული და სარდონის მძივები ექ. თაყაიშვილს წერაიით ჰქვს გამოკრულად. იო საზოგადოების გამგეობისათვის გადაუცია.

⁴ ამასთან დაკავშირებით საინფორმაციო არქეოლოგიური კომისიის ანგარიშებში ეკითხულობთ: «В Батумском округе г. Такашвили произвел лишь небольшую разведку на правом берегу р. Кинтриш. около деревни. Хуцубани, верстах в 8 от Кобулет, где в прежнее время было открыто несколько древних бронзовых вещей. На небольшом, вскрытом им здесь пространстве в 52 кв. аршинна оказались признаки трупосожжения с остатками расплавленной бронзы, обломки бронзовых вещей. ОАК за 1896 г., Санкт-Петербург, 1898, стр. 110.

ფიული შესწავლა ქართველ არქეოლოგს ნ. ხოშტარიას ეკუთვნის. ავტორის აზრით, იგი წარმოადგენს მდიდრული სამარხის ინვენტარს და აღმოჩენილია საქართველოში, ქობულეთის რაიონში, კერძოდ, ციხისძირში. ნ. ხოშტარია სამარხეულ კომპლექსს ახ. წ. II — III სს. აკუთვნებს⁷.

ბევრი თვალსაჩინო მეცნიერის (პ. შლიმანი, ნ. მარი, თ. უსპენსკი) იდეას. სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების წარმოების შესახებ პრაქტიკული განხორციელება არ მოჰყოლია⁸.

საქართველოში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ფართოდ გაშლა შესაძლებელი გახდა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. საბჭოთა ხანაში არქეოლოგია ყალიბდება როგორც დამოუკიდებელი ისტორიული მეცნიერება. სათანადო სამეცნიერო დაწესებულებებში იზრდებიან ნაციონალური კადრები, რომლებმაც თავიანთი კვლევის სპეციალურ საგნად არქეოლოგია აირჩიეს, სამეცნიერო სარბიელად კი ქართველი ერის უძველესი ნივთიერი კულტურის შესწავლა გაიხადეს⁹.

საბჭოთა ხელისუფლების პირობებში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლის შესწავლა ციხისძირით (პეტრა, ქაჯეთის ციხე) იწყება. ამ საქმეს დიდი ამაგი დასდო პროფ. ს. ყაუხჩიშვილმა. როგორც ჩანს, მკვლევარი დიდად დაინტერესდა პროკოპი კესარიელის ცნობებით ციხისძირის შესახებ და პირველმა დაწვერა მისი მიდამოები. ამავე ობიექტით დაინტერესდა თავის დროზე აკად. ს. ჯანაშია. ღვაწლმოსილ მეცნიერს 1934 წელს აქ მცირე გათხრებიც უწარმოებია. მოპოვებული მასალისა და წყაროთა ინტერპრეტაციის საფუძველზე ორჯერ წაუკითხავს მოხსენება: „პეტრას ადგილმდებარეობის საკითხის შესახებ“ და „პეტრა ციხისძირის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები“¹⁰.

1944 წელს ქობულეთის რაიონის სოფ. ხუცუბანში მივლინებუ-

⁷ იხ. გაზეთები: «დროება», 1877, № 18; 1878, № 33 და 36; 1884, № 260; «ივერია», 1878, № 36 და ა. შ.

⁸ Б. В. Ф а р м а к о в с к и й, Случайные находки и приобретения. Кутаиская гүсерниг, САК, 1907, СПб, 1910, გვ. 117.

⁹ ნ. ხოშტარია, ციხისძირი ახალ წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში, თბ., 1962.

¹⁰ Архив ЛСИА, № 2, 1883, № 79, 1904, О. Б н ч. Новые материалы о Г. Шлимане, ВДИ, 2, 1947.

¹¹ ა. ა ფ ა ქ ი ძ ე, არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოში, წიგნში: საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959, გვ. 7.

¹² ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, შრომები, I, თბ., 1949, გვ. 44.

ლი იყო ა. იოსელიანი, რომელიც სწავლობდა დასახელებული სოფლის. კოლმეურნეობის ისტორიას. მას კოლმეურნეთა დახმარებით ზემოთ უკვე არაერთგზის აღნიშნული ხუცუბნის სამაროვანიც უთხრია¹¹. როგორც აქარის ასსრ სახელმწიფო მუზეუმში დაცული მასალები გვიჩვენებს, ა. იოსელიანს საინტერესო სამარხეული მასალა მოუპოვებია, თუმცა, სამწუხაროდ, როგორც ჩანს, მას სათანადო მეცნიერული ფიქსაცია არ განუხორციელებია. ა. იოსელიანს სულ 6 კრემაციული სამარხი გაუთხრია, მათში აღმოჩენილია: კაჟის შუბის პირები, ობსიდიანის ნატეხები, სამი კოლხური ცული, ბრინჯაოს სამაჯურები, მშვენივრად შემკობილი სარტყლის ფრაგმენტები და ფარის უმბონი, შვილდსაქინძების ნატეხები, რკინის იარაღები, რგოლები და სხვადასხვა ზომის ზოდები, 200-ზე მეტი ნაირნაირი მძივები და კერამიკული ნატეხები. როგორც აღვნიშნული, ასევე 1944 წ. მოპოვებული მასალების მეცნიერული ღირებულება ძველი კოლხეთის ისტორიისათვის ძალიან დიდია. როგორც ჩანს, ჩვენს წინაშეა სოციალურად დაწინაურებულ პირთა სამარხები. მიცვალებულებს თან ატანდნენ კაჟის საკმაოდ არქაულ შუბისპირებს, ბრინჯაოსა და რკინის იარაღებს. ესენი აქაური სამარხეული ინვენტარის განუყოფელი ნაწილი ჩანს. სიმბოლური მნიშვნელობისა უნდა ყოფილიყო 1881 წელს აღმოჩენილი ბრინჯაოს ლომის ფიგურაც. სამეურნეო დანაშნულებასთან ერთად, საბრძოლო იარაღის ფუნქციის მატარებელი ჩანან კოლხური ცულებიც. სოფ. ხუცუბნის სამაროვანზე 8 კოლხური ცულია აღმოჩენილი. ფართოდ გავრცელებული ჩანს რკინის ნაწარმიც.

შემდგომი არქეოლოგიური კვლევებიც საკუთრივ ფიქვნართანაა დაკავშირებული.

ფიქვნარის არქეოლოგიურმა ძეგლებმა მკვლევართა ყურადღება შემთხვევით აღმოჩენილი მონეტათა განძებით მიიპყრო. აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის ნუმისმატიკის განყოფილებაში დაცული ცნობის მიხედვით ირკვევა, რომ ჯერ კიდევ 1941 წელს ქობულეთის მიდამოებში აღმოჩენილია კოლხური თეთრის განძი, რომლისგანაც ი. თავაძეს 3 მონეტა გადაურჩენია და დასახელებული მუზეუმისათვის გადაუცია¹². მართალია, განძის აღმოჩენის პი-

¹¹ ა. იოსელიანი, არქეოლოგიური აღმოჩენები სოფელ ხუცუბანში, გაზ. «საბჭოთა აზრად», 9 ოქტომბერი, 1945, № 197 (7140); მისივე, საქართველოს უძველესი მეტალურგიული ცენტრების საკითხისათვის, შეცნირება და ტექნიკა, 1950, № 2, გვ. 19—23.

¹² აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის ნუმისმატიკის განყოფილების საინვენტარო დათარი №№ 3226—23; Е. А. Пахомов, Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа, Баку, №993.

რობები და ადგილი ზუსტად არაა ცნობილი, მაგრამ, ჩვენის აზრით, იქ აღმოჩენაც დაკავშირებული უნდა იყოს ფიქვენარის ანტიკური ხანის მოსახლეობასთან. ამ ვარაუდის ერთგვარ დასაბუთებას მომდევნო წლებში ფიქვენართან დაკავშირებული მეტად მნიშვნელოვანი და მრავალრიცხოვანი განძების აღმოჩენა უნდა წარმოადგენდეს. მაგალითად, 1948 წლის ზაფხულში, ქობულეთის მახლობლად, ფიქვენარში ნ. ვერულიძის საკარმიდამო ნაკვეთზე თიხის ქურქელში აღმოჩნდა მონეტების დიდი განძი (დამსწრეთა დამოწმებით განძი 6—8 კგ იქნებოდა). მონაპოვარი მცხოვრებთ დაუნაწილებიათ¹³. დიდი ნაწილი, როგორც ჩანს, დაიკარგა მეცნიერებისათვის, ხოლო ნაწილი კი სხვადასხვა დროს შევიდა საქართველოს და აჭარის სახელმწიფო მუზეუმებში¹⁴. განძში შედიოდა კოლხური თეთრი და სინოპური ღრუბები. ამ განძის აღმოჩენის შესახებ ცნობა გამოაქვეყნა ნუმიზმატიკ ვ. გოლენკომ¹⁵. მასვე ეკუთვნის განძის საფუძვლიანი გამოკვლევაც¹⁶.

არანაკლებ საინტერესო გამოდგა 1952 წლის აღმოჩენა: კ. მარქსის სახელობის კოლმეურნეობის წევრთა მიერ ჩაის პლანტაციის გაშენებისათვის ნიადაგის მომზადებისას, უშუალოდ ანტიკური ხანის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე (ჩვენი საივლე ძიების მე-4 უბანი) ტრაქტორით გადაბრუნებულ მიწაში აღმოჩნდა ბრინჯაოს პატარა ქურქელი — გავსებული მონეტებით. მონეტები გახვეული ყოფილა საკმაოდ კარგად დაცულ ქსოვილში. მიღებულ ცნობასთან დაკავშირებით, განძის აღმოჩენის ადგილზე გაემგზავრა პროფ. ა. აფაქიძე, რომელმაც განძთან ერთად ჩამოიტანა მის მიერ ზედაპირულად აკრეფილი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი თიხის ქურქელის ნატეხები, სპილენძის ქვების ფრაგმენტები და ა. შ. განძში შედიოდა 291 ცალი კოლხური თეთრი, ერთი ელექტრუმის ქიზიკური მონეტა და სამი ცალი მკრთალი ოქროსაგან დამზადებული სხივანა საყურე¹⁷. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლიდან აღრეც იყო ცნობილი სხვა მნიშვნელოვანი მონეტების აღმოჩენის შემთხვევები. ბუნებრივია, ფიქვენარის ამ აღმოჩენებმაც დიდი ინტერესი გამოიწვია.

¹³ დ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე , ნუმიზმატიკური მასალები მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ექსპოზიციაში, თბ., 1956, გვ. 12.

¹⁴ ნუმიზმატიკის განყოფილების საინვენტარო დავთარი №№ 7177—7182 და 7097—7115; Е. А. П а х о м о в , დასახ. ნაშრ., № 1520.

¹⁵ К. В. Г о л е н к о , Кобулетский клад серебряных монет середины IV в. до н. э. СА, XXVII, М., 1957.

¹⁶ К. В. Г о л е н к о , Клад синапских и колхидских монет из Кобулет (1948), ВДИ, I, 1961.

¹⁷ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმიზმატიკის განყოფილების საინვენტარო დავთარი №№ 8709—9000; Е. А. П а х о м о в , დასახ. ნაშრ., № 1898.

1953 წელს ქობულეთ-ფიჭვნარში მუშაობას იწყებს აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიური ექსპედიცია¹⁸. გარდა ფიჭვნარისა ამავე წელს მცირე მასშტაბის გათხრები ჩატარდა ციხისძირშიც¹⁹. ექსპედიციამ პირველ წელს ძირითად მიზნად დაისახა ფართო დაზვერვითი სამუშაოების წარმოება.

ნაქალაქარის ტერიტორიაზე, ძირითადად განძების აღმოჩენის ადგილასა და ბორცვ „ნაპურვალაზე“ შეგროვილ იქნა ანტიკური ხანის მრავალრიცხოვანი ზედაპირული მასალა: კოლხური თეთრი, მქივები, ბრინჯაოს ძეწკვის ნატეხები, სიტულის ყურები, ადგილობრივი და შემოტანილი ჭურჭლის ნატეხები და ა. შ. მასალები აიკრიფა ასევე ქვიშაწიწკლების გაშიშვლებული კულტურული ფენებიდან (დიდი ზომის მართკუთხაგანივკვეთიანი სადგარები, უხეში თიხისაგან ნაკეთები აბაზანისებრი ჭურჭლის ნაშთები და სხვა შინსახმარი თიხის ჭურჭლის ნატეხები)²⁰. გათხრები დაიწყო მდ. ჩოლოქსა და მის შენაკადის ოჩხამურს შორის განლაგებულ ხელოვნურ გორანამოსახლარებზე. მათი რიცხვი აქ სულ ოთხია, მაგრამ ამათგან გამოირჩევა დიდი ზომის ბორცვი, რომელსაც მოსახლეობა „ნამჰედურს“ უწოდებს. გათხრების ხელმძღვანელ ნ. ხოშტარიას გადმოცემითა და 1953 და 1956 წწ. გათხრების საველე დავთრების მიხედვით ირკვევა, რომ „ნამჰედურის“ ზედა ფენებში მოპოვებულია ანტიკური ხანის მასალები. მას მოსდევს ყვითელი თიხნარის კულტურული ფენა. ამ ფენაში აღმოჩენილია ხელსაფეკვაები, დაკბილული კაყის ნამგლის პირები, სალესები, მრავალგანყოფილებიანი შევპრიალა საკურთხევლები; განსაკუთრებით ბევრია კერამზიტები, გვხვდება ცეცხლისა და კერამიკული წუნის ნაშთებიც. ეს ფენა დაფარული ყოფილა დიდი ზომის რიყის ქვებით. „ნამჰედურის“ მეორე კულტურული ფენა გრუნტული წყლების ღონემდე ვრცელდება, რომლის შემდეგაც იწყება მტრედისფერი თიხნარი (ასეთი თიხნარი ფენა საერთოდ დამახასიათებელი ჩანს ისპანის დაბლობისათვის). სწორედ ამ მტრედისფერს თიხნარში მოპოვე-

¹⁸ ექსპედიციამ იმუშავა 1953 წლის 19 იელსიდან 19 აგვისტომდე; შემადგენლობაში შედიოდნენ: ნ. ხოშტარია (ხელმძღვანელი) რ. ფუთუღიძე — ასპირანტი, ე. კვეცი — მატერიალ. ბუკულოვი ფოტოგრაფი. ექსპედიციაში დროგამოშვებით მონაწილეობდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასპირანტი დ. ხაბუტაიშვილი.

¹⁹ ნ. ხოშტარია, ციხისძირის ისტორიისათვის არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის მეოთხე სამეცნიერო სესია (თეზისები), თბ., 1953; ნ. ხოშტარია, ციხისძირი, თბ., 1962.

²⁰ ფიჭვნარიდან დიუნაზე ზედაპირულად შეგროვებული მასალები ჩამოიტანა გ. გრიგოლიამ 1952 წელს.

ბულია არჩეული კურკლის უსახური ნატეხები, რომელთაც ნ. ხოშტარია ენეოლითის საფეხურს უკავშირებს; მეორე კულტურულ ფენას ძვ. წ. II ათასწლეულს და პირველს კი ზემოდან ძვ. წ. II ათასწლეულის ბოლოსა და პირველის დასაწყისს აკუთვნებს.

1953 წელს ფიქვენარში შეძენილ იქნა ალექსანდრე მაკედონელის ოქროს სტატერი, აღმოჩენილი კოლხურ თეთრთან ერთად. ამ უკანასკნელის პატინა ახლაც ეტყობა სტატერს; იქვეა აღმოჩენილი სინოპური დრაქმები და კოლხური თეთრი. ეს მონეტები გადაეცა აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის ნუმისმატიკის განყოფილებას.

ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ფიქვენარში არქეოლოგიური სამუშაოები განაგრძო 1956 წელს²¹, მაგრამ ხშირი უამინდობისა და მუშახელის სიმცირის გამო ვერც ამ წელს მოხერხდა ფართო მასშტაბის სამუშაოების წარმოება. 1956 წელს გაფართოვდა „ნაპურვალასა“ და „ნამპედურის“ ადრე დაწყებული თხრილები, ახალი თხრილი გაიჭრა ფერძის ძველი შენობის ახლოს.

1953 და 1956 წწ. ექსპედიციამ მოაწყო დაზვერვები ზენითში, ხუტუბანში, ბობოყვათში; რკინის წიდეები შეგროვდა კვირიკეში, საფაციოში, ონთოფურაში, წყაეროკაში და ა. შ.

1953 და 1956 წწ. ფიქვენარის ექსპედიციების ერთ-ერთ ძირითად მიღწევას „ნამპედურზე“ მძლავრი კერამიკული სახელოსნო უბნის მიკვლევა და შესწავლა წარმოადგენს. 1957 წელს წარმოებულ არქეოლოგიური სამუშაოების ქრონიკაში ვკითხულობთ, რომ ქობულეთში 1956 წლის ექსპედიცია (ხელმძღვანელი ნ. ხოშტარია) სწავლობდა ძველ ნამოსახლარებს ბორცვებზე, მდინარე ჩოლოქსა და მდინარე ოჩხამურს შორის. გათხრილ იქნა ერთ-ერთი ბორცვი, რომელსაც მოსახლეობა „ნამპედურს“ უწოდებს. ბორცვზე, როგორც გამოირკვა, კერამიკული საწარმო ყოფილა გამართული. ეს საწარმო ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისით თარიღდება. გამოვლენილია თიხის კურკლის გამოსაწვავი ქურების ნაშთები, წარმოების წუნი, წიდის დიდი რაოდენობა, უძველესი ტიპის ქვევრების ნატეხების დიდი რაოდენობა და ა. შ. წარმოება აქ დიდი ხნის მანძილზე არსებობდა და განვითარების მაღალი დონისათვის მიუღწევია. უმზადებიან უმთავრესად დიდი მო-

²¹ 1956 წელს ფიქვენარში ექსპედიციამ იმუშავა 23 სექტემბრიდან 30 ოქტომბრამდე შემდეგი შემადგენლობით: ნ. ხოშტარია (ხელმძღვანელი), დ. ხახუთაიშვილი (მოადგილე), წევრები: რ. ფუთურიძე, ვ. ლექიანიძე, ნ. ვასილევა. ექსპედიციის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს, აგრეთვე, აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის თანამშრომლებმა ნ. ჩიკავაძემ, ვ. ნიკოლაიშვილმა და შ. რუსიძემ.

ფიქვენარიდან ზედაპირული მასალები ჩამოიტანა რ. ფუთურიძემ 1954 წელსაც.

ცულობის თიხის კურკელი (ქვევრები, დერგები და ა. შ.)²². ექსპედიციის ხელძღვანელი ნ. ხოშტარია ერთ-ერთ საგაზეთო წერილში ფიქვნარის შესახებ წერს, რომ ამ ხანის კერამიკული სახელოსნოს ნაშთების აღმოჩენა (მხედველობაშია ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისი — ა. კ.) პირველი შემთხვევაა ქართულ არქეოლოგიაში და ამდენად მისი მნიშვნელობა მეტად დიდია²³. 1953 და 1956 წწ. ფიქვნარში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადგინდა, რომ იმდროინდელი კოლხები კერამიკულ წარმოებაში დიდად დახელოვნებული ყოფილან. კოლხურ ქურობებში შესაძლებელი ყოფილა 1000—1200 გრადუსზე მაღალი ტემპერატურის მიღება²⁴.

1953 და 1956 წწ. ფიქვნარის გათხრების მეორე ძირითადი ობიექტი იყო ბორცვი „ნაპურვალა“, იქ აღრიდანე იჩინა თავი სამარხეულმა ინვენტარმა: სამაჯურებმა, ბრინჯაოს რგოლებმა, მძივებმა, კოლხურმა თეთრმა, მთლიანად დაცულმა თიხის კურკლებმა, ბრინჯაოს სიტულების ნაშთებმა და ა. შ. ნ. ხოშტარია აღნიშნავს, რომ ქობულეთში აღმოჩნდა ქვევრსამარხებიც (ძვ. წ. მე-5—4 სს), რომლებშიაც იპოვეს ზურგმედრეკილი სამაჯურები, კოლხური თეთრი, მინის მძივები, ბრინჯაოს ძეწკვები და სხვა, იმ დროისა და ტიპის სამარხთათვის დამახასიათებელი ინვენტარი²⁵. სამარხეულ ნივთებთან ერთად აღმოჩენილია რკინის მოზრდილი ლურსმნები — განლაგებული გარკვეული გეგმის მიხედვით (ოთხკუთხედი); ეს გაითხრელს აფიქრებინებს, რომ ქვევრსამარხების გვერდით სხვა სახის დაკრძალვის წესებთანაც უნდა გექონდეს საქმე—მაგალითად, მიცვალებულის ხია კუბოში ჩაშვება. მიუხედავად გათხრების მცირე მასშტაბისა 1953 და

²² ივ. ჯ ა ე ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები მე-4, ნაკვეთი I, ქრონიკა, არქეოლოგიური სამუშაოები 1957 წელს, თბ., 1958, გვ. 194.

სამწუხაროდ, ჩვენ არ ვიცნობთ გათხრების საველე დოკუმენტაციას, ამიტომაც ვერაფერს ვამბობთ ქურობის ყონსტრუქციის შესახებ. 1964—65 წწ., «სამქედურის» გათხრებშია ელავაც მოგვეცა დიდი რაოდენობით ყრამიზიტები, მაგრამ ქუროს არსებობის რამე ნიშნები არ ყოფილა შეჩიშული (ა. კ.).

²³ ნ. ხოშტარია, არქეოლოგიური გათხრები ფიქვნარისა და ჩოლოქის მიდამოებში. გაზეთი «ქობულეთის კოლმეურნე», 2 ნომერი, 1956, № 132 (1956).

²⁴ დ. ხ ა ხ ე ტ ა ი შ ვ ი ლ ი, საინტერესო არქეოლოგიური გათხრები, გაზეთი «საბჭოთა აჭარა», 17 თებერვალი, 1957, № 34 (19073). ნ. ხოშტარია და დ. ხახუტაიშვილი დასაბუთებულ საგაზეთო წერილებში მიუთითებენ, რომ ძვ. წ. II ათასწლეულის ბოლოსა და I ათასწლეულის დამდეგისათვის ფიქვნარის კერამიკულ სახელოსნოებში დიდი რაოდენობით მზადდებოდა კოლხური ქვევრები, როგორც ქვემოთაც დაერწმუნებით, ეს თარიღი საკმაო ჩადრევად უნდა გამოიყურებოდეს.

²⁵ ნ. ხოშტარია, ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები დასავლეთ საქართველოში, წიგნში: «საქართველოს არქეოლოგია», თბ., 1959, გვ. 221. 1966—67 წწ., «ნაპურვალა» გათხრებმა დაადასტურა, რომ ქობულეთში ქვევრსამარხები არ ჩანს გავრცელებული.

1956 წწ. ფიქენარში აღმოჩნდა საყურადღებო არქეოლოგიური მასა-
ლები²⁶.

1958 წ. სოფ. კოხის (ცენტრიშის ხეობა) სასოფლო გზის გაფარ-
თობისას არქეოლოგიური ნივთების საინტერესო კომპლექსი აღმოჩ-
ნდა. ესენია: კოლხური ამფორა (აკლია ყელ-პირი და ყურები), ატი-
კური მუზარადი, მსგავსი ქუთაისსა და მდ. კელასურის შესართავთან
აღმოჩენილი მუზარადებისა და რკინის სატევარი. იქვე აქარის სახელ-
მწიფო მუზეუმის თანამშრომელმა ალ. ქათამაძემ დაზიანებულ კულ-
ტურულ ფენებში შეაგროვა კოლხური ქვევრების, სასმისების, ქოთ-
ნების, ყურმილიანი დოქების და სხვა სახის საოჯახო კერამიკის მრავ-
ალრიცხოვანი ნატეხები²⁷. მონაპოვარში შავლაკიანი ქურქლის ნა-
ტეხი და თაზოსური ამფორის ძირიც შედის. კოხის მასალები თარიღ-
დება ანტიკური ხანით და ფიქენარისა და ციხისძირის თანადროული
მასალების ანალოგიურია.

1959 წლის ზაფხულში ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიის
განყოფილებამ სადაზვერვო ჯგუფი მიავლინა აქარაში²⁸. ჯგუფმა მი-
მოიხილა ბათუმი და მისი მიდამოები — ზღვის სანაპირო ზოლი თხილ-
ნარიდან სარფამდე და ქოროხის ხეობა კირნათ-მარადილამდე²⁹. ამავე
წელს ცეცხლურის ჩაის საბჭოთა მეურნეობის ტერიტორიაზე (ქობუ-
ლეთის რაიონი) ი. გძელიშვილმა, შეაგროვა რკინის წიდეები და ქუ-
რის შელესილობის ნაშთები. ამასთან დაკავშირებით 1960 წელს ის-
ტორიის ინსტიტუტის და ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუ-

²⁶ ფიქენარში 1953 და 1956 წწ. განხორციელებული არქეოლოგიური სამუშაოე-
ბის შესახებ იხილეთ: ნ. ხოშტარია, ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები
დასავლეთ საქართველოში, გვ. 223—225; ნ. ხოშტარია, არქეოლოგიური გათხ-
რები ფიქენარისა და ჩოლოქის მიდამოებში, გაზეთი „ქობულეთის კოლმეორე“, 1956,
2 ნოემბერი; Н. В. Хостария, Археологические раскопки в Пхонгарии и
Чолоки, გაზეთი „Батумский рабочий“, 1957, 7 აპრილი; დ. სახუტაიშვილი, სა-
ინტერესო არქეოლოგიური გათხრები, გაზეთი „საბჭოთა აქარა“, 1927, 17 თებერვალი.
1953 და 1956 წწ. ფიქენარში აღმოჩენილი მასალები ნ. ხოშტარიამ გადმოგვცა. ისინი
შეტანილია ჩვენს საეტიმოლოგიურ ნაშრომში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ანტი-
კური ხანის ქალაქები, თბ., 1965.

²⁷ ალ. ქათამაძე, კოხის „ნაჯიხურალი“ — ძველი კოლხური ნამოსახლარი.
აქარის ასრ სახელმწიფო მუზეუმის შრომები, ტ. 6, ბათუმი, 1963, გვ. 28—38.

²⁸ ჩაზმის შემადგენლობაში შედიოდნენ: ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიის
განყოფილების უფრ. მეცნ. თანამშრომლები თ. მიჭელაძე და ო. ლორთქიფანიძე, ბა-
თუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორი ა. ინაიშვილი და უმც. მეცნ.
თანამშრომელი ა. რამიშვილი.

²⁹ თ. ლორთქიფანიძე და თ. მიჭელაძე, მასალები ბათუმის რაი-
ონის არქეოლოგიური შესწავლისათვის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
შრომები, ტომი 24, 6, 1960.

ტის გაერთიანებულმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვანელი ი. გგელიშვილი) დაიწყო მდ. ჩოლოქისა და კოროხის აუზის რკინის უძველესი მეტალურგიის კერების შესწავლა³⁰. რკინის სადნობი ქუჩა-სახელოსნოების გათხრები და ფართო დაზვერვები გაგრძელდა 1961 წელსაც³¹. დასახელებულმა ექსპედიციამ დაზვერა აგრეთვე ფიქვნარის ქვიშაზინულები და ნაქალაქარის ტერიტორია. ამან მოაქაზა ნიადაგი ფიქვნარის ქვიშაზინულებზე ფართო მასშტაბის არქეოლოგიური გათხრების დაწყებისათვის 1961 წლიდან, რომელიც თითქმის ყოველწლიურად წარმოებდა 1968 წლამდე³².

1959 წელს ი. გგელიშვილმა სოფ. ხუტუბანში შეაგროვა აგრეთვე, ახალი ქვის ხანის კაყის და ობსიდიანის იარაღ-ანატეკები. 1960-61 წწ. შავიზღვისპირეთის ქვის ხანის არქეოლოგიური ექსპედიციის რაზმმა³³ სოფ. ხუტუბანსა და ქობულეთში მცირე მასშტაბის არქეოლოგიური სამუშაოებიც აწარმოვა³⁴.

1962 წელს დაიწყო ციხისძირის სისტემატური არქეოლოგიური გათხრები. 1962 წელს გამოჩნდა ქვათლილებისაგან ნაგები სამნავიანი ბაზილიკის ნანგრევები, 1963 წელს — აბანოს ტიპის მოზრდილი ნაგებობა და ა. შ. მათი გათხრები ჯერ კიდევ არაა დასრულებული. 1964 წელს კვლავ ითხრებოდა ბაზილიკა.

ბაზილიკის გათხრების პარალელურად ამავე წელს დაიწყო ციხესთან აღმოჩენილი ძველი კოლხური სამოსახლოს შესწავლა. ციხისძირის გორასამოსახლოს პირველი წლის გათხრებმა მოგვცა ფიქვნარის მსგავსი მასალები, იმპორტული კერამიკა და ქურების ნაშთებიც.

³⁰ 1960—61 წწ. ექსპედიციებში მონაწილეობდნენ: ი. გგელიშვილი (ხელმძღვანელი), დ. ხახუტაიშვილი (ხელმძღვანელის მოადგილე), ა. ნიაიშვილი, ა. რამიშვილი, ა. კახიძე, ლ. ჩხაიძე, ფოტოგრაფი ვ. მითაიშვილი, არქიტექტორი ვ. პოპოვსკაია, ტოპოგრაფი რ. ატოიანი.

³¹ ი. გგელიშვილი, აპარაში 1960—61 წწ. აღმოჩენილი რკინის სადნობი ქუჩა-სახელოსნოების გათხრების ძირითადი შედეგები, კრებულში: „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები II, თბილისი, 1964, გვ. 29—44. ი. გგელიშვილი, რკინის უძველესი მეტალურგიის პიონერები, მეცნიერება და ტექნიკა, 1963, 4, გვ. 19—23; დ. ხახუტაიშვილი, კოლხეთის რკინის მეტალურგიის სათავეებთან, კრებულში: „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, I, თბილისი, 1964, გვ. 45—58.

³² ა. რამიშვილი, ზღვისპირის ზოლის ძველი ნამოსახლარები ჩაქვის რაიონში, ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები, ტ. III, 1964, გვ. 119—132, ა. რამიშვილი, ძველი საღვთოები ფიქვნარის ვიწნარ დინაზე, კრებულში: „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები“ I, თბილისი, 1964, გვ. 17—29; ა. რამიშვილი, ფიქვნარის ქველი საფლავი 1962—63 წლებს საველ-არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგები, ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მესამე სამეცნიერო სესია, ბათუმი, 1964, გვ. 26—27.

³³ რაზმის შემადგენლობა: ნინო ბერძენიშვილი (ხელმძღვანელი), გ. გრიგოლია, ლ. ნებიერიძე, თ. ბუგაიანაშვილი.

³⁴ ნინო ბერძენიშვილი, ლამარა ნეზიერიძე, ქვის ხანის ნამოსახლარები კინტრიშის ხეობაში, კრებული: „სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს ძეგლები“, თბ., 1964.

1960 და 1961 წწ. ქობულეთის რაიონში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების პარალელურად, გარდა ფიქვენარის ქვიშაზენულელებისა, მცირე მასშტაბის კელევა-ძიებანი ნაქალაქარის ტერიტორიაზეც ეწყობოდა; გაიქრა რამდენიმე საცდელი თხრილი, შეგროვებულია ზედაპირული მასალები³⁵. ფართო დაზვერვითი სამუშაოები განვახორციელეთ ფიქვენარსა და მის მიდამოებში 1962 წ. დაზუსტდა ნაქალაქარის გავრცელების საზღვრები; კვლავაც შეგროვდა დიდძალი ზედაპირული მასალები: ადგილობრივი სამეურნეო, საოჯახო-შინსახმარი, საფეიქრო და საკულტო კერამიკის ნაშთები, შემოტანილი შავლაკიანი კერამიკა. მათ შორის მოხატული ქურჭლებიც; ადგილობრივი და შემოტანილი ამფორების ნაშთები, ხელსაუქვავეები, ბადის საწათები, ნამგლის ჩასართები და ა. შ.³⁶

1963 წლის გაზაფხულზე შედგენილ იქნა ნაქალაქარის სქემატური ტოპოგრაფიული გეგმა, ხოლო ამავე წლის ნოემბერში მცირე გათხრებიც ჩატარდა. გათხრების მიზანი იყო ნაქალაქარის ტერიტორიაზე ანტიკური ხანის ფენების სიმძლავრის დადგენა და უძრავი კულტურული ფენების ძიება, მაგრამ ზშირი წვიმებისა გამო I და II უბნის თხრილების ბოლომდე მიყვანა შეუძლებელი გახდა³⁷; 60—70 სმ სიღრმეზე იწყება წყლის მუდმივი დონე, ამიტომ იძულებული გავხდით გათხრები შეგვეწყვიტა. ამის შემდეგ დაეიწყეთ I და II უბანზე გაყვანილი დამბიდან ამონაყარი მიწის გადარჩევა მასალების გადარჩენის მიზნით (დამბა მთელი სიგრძეზე. ჰყვეთს I და II უბანს, მისი სიღრმე 1,5 მ, სიფართო დაახლოებით 10 მ-მდე). ამ გზით მოპოვებულ იქნა ანტიკური ხანის მეტად მდიდარი და საინტერესო მასალა, რომელიც ცხადყოფს ამ უბნებში მძლავრი კულტურული ფენების არსებობას.

ფიქვენარში 1963 წელს ჩატარებული საველე მუშაობის შედეგები მოხსენდა აქად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგი-

³⁵ ფიქვენარის ტერიტორიაზე ყოველწლიურად ჩნდება ახალ-ახალი ზედაპირული მასალები სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოებთან დაკავშირებით, რადგან კულტურული ფენები ზოგან ზედაპირთან ძალიან ახლოსაა.

³⁶ ა. კ ა ხ ი ძ ე. ფიქვენარში 1962 წ. წარმოებული არქეოლოგიური დაზვერვების შედეგები, აქად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესია მიძღვნილი 1962 წლის საველე არქეოლოგიური კელევა-ძიების შედეგებისადმი, თბ., 1963 წ. გვ. 52—55.

³⁷ 1962 წ. წარმოებული დაზვერვებისა და 1963 წ. გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალების თავისებურებების მიხედვით ფიქვენარის ნაქალაქარს შემდეგ უბნებად ვყოფთ: I — ნაშველურის მიდამოები, II ფერმის ძველი შენობის ირგვლივ მდებარე ტერიტორია, III ნაურვალას ბორცვი და IV განძის აღმოჩენის ადგილები. იხ. ჩვენი ნაშრომი — მასალები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ძველი ქალაქების ისტორიისათვის (ქობულეთ-ფიქვენარის ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები), მსკა, თბ., 1965, გვ. 18.

სა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესიას³⁸. სესიაზე პროფ. ა. აფაქიძემ დასვა საკითხი ფიქვენარში ახალი შედარებით ფართო მასშტაბის არქეოლოგიური გათხრების წარმოების აუცილებლობის შესახებ (ნაქალაქარის სტრატეგრაფიული კრილის საბოლოოდ დადგენის მიზნით). მართლაც, 1964 წლის 25 ივლისიდან 10 აგვისტომდე ფიქვენარში იმუშავა ციხისძირის არქეოლოგიური ექსპედიციის რაზმმა³⁹. რაზმმა მუშაობა პირველი უბნის კრილების შესწავლით დაიწყო. პირველმა კრილმა ძირითადად ანტიკური ხანის (ძვ. წ. მე-VI-II სს.) კულტურული ფენების არსებობა დაადასტურა, ხოლო მეორე და მესამე თხრილებმა კი — ძვ. წ. პირველი ათწლეულის I ნახევრის კულტურული ფენებისა.

გათხრების ძირითად ობიექტს მეორე უბანი წარმოადგენდა. დამბასთან ახლოს გავლებულმა თხრილმა (50 მ² ფართობი) მოგვცა წინაანტიკური, კლასიკური და ელინისტური ხანის საკმაოდ მძლავრი ფენები (VI). მოპოვებული მასალები ცხადყოფენ, რომ ნაქალაქარის ამ უბანზე ხანგრძლივი და ინტენსიური ცხოვრება ყოფილა. 1964 წლის გათხრებმა შესაძლებლობა მოგვცა, აგრეთვე, სათანადო ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში მოგვექცია წინა წლებში შემთხვევით აღმოჩენილი თუ ზედაპირულად შეგროვებული მასალებიც⁴⁰.

1964 წელს შემოდგომაზე ციხისძირის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ მხოლოდ ფიქვენარში იმუშავა — ძირითადად „ნამკედურზე“.

„ნამკედურის“ გათხრები გაგრძელდა. 1965 წელსაც. შესწავლილია ზედა ფენები (ელინისტური და კლასიკური ხანის). მოპოვებულ მასალებს დიდი მნიშვნელობა აქვს ფიქვენარის ქალაქობის ხანის ისტორიის შესწავლისათვის⁴¹. ნამკედური და მისი მიდამოები უნდა მივიჩნი-

³⁸ ა. კ ა ხ ი ძ ე , ქობულეთ ფიქვენარში 1963 წელს ჩატარებული საველე მუშაობის შედეგები, სამეცნიერო სესია მიძღვნილი 1963 წლის საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, თბ., 1964, გვ. 30—32.

³⁹ რაზმის მუშაობაში მონაწილეობდნენ: რ. ფუთურიძე (ხელმძღვანელი) ა. კახიძე, ა. ქათამაძე, ტ. დავითულიანი (ფოტოგრაფი), ს. ანბა და გ. ჯაფარიძე (არქიტექტორები).

⁴⁰ რ. ფუთურიძე, ა. კ ა ხ ი ძ ე , ფიქვენარში 1964 წელს წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგები. 1964 წლის საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი მიძღვნილი მე-14 სამეცნიერო სესიის მოკლე ანგარიშები, თბ., 1965, გვ. 52—53.

⁴¹ ნამკედურის მასალები კერ კიდევ არაა კამერალურად დამუშავებული. აუცილებელი ჩანს, აგრეთვე, გათხრების გაგრძელებაც უძველესი ფენების შესწავლის მიზნით. 1965 წ. ფიქვენარის არქეოლოგიურ ექსპედიციამი მონაწილეობდნენ: ა. ილიაშვილი (ხელმძღვანელი), დ. ხახუტაშვილი (მოადგილე), ა. რამიშვილი, ა. კახიძე, ი. სამსონია, ნ. ვაშაძე, ტ. დავითულიანი, თ. ქალაღონია და ნ. ბოლქვაძე.

ნიოთ ფიქვნარის სახელოსნო უბნად, რომელმაც როგორც ჩანს, დიდი როლი შეასრულა ამ შესამჩნევად მსხვილი საცხოვრისის შემდეგ დაწინაურებაში.

როგორც ვხედავთ, 1965 წლამდე ძირითადი სამუშაოები განხორციელდა ფიქვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის ტერიტორიასა (დასახლებული და სახელოსნო უბნები) და კვიშაზვინულებზე.

1965 წლიდან იწყება ფიქვნარის არქეოლოგიური შესწავლილობის ახალი საფეხური. 1965 — 68 წწ. მიკვლევულ იქნა ნაქალაქართან უშუალოდ დაკავშირებული დიდი სამაროვანი. 1965 წ. გათხარა ძვ. წ. IV ს. ბოლოსა და III ს. 22 სამარხი, რომელშიაც აღმოჩნდა მეტად საინტერესო კომპლექსები (ადგილობრივი და უცხოური კერამიკული ნაწარმი, სამკაულები, მონეტები და ა. შ.)⁴².

მნიშვნელოვანი შედეგების მომცემი აღმოჩნდა 1966—67 წწ. გათხრები. „ნაპურალას“ ბორცვზე აღმოჩნდა ადგილობრივი, კოლხური მოსახლეობის სამაროვანი, რომელიც ძვ. წ. VI—V სს. მიეკუთვნება. გათხარილია 60-მდე სამარხი, რომლებშიც აღმოჩნდა მეტად საინტერესო მასალები, ესენია: მაღალი ოსტატობით შესრულებული და მდიდრულად ორნამენტირებული ადგილობრივი კერამიკული ნაწარმი, რომელიც იძლევა ბევრ ახალ მასალას კლასიკური ხანის კოლხური კერამიკული წარმოების დახასიათებისათვის; ნაირნაირი სამკაულები: მინის, ვერცხლის, ოქროსა და ქარვის მძივები, რკინისა და ვერცხლის სამაჯურები, ოქროსა და ვერცხლის ყურსაკიდები, ბეჭდები, ბრინჯაოს ზარაკები, კოლხური ფულები და ა. შ. არის რამდენიმე ატიკური შავლაკიანი და იონური ჭურჭელიც, პროტოთაზოსური და ქიოსური ამფორა და ა. შ. სამარხები ინჰუმაციურია — მიცვალებულთა ნაწილი დამარხულია თავით ჩრდილოეთისაკენ, ნაწილი კი — აღმოსავლეთისაკენ (მეტნაკლები გადახრებით)⁴³.

1966 წელს გათხრითი სამუშაოები წარმოებდა. აგრეთვე, ციხისძირის მიდამოებში, სოფ. ბობოყვათში, სადაც აღმოჩნდა ადრეფეოდალური ხანის სამნავიანი ბაზილიკა. გათხრებისას მოპოვებულია საამშენებლო კერამიკისა და მინის ნატეხები, ამფორის ფრაგმენტები, მარმა-

⁴² სამაროვანს თხრიდა ა. რამიშვილი, რომელმაც 1968 წელს მასალები ღოჯშენტაციითურთ გადმოგვცა ჩვენ, რისთვისაც გამოთქმულს დიდ მადლობას მოვახსენებთ.

⁴³ 1966 წელს ექსპედიციამ იმუშავა 15 აგვისტოდან 20 ნოემბრამდე შემდეგი შემადგენლობით, ა. ირაიშვილი (ხელმძღვანელი), დ. ხახუტაშვილი (მოადგილე), ნ. კილუჩაძე, გ. ლორთქიფანიძე, ა. კახიძე, ს. გოგოტიძე, ა. ჩაველიძე, ლ. ჩხაიძე, ი. სამსონია, გ. ქველამელი, შ. რუსიძე, კ. ელიაშვილი.

რილოს არქიტექტურული დეტალები, მოზაიკის ნაშთები; ერთ-ერთ ქვაზე ნაკვეთია ბოლნური ჯვარიც⁴⁴.

განსაკუთრებით მდიდარი და საინტერესო მასალები მოგვცა ფიქვენარის ძვ. წ. მე-5 ს. ბერძენ მოახალშენთა სამაროვანის გათხრებმა. 1967 და 1968 წ. გათხარა 22 სამარხი, აქედან 21 სამარხი ინჰუმაციური იყო, ერთი კრამაციული. მიცვალებულის ძვლები ჩაეწყობა წითელ-ფიგურიან კრატერში. ზოგიერთ სამარხს აქვს თავისი სააღაპო მოედანიც, სადაც ნახშირიან და ნაცროვან ფენებში დიდი რაოდენობით ჩნდება დამსხვრეული იონური და ატიკური ქურქლები; ერია ცხოველისა თუ ფრინველის ძვლები, თხილისა და წაბლის ნაყოფის ნაშთები და სხვ. ეს იყო საქართველოს ზღვისპირეთში ბერძენ მოახალშენთა სამაროვნის აღმოჩენის პირველი შემთხვევა; ამიტომაც აქ მოპოვებული მასალები უმეტეს შემთხვევაში განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა. ფიქვენარის ბერძენ მოახალშენთა სამაროვანის გათხრებისას⁴⁵ საშარხეულ კომპლექსებში ხშირად იჩენს თავს ატიკური მოხატული ქურქლები. მათ შორის აღსანიშნავია წითელფიგურიანი კრატერი, რომელიც წარმოადგენს ბერძნული ვაზათომხატველობის ერთ-ერთ ბრწყინვალე ნიმუშს. ბევრია სადა ზოლებიანი იონური და ატიკური შავლაკიანი თიხის ქურქელი, ქიოსური და თაზოსური აფორები. ვხვდებით ვერცხლის ომფალოსიან თასებს, დოქებს, ჩამჩას, საკრექს, საწურს, ონოხოს და ა. შ. წარმოდგენილია ოქროსა და ვერცხლის სამკაულებიც: დიდი ხელოვნებით ნაკეთები და ცვარათი შემკული ყურსაკიდები, ფარაკიანი ბეჭდები, კილიტები, მძივები, სამაჯურები და ა. შ. სამაროვანის გათხრებმა მოგვცა საინტერესო უცხოური მონეტები, მაგალითად, ოქროს ქიზიკინები, პანტიკაპეასა და ნიმფეას ვერცხლის ფულები და ა. შ. მოპოვებულია ფინიკური ფერადი მინისაგან დამზადებული ქურქლებიც (ალაბასტარი, ამფორისკი, ონოხოია და სხვ.). ბერძენ მოახალშენებს სამარხეულ ინვენტარად ადგილობრივი თიხის ნაკეთობანიც გამოუყენებიათ. თითქმის ყველა სამარხი დამხრობილია აღმოსავლეთისა-

⁴⁴ 1966 წ. გათხრების შესახებ იხ. ა. ი ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, დ. ხ ა ხ უ ტ ა ი შ ვ ი ლ ი, ა. ქ ა ხ ი ძ ე, ციხისძირსა და ფიქვენარში 1966 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (ხელნაწერი).

⁴⁵ 1967 წელს ექსპედიციამ იმუშავა შემდეგი შემადგენლობით: ა. ი ნ ა ი შ ვ ი ლ ი (ხელმძღვანელი), ა. ქ ა ხ ი ძ ე, ნ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე, ს. გ ო გ ი ტ ი ძ ე, რ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, ლ. ჩ ხ ა ი ძ ე, ა. ჯ ა ვ ე ლ ი ძ ე, ა. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, გ. ნ ა ს ი ძ ე, დ. მ ა მ ი ს ა შ ვ ი ლ ი, შ. რ უ ს ი ძ ე, ი. გ ი ლ გ ე ნ დ ო რ ფ ი, ს ა რ ე ს ტ ა ვ რ ა ც ი თ სამუშაოები შეასრულა ო. კ ი რ ო ვ ა - ბ ე დ უ ჯ ა რ მ. 1968 წელს ბათუმის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ იმუშავა 15 ივნისიდან 20 სექტემბრამდე შემდეგი შემადგენლობით: ა. ი ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, (ხელმძღვანელი), ა. ქ ა ხ ი ძ ე, ნ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე, ს. გ ო გ ი ტ ი ძ ე, ლ. ჩ ხ ა ი ძ ე, რ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, ა. ჯ ა ვ ე ლ ი ძ ე, გ. ს ე ი დ ი შ ვ ი ლ ი, მოწვევით: დ. ხ ა ხ უ ტ ა ი შ ვ ი ლ ი, გ. გ რ ი გ ო ლ ი ა, დ. მ ა მ ი ს ა შ ვ ი ლ ი, რ. გ ო რ გ ა ძ ე და ს. ვ ა შ ა ლ ო მ ი ძ ე.

კენ, რაც ფიქვენარში დამარხვის წმინდა ბერძნული წესის არსებობაზე უნდა მიუთითებდეს.

ფიქვენარში მიკვლეულ იქნა და 1967—68 წწ. გაითხარა ძვ. წ. მე-4 საუკუნის 14 სამარხი. მათი ინვენტარი შედარებით მწირია; ვხვდებით თითო-ორი ადგილობრივ თუ უცხოურ თიხის ჭურჭლებს, სინოპურ და პერაკლეს ამფორებს, სამკაულებს და ა. შ.

ამ უბანზეც სამარხები ორიენტირებულია აღმოსავლეთისაკენ. შეინიშნება ფიქვენარის მოსახლეობის თანდათანობითი ელინიზაციის პროცესი.

როგორც ვხედავთ, ფიქვენარში მიკვლეულია დიდ ტერიტორიაზე გაშლილი ადგილობრივი მოსახლეობის, ძვ. წ. მე-5 ს. ბერძენ მოახალშენეთა, ძვ. წ. მე-4 საუკუნისა და ადრეელინისტური ხანის სამაროვნები. უშუალოდ ნაქალაქართა დაკავშირებული მსგავსი სამაროვანი, როგორც აღინიშნა, საქართველოს ზღვისპირეთში ადრე უცნობი იყო.

1968 წელს ქობულეთის რ-ნის სოფ. კვირიკეში საიძიებო ჯგუფმა (გ. გრიგოლია, ა. კახიძე, ს. გოგიტიძე) ახალი ქვის ხანის სადგომს მიაკვლია. ჩატარდა, აგრეთვე, მცირე მასშტაბის გათხრითი სამუშაოები სოფ. ხუტუბანსა და კვირიკეში, სადაც აღმოჩნდა კაეისა და ობსიდუანის იარაღ-ანატეკები.

ასეთია საკვლე ტერიტორიაზე განხორციელებული საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების მოკლე ისტორია. როგორც ქვემოთაც დავრწმუნდებით, ძველი კოლხეთისა და საერთოდ, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უძველესი ისტორიის რიგი არსებითი საკითხების შესწავლისათვის მეტად მნიშვნელოვან, მდიდარსა და მრავალფეროვან მასალებს იძლევა საკუთრივ ფიქვენარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის გათხრები. აშკარაა, რომ ამ საქალაქო ცენტრმა დიდი როლი ითამაშა კოლხეთის სახელმწიფოს ცხოვრებასა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ანტიკურ სამყაროსთან ურთიერთობის საქმეში. სამართლიან გავიკრებავს იწვევს ის გარემოება, რომ ქართული მატერიალური კულტურის ამ შესანიშნავი ძეგლის შესახებ არაფერს ამბობენ წერილობითი წყაროები. ფიქვენარის ძველ სახელწოდებასთან დაკავშირებით გამოითქვა მხოლოდ ზოგიერთი მოსაზრება; დ. ხახუტაიშვილმა ამიანე მარცელინეს ი. კულაკოვსკისეულ თარგმანზე დაყრდნობით ზემოთ მითითებულ საგანზე წერილში გამოთქვა ვარაუდი ფასისსა და ტრაპეზუნტს შორის თითქოსდა მოხსენებულ პითიას ფიქვენართან გაიგივების სასარგებლოდ⁴⁶. პირველწყაროთა შესწავლის საფუძველზე ეს მოსაზრება სამართლიანად უარყო ნ. ლომოურმა. არავითარი საფუძ-

⁴⁶ დ. ხ ა ხ უ ტ ა ი შ ვ ი ლ ი , დასაჯელებული საგანზეო წერილი.

მელი არ არსებობს იმისათვის, — წერს ნ. ლომოური, — რომ ვილაპარაკოთ „პიტუტნის“ არსებობაზე ჰადაც ტრაპეზუნტსა და ფაზისს შორის და სრულიად გაუმართლებელია ფორმის „პითიას“ ხმარება, რადგან იგი არსად არ გვხვდება⁴⁷. სამაგიეროდ, ნ. ლომოური ფიქვენარის ძველსახელწოდებასთან დაკავშირებით გვთავაზობს ახალ ვარაუდს, იგი უზრადლებას ამახვილებს ახ. წ. მე-4 ს. კასტორიუსის მიერ შედგენილ რუკაზე (Tabula Peutingeriana) აფსაროსს შემდგომ დასახელებულ პუნქტზე — Portos altus. როგორც ცნობილია, ეს პუნქტი ს. ყაუხჩი-შეილს თანამედროვე ბათუმთან აქვს გაიგივებული⁴⁸, რასაც თავის დროზე ნ. ლომოურიც იზიარებდა⁴⁹. ახლა ფიქვენარის არქეოლოგიური მონაპოვრის საფუძველზე, — წერს ნ. ლომოური, — ჩვენ გეგზადეზა აზრი, ხომ არ წარმოადგენს Portos altus სწორედ ფიქვენარის დასახლების აღმნიშვნელ სახელწოდებას. საქმე ისაა, რომ ეს ცნობა საკმაოდ ძველი წყაროდან უნდა მომდინარეობდეს⁵⁰. ბათუმის ციხეზე არქეოლოგიური გათხრების დაწყებამდე ავტორის ეს მოსაზრება არსებული მონაცემების მიხედვით სავსებით ბუნებრივი ჩანდა, მაგრამ 1962—63 და 1967 — 68 წწ. ბათუმის ციხეზე წარმოებულმა გათხრებმა⁵¹ მეტად საინტერესო და მდიდარი მასალები აღმოაჩინა და, ვფიქრობთ, Portos altus-ის ლოკალიზაციისათვის მნიშვნელოვანი მასალა მოგვცა. ახალი მონაცემების მიხედვით დასახელებული პუნქტის დღევანდელ ბათუმთან გაიგივების შესახებ გამოთქმული ადრინდელი შეხედულებები ძალაში რჩება. რაც შეეხება ფიქვენარის უძველეს სახელწოდებას, ეს საკითხი კვლავაც გადაუჭრელია.

ნ. ლომოური ექვს გამოთქვამს ფიქვენარის ქალაქობასთან დაკავშირებით. მკვლევრის აზრით, რამდენადაც ფიქვენარის არქეოლოგიური შესწავლა ჯერ კიდევ დამთავრებული არ არის და ჯერჯერობით გამოურკვეველია, იხსენიება თუ არა ეს ადგილი რომელიმე ძველ წყაროში, ნაადრევია ფიქვენარის დასახელება ნამდვილ ქალაქად და დიოსკურიისა და ფაზისის მსგავს ახალშენად გამოცხადება. დღევანდელ

⁴⁷ ნ. ლომოური, კოლხეთის სანაპიროს ბერძნული კოლონიზაცია, თბ., 1962, გვ. 81.

⁴⁸ ს. ყაუხჩიშვილი, ანტიკური მასალები ბათუმის ისტორიისათვის, ქუთაისის პედაგ. შრომები, ტ. მე-10, 1950—51, გვ. 23.

⁴⁹ ნ. ლომოური, ძველი საქართველოს სუვატო გზების საკითხისათვის, აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტ. შრომები, ტ. 4, ნაკვ. I, 1958, გვ. 105—106.

⁵⁰ ნ. ლომოური, კოლხეთის სანაპიროს ბერძნული კოლონიზაცია, გვ. 82.

⁵¹ ა. ი. ნ. ა. ი. შვილი, ბათუმის უძველესი ისტორიისათვის ახალი არქეოლოგიური გათხრების საფუძველზე, იხ. კრებული: ჯავახიშვილის სახელობის საკითხები, თბ., 1966, გვ. 67—75.

ეტაპზე უფრო მიზანშეწონილი იქნება ვილაპარაკოთ ფიქვენარის ადგილას ძველად ე. წ. ემპორიონის, ე. ი. სავაჭრო ნავსადგურის არსებობაზე, სადაც ერთმანეთს სავაჭრო მიზნებით ხედებოდნენ ადგილობრივი მცხოვრებნი და ბერძნები⁵². დღეისათვის 1953 და 1956 წწ. მონაპოვრის გათვალისწინებისა და 1960 — 1968 წწ. არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებათა შედეგად აღმოჩენილი მდიდარი მასალების შესწავლას განსხვავებულ დასკვნამდე მივყავართ. როგორც ზემოთაც ვნახეთ, უკვე მიკვლეულია ანტიკური ხანის მძლავრი კულტურული ფენები, დასახლებული და სახელოსნო უბნები, ფიქვენარის საკმაოდ დიდ ტერიტორიაზე გაშლილი სამაროვანი. ამრიგად, ბოლო დროის არქეოლოგიური აღმოჩენები საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ფიქვენარი კლასიკურ და ადრეელინისტურ ხანაში წარმოადგენდა კოლხეთის და, საერთოდ, აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ადგილობრივ სავაჭრო-სახელოსნო საქალაქო ცენტრს, რომელიც აერთიანებდა ბერძნულ ემპორიონსაც.

1965 — 1968 წწ. ფიქვენარის ვრცელ სამაროვნებზე მოპოვებულ უმდიდრეს, მეტად საინტერესო და ხშირ შემთხვევაში უნიკალურ მასალას ავტორი განიხილავს მონოგრაფიაში, რომელიც მზადდება დასაბუთებლად.

⁵² ნ. ლ. მ. ო. უ. რ. ი., დასახ. ნაშრ., გვ. 79—80.

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ქობულეთ-ფიჭვნარის წინაანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები

ქობულეთის რაიონში ბოლო წლებში აღმოჩენილი სხვადასხვა ეპოქის მასალები ცხადყოფენ, რომ ფიჭვნარში ანტიკურ ხანაში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი საქალაქო ცენტრის წარმოშობას გააჩნდა შესაფერისი ეკონომიური წინამძღვრება. რაიონის ზღვისპირა და გორაკ-ბორცოვანი ზოლისათვის ისტორიულად ცხოვრებისათვის საუკეთესო პირობების არსებობა დასტურდება¹. ქობულეთის რაიონისათვის დამახასიათებელი ჩანს ნოტიო მკვეთრად გამოხატული სუბტროპიკული ჰავა, თბილი ზამთარი და ხანგრძლივი ცხელი ზაფხული. მცენარეთა საგარძნობი ნაწილი შუა ზამთარშიც განაგრძობს ვეგეტაციას, რაც ამ მხარეს აძლევს ბუნების განუმეორებელ სილამაზესა და მიმზიდველობას. თავისებური ოროგრაფიული პირობები განსაზღვრავს ნიადაგების, მცენარეული საფარისა და ცხოველთა სამყაროს ნაირსახეობას. როგორც ჩანს, საუკეთესო ბუნებრივ-გეოგრაფიულმა გარემომ მნიშვნელოვნად განაპირობა აქაურობის დასახლება ჯერ კიდევ ქვის ხანაში.

ქვის ხანის არქეოლოგიური ძეგლები აქარის ასარ-ში ძველი ქვის ხანის ნაშთები ჯერ კიდევ არაა მიკვლეული. ქობულეთის რაიონში აღმოჩენილი ქვის ხანის ნამოსახლარები (სოფ. ზუცუბანი, ქობულეთი, კვირიკე, კოხი, სახალეაშო და სხვ.) ახალი ქვის ხანის, ნეოლითის საკმაოდ ადრეულ საფეხურს განეკუთვნებიან. იარაღთა კომპლექსები არ გამოირჩევიან ტიპების მრავალნაირობით. წარ-

¹ საკვლევი ტერიტორიის ფიზიკურ-გეოგრაფიული დახასიათება იხ.: ნ. ნიქაძე, ნ. ჩიბუტი, აქარის ასარ, ბათუმი, 1957; ნ. ჩიბუტი, აქარის ლანდშაფტური დაჯიოვნების ცდები, ბათუმის სახელმწიფო პედინსტიტუტის შრომები ტ. 7—8, 1959—60; ალ. ქავთაძე, ნ. ჩიბუტი, საქართველოს გეოგრაფია, ტ. 1, თბ., 1926; გ. გველესიანი, ვ. ნეიძე, აქარის ასარ ზოგადი ეკონომიურ-გეოგრაფიული დახასიათება, ვახუშტის სახ. გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. მე-19, 1962; ე. კობახიძე, აქარის ასარ ბუნებრივი პირობები და რესურსები, ი ქ ე ვ.

მოდგენილია კაეისა და ობსიდიანის საჭრისები, დანები, საფხეკები, ლამელები და სხვ. მდ. კინტრიშის ხეობის ქვის ხანის ნაპოვსაზღარე-
ბი ადრე ზედა პალეოლითის ფინალური ეპოქით იყო დათარიღებუ-
ლი³, ახლა ისინი საბოლოოდ ახალი ქვის ხანის ძეგლებადაა მიჩნეუ-
ლი⁴. მონაპოვარში მრავლად არის მცირე ზომის ლამელები, რო-
მელთა ნაწილს ემჩნევა მეორადი დამუშავების კვალი. გამოთქმულია
ვარაუდი, რომ მათგან მზადდებოდა ნამგლისებური იარაღი. ბულგა-
რეთის ერთ-ერთ სადგომზე რქის ნამგლის აღმოჩენის შემდეგ, რო-
მელსაც პირი გამართული ჰქონდა ასეთივე ლამელებით, მკვლევარნი
გამოთქვამენ ვარაუდს ქობულეთის ამავე ტიპის ქვის ნაწარმის ამავე
დანიშნულებით გამოყენების სასარგებლოდ⁵. კბილებიანი ნამგლის პი-
რის საინტერესო ნაწილებია მოპოვებული აზერბაიჯანში, შომუ თე-
ფეს (ყაზახის რ-ნი) გათხრებისას. ნამგალი შედგენილია ორი კაეის და
ერთი ობსიდიანის ჩასართისაგან. მეოთხე დაკარგულია, ძეგლი ენე-
ოლითის ხანისაა⁶.

ქობულეთის რაიონისა და საერთოდ აჭარის ქვის ხანის ძეგლე-
ბის ძიება მხოლოდ უკანასკნელ წლებში დაიწყო და გარკვეული შე-
დეგებიცაა მოპოვებული. ბუნებრივ-გეოგრაფიული მონაცემები (თბი-
ლი, სუბტროპიკული ჰავა, ამფითერაიკით ტერასულად განლაგებუ-
ლი გორაკ-ბორცვიანი ზოლი) იმის საფუძველს იძლევა, რომ აქ უძვე-
ლესი დასახლებების მძლავრი კერები ვეძიოთ.

ისპანის ენეოლითური ხანის მასალები. „ქო-
ბულეთის ქვეყნის“ მთლიანი ისტორიისა და, საერთოდ, დასავლეთ სა-
ქართველოში ლითონის დამუშავების ადრეული საფეხურების შეს-
წავლისათვის დიდი მნიშვნელობის მქონეა ქობულეთის ახლოს, ისპან-
ში, ტორფის დამუშავების რაიონში შემთხვევით აღმოჩენილი არქე-
ოლოგიური მასალები⁷.

³ ნიკო ბერძენიშვილი, ლამარა ნებიერიძე, ქვის ხანის
ნაპოვსაზღარეები კინტრიშის ხეობაში, კრებულში: სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს
ძეგლები, თბ., 1964, გვ. 11.

⁴ ლ. ნებიერიძე, დასავლეთ ამიერკავკასიის ნეოლითი, თბ., 1967.

⁵ ნიკო ბერძენიშვილი, ლამარა ნებიერიძე, დასახ. ნაშრ.,
გვ. 14-15.

⁶ И. Г. Нарпишова. Древнейшие серпы Азербайджана, СА, 1964, № 1,
стр. 262-267.

⁷ აღმოჩენის პირობები ასეთია: 1964 წლის იანვარში ისპანში გააყვდათ ტორფის
მოსამუშევრო აღიგებების საწრები არსებობდა დაშლად მდებარე; ბუდობური, რომელიც
ჩვეულებრივ 2 მ სიღრმის არსებობდა, დაზიანებულა, ამიტომ საშუალო მუშებს გაუგრა-
ძელვიათ. ისინი ჩვეულებრივზე ღრმად ჩასულს და ორი მეტრის სიღრმის ტორფის
ფენის ქვეშ გამოჩენილა სხვადასხვა სახის არქეოლოგიური მასალები. ამ აღმოჩენის
შესახებ ეცნობა ბათუმის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტს და აჭარის სახელმწიფო
მუზეუმს. ინსტიტუტის დირექტორმა ისტ. მეც. კანდ. ა. ივანიშვილმა და მუზეუ-
მის თანამშრომელმა ა. ქათამაძემ აღიგებვე შეაგროვეს ეს მტად საინტერესო
მასალები.

ისპანის მონაპოვარში საკმაოდ დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი კაჟის ანამტრევე-ანატრეცები; ვხვდებით ობსიდიანის ორიოდ ნატეხსაც, მათ შორის ბევრ ნატეხს აშკარად ემჩნევა პირველადი დაჟეშეების კვალი; მრავალრიცხოვნებით გამოირჩევა თიხის ქურქლის ნაკეთობა, რომელთა შორის მეტად საინტერესო და ორიგინალური ფორმები შეინიშნება. ისინი, ჩვეულებრივ, ხელითაა ნაძერწი, საკმაოდ ტლანქად. აქაურ მკვიდრთათვის, რა თქმა უნდა, მორგეი უცნობი უნდა ყოფილიყო. ზოგი ნატეხის ზედაპირი კარგადაა მოპრიალებული მოშავო-მოყავისფროდ. შედარებით საგულდაგულოდ ჩანს დამუშავებული და კარგადაც მოპრიალებული პატარა ზომის კოჭბები. დიდი ზომის ქოთნებისა და ქვაბ-ქოთნების ზედაპირი შედარებით უსწორმასწოროა, განსაკუთრებით ძირი და ტანიც — მეტად მასიური, მრავალფენოვანი შედგენილობისა. იგივე ითქმის შედარებით დიდი ზომის ქილების შესახებაც.

ისპანის თიხის ქურქლის ტანი შედარებით სწორი ქილისებრი მოყვანილობისაა, ყელი არაა მკვეთრად გამოყოფილი კორპუსისაგან. ტანგამობერილი ქურქლის მხოლოდ ორიოდ ნიმუშია შენიშნული. ისპანის მასალები ბევრ ნაირსახეობას ამჟღავნებს პირისა და ყურის მოყვანილობის მიხედვით. მათ ახასიათებთ სწორი და ოდნავ გარეთენ გაღმომლილი, ან მკვეთრად, ჰორიზონტალურად გაღმოკეცილი საკმაოდ ფართო პირი, ასიმეტრიულად მიძერწილი, ბრტყელი ან ოთხკუთხა განივეკეთიანი ყურები. ხშირად ყურის ზედა ბოლო გარეთენ გაღმოკეცილ პირზეა მიძერწილი. იშვიათად მხრის არეში, ზოგჯერ მხრის არეში ჰორიზონტალურადაა დაძერწილი სხვადასხვა სიგრძის მკვეთრად რელიეფური ზოლი, რომელიც, როგორც ჩანს, ყურის მოვალეობას ასრულებდა. ვხვდებით ისეთ ქურქლებსაც, რომელთაც გაღმოკეცილ პირებზე რგოლისებრი წანაზარდები აქვს (II₇).

ისპანის თიხის ნაწარმი ძირითადად სადაა. სულ 3—4 ნიმუშია შემცული: ერთ-ერთზე ფაქიზადაა ნაკაწრი პატარა ზომის რგოლებისა და უწყვეტი სპირალისებრი ხაზების რამდენიმე ჰორიზონტალური რიგია დაცული ყელის არეში, ხოლო ტანზე კი—ვერტიკალური რიგები (II₁—4). არის თევზიფხური და რომბისებრ სამკაულიანი ნატეხებიც, მსგავსი სამკაული ფართოდ ჩანს გავრცელებულ კოლხურ კერამიკულ წარმოებაში მომდევნო ეპოქებშიაც.

ისპანის კერამიკული ნაწარმის წინასწარეულ შესწავლას მიეცავართ დასკვნამდე, რომ ისინი განეკუთვნებიან თიხის ქურქლის დამზადების ადრეულ საფეხურს. მათი ძერწვის ტექნიკა პრაიმტიულია, ფორმები არც თუ ისე მრავალფეროვანი (დიდი ზომის ქოთნები თუ ქვაბ-ქოთნები, ქილები, კოჭბები და ა. შ.). ამიტომაც ამათ ვუკავში-

რებთ დასავლეთ საქართველოს ენეოლითის ადრეულ საფეხურს (ზოგადად მე-5—4 ათასწლეული), რომელიც გარკვეულ სიახლოვეს პოვებს ოჩამჩირესა და დიხაგუძუბას ქვედა ფენებში აღმოჩენილ მასალებთან⁸, მაგრამ მათზე უფრო ადრეული ჩანს. ისპანის მონაპოვარი წარმოშობით⁹ გარკვეულ სიახლოვეს, ამჟღავნებს ბეშთაშენის, ქიულ-თაფას, შრეშ-ბლურის, შენგავითის, ელარის, კიკეთის, დიდუბისა და სხვა ენეოლითური საფეხურის ძეგლებთან.

გარდა ზემოთ აღნიშნული მასალებისა ისპანიდან მომდინარეობს, აგრეთვე, ხელსაფქვავეები (II₆), ბადის საძირავებად გამოყენებული რიყის ქვის საწაფი, თხილის, წაბლისა და რკოს ნაყოფთა ნაშთები, რაც მეურნეობის შესაბამისი დარგების განვითარებაზე უნდა მიუთითებდეს.

ის ფაქტი, რომ ისპანის მასალებს ზემოდან ორი მეტრის სისქის ტორფის ფენა ედო, მანიშნებელია გეოლოგიურ-კლიმატური ცვლილებებისა (ისპანის დაბლობის დონის დაწვევა, ნაპისახლარების დაქირვა, ნესტიანობის მომატება და შესაბამისად ადგილის დაჭაობება), რამაც აქაური მკვიდრი აიძულა ადრინდელი საცხოვრისი მიეტოვებინა და ეძებნა ახალი, შედარებით უკეთესი სამოსახლო. ქრონოლოგიურად ისპანის გაგრძელებად გვესახება თვით ფიქვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის მასალების შემცველი გორანამოსახლარები, რომელთა უძველესი ფენები ჯერ კიდევ არაა საფუძვლიანად შესწავლილი.

ფიქვნარის უძველესი გორანამოსახლარები. როგორც შესავალშიც მივუთითებდით, ფიქვნარის ნაქალაქარის 1953, 1956 და 1964—65 წწ. გათხრებმა მოგვცა მეტად მრავალრიცხოვანი წინანტიკური ხანის არქეოლოგიური მასალები. განსაკუთრებით აღსანიშნავია „ნამკედური“, სადაც ანტიკური ხანის ფენებს უშუალოდ მოსდევს წინანტიკური ხანის კულტურული ფენები. ასეთი „ხელოვნური“ ბორცვები (ნაწილი ბორცვებიაა დაძირულია) რამდენიმე ადგილასაა დადასტურებული ფიქვნარში. სწორედ ამ გორანამოსახლარებზე შეინიშნება ცხოვრების პირველი კვალი ადრე-და შუაბრინჯაოს ხანაში, ხოლო გვიანბრინჯაო-ადრერკინისა და ანტიკურ ხანაში მთლიანად ჩანს ათვისებული ნაქალაქარის ტერიტორია.

⁸ Л. Н. Соловьев, Археологические раскопки в г. Очамчире в Абхазии, СА, 1937, IV, гл. 323—324; Л. Н. Соловьев, Энеолитическое селище у Очамчирского порта в Абхазии. Материалы по истории Абхазии, Сборник I, Сухуми, 1939, гл. 18, 20, 39; Б. А. Купфтин, Материалы к археологии Колхиды, II, Тб., 1949, гл. 238, 246, 249, 267.

⁹ Б. А. Купфтин, Археологические раскопки в Тrialeti, Тб., 1941, гл. 115, 116.

„ნამკედურზე“, ისე როგორც სხვა გორანამოსახლარზე აღმოჩენილი მასალების უმრავლესობას კერამიკული ნაწარმი შეადგენს. ისინი მდიდრულადაა შემკობილი ნაირნაირი, კოლხური ნაწარმისათვის დამახასიათებელი სახეებით. თიხის კურკლები ძირითადად დამზადებული ჩანს მორგვზე. ეს ნათლად მიუთითებს იმ ფაქტზე, რომ კერამიკულ წარმოებას ფართო ხასიათი მიუღია; — „ნამკედური“ სამართლიანად ითვლება კოლხური კერამიკული წარმოების ერთ-ერთ უძველეს და მძლავრ კერად (ნ. ხოშტარია, დ. ხახუტაიშვილი).

„ნამკედურის“ უძველესი ფენის მასალებს ნ. ხოშტარია ძვ. წ. III ათასწლეულს აკუთვნებს. ამ ფენაში მოპოვებული მასალები მეტად ფრაგმენტულია, მაგრამ მაინც აშკარად შეინიშნება ძერწვისა და გამოწვის არქაული ტექნიკა. ანალოგიური ნატეხები ფიჭვნარში 1964 წელს მეორე უბანზე გავლებულმა თხრილმაც მოგვცა. ჩვენი აზრით, ჭერჯერობით, მართა ამ მონაცემების მიხედვით, სათანადო მყარი მასალების დაგროვებამდე, თარიღის შესახებ გადაჭრით რაიმეს თქმა ნადრევი უნდა იყოს. საერთოდ კი არაა გამორიცხული, რომ ძვ. წ. III ათასწლეულში ისპანის მსგავსად ეს ადგილებიც ყოფილიყო ათვისებული. უფრო მეტიც, შექმნილ პირობებთან დაკავშირებით, როგორც ზემოთაც შევნიშნავდით, ისპანელიც აქეთვე უნდა მოიწევდეს და განვითარებული ბრინჯაოს, განსაკუთრებით კი გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანაში ფიჭვნარის ზღვისპირა ზოლის დასახლებას მდ. ჩოლოქის შესართავთან მძლავრი და ფართო ხასიათი მიუღია. ჩვენ აქ საშუალება არა გვაქვს ფართოდ შევჩერდეთ ამ პერიოდის მასალებზე. მონაპოვარში საკმაოდ მრავლადაა წარმოდგენილი დიდი ზომის თავისებური ფორმის არქაული თიხის კურკელი, რომელთა ყურები ღილისებრი შევრილებითაა შემკული, ტანი კი — ორნამენტირებულია¹⁰ (III₁, 2, 3). სამკაულის მიხედვით ისინი უახლოვდებიან ნაოხვამუს ფენებში აღმოჩენილ შუა ბრინჯაოს მასალებს¹¹.

ფიჭვნარის ადრეულ მასალებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია დაკბილული იარაღით შესრულებულ სამკაულიან კურკლებს. შემკობის ეს მოტივი წამყვანია ნაოხვამოს შუა პორიზონტისა და ფოთის „ზურგას“ ქვედა ფენის მონაპოვარში; ხშირად იგი შერწყმულია დღარულ ორნამენტთან. დაკბილული იარაღით დატანილი სამკაულია 1953 წელს „ნამკედურზე“ აღმოჩენილ პატარა კოკობზეც (ქ-ფ-53/157). კოკობის პირი ოდნავ გარეთაა გადაშლილი. მას აქვს

¹⁰ ა. კ ა ხ ი ძ ე , მასალები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ძველი ქალაქების ისტორიისათვის, გვ. 70, ტაბ. I, 4, 5.

¹¹ Б. А. К у ф т и н , Материалы к археологии Колхиды, II, სურ. 48, 47.

მეტად დაბალი ყელი, რომელიც თითქმის არც კია გამოყოფილი ტანისაგან. საკმაოდ არჩაული ჩანს მრგვალნახევრებიანი ყური: ყურის ნახევრების დმ 0,5 სმ-ია. მას პრაქტიკული დანიშნულება არც კი უნდა ჰქონოდა. ყურის გასწვრივ, მხარის არეში პატარა ზომის დაკბილული ბასრი იარაღით დატანილია ე. წ. თევზიფხური სამკაული: თიხა კარგი ხარისხისაა და მოწითალო-მოყვითალოდაა გამომწვარი (II₃). მსგავსი ნატეხები სხვაც ბევრი გვხვდება ფიქვენარში.

„ნამქედურზე“ აღმოჩენილი თიხის ქურქლის ერთ-ერთი ნატეხი (ქ-ფ-56/165) მორთულია მოზრდილი წრეხაზებით, რომლებიც შემდგომ შეესხებულება ნაოხვამუს შუა დონის ერთ-ერთი ნატეხის მსგავსად¹² ე. წ. ვაფლისებრი სამკაულით.

კიდევ უფრო მრავალრიცხოვნებითა და ფორმათა მრავალგვარობით ხასიათდება ფიქვენარის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კერამიკული ნაწარმი. ამ დროისათვის დასავლეთ საქართველოს ბარში ფართოდ ჩანს გავრცელებული ცალყურა ქოთანის, რომლის ყური ცხოველის დაცქვეტილყურებიან თავს მოგვაგონებს¹³. ფიქვენარშიც კოლხეთის სხვა ცენტრების მსგავსად (ბათუმისციხე, ჩაქვი, გურიანთა, ვანო, ქუთაისის მიდამოები, ციხურა, ნაოხვამუ, ფოთი, ურეკი და ა. შ.) ბევრგან გვხვდებით ცხოველსახოვან (ზოომორფიულ) ყურებიან ქოთანებს (II₄); ასეთი მოყვანილობის ყურები საინტერესოა ცნობილი¹⁴, სამთავროშიც და ა. შ., მაგრამ ყველაზე დიდი რაოდენობით მაინც ისინი დასავლეთ საქართველოში ჩანან გავრცელებულნი. ამათ მიბაძვით თვლიან დამზადებულად კოლხურ და საკვითურ ბრინჯაოს სიტულებს, აღმოჩენილთ ბრილში, ყობანში, ლეჩხუმში და ა. შ.¹⁵

ფიქვენარის ნაქალაქარისა და ქვიშაზვინულების არქეოლოგიური გათხრებისას ცხოველსახოვანი ყურები მრავლად აღმოჩენილი. მათა შესწავლის საფუძველზე შესაძლებელი ზდება გამოვყოს ამ ხანის როგორც ადრინდელი, ასევე მოგვიანო ნიმუშებიც.

ადრეული ქოთანების ყურები უმეტესად მრგვალგანიკვეთიანებაა, ყურის ნახევრები — წრიული შემოწერილობისაა, უმეტესობა მოწითალო მოწაბლისფროდაა გამომწვარი, ასეთ კეციანი ყურები

¹² Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, II, სურ. 48 № 47.

¹³ გ. გობეჯიშვილი, ოთ. ქართლში, გვიანბრინჯაოს ხანის ძეგლები დასავლეთ საქართველოში წიგნში: საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959, გვ. 132.

¹⁴ გ. გობეჯიშვილი, სტალინის ნაბარგო, აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის მიმომხილველი, ტ. II, თბ., 1952, გვ. 247.

¹⁵ გ. გობეჯიშვილი, ოთ. ქართლში, დასახ. ნაშრ. გვ. 132; Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, Тб., 1949, გვ. 62; Н. В. Хойтара, Древнее поселение в Даблагом, 1941, გვ. 126.

ფიქვენარის ქვიშაზეინულების ქვედა ფენებშიც გვხვდება¹⁶. მოგვიანო საფეხურის ცხოველსახოვანი ყურები უფრო ოვალურ განივევითა-
ნებია; ისინი გარეგნულად თითქმის არაფრით არ განსხვავდებიან
ადრეანტიკურ ხანაში ფართოდ გავრცელებული სადა ცალყურა ღო-
ქების ყურებისაგან.

ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის I ნახევრის კერამიკული ნაწარმის
ერთი ჯგუფი (მათ შორის ყურმილიანი ღოქებიც) შემკულია სამკუთ-
ხა შევრონებით (II₅). ასეთ სამკაულიანი თიხის ჭურჭლის ფრაგ-
მენტი ლელვაშიცაა აღმოჩენილი¹⁷. მსგავს ორნამენტიანი ჭურჭლები
ნაოხვამუს ზედა ჰორიზონტის მასალებს შორისაც გვხვდება¹⁸. ფიქვ-
ნარის ქვიშაზეინულების სამკუთხაშევრონიანი ჭურჭლებიდან განსა-
კუთრებით საყურადღებო ჩანს ყურმილიანი ღოქი, რომელიც მოპო-
ვებულია 1964 წელს. ის აქვე დროს მაღალძირიანიცაა, რაც
ერთადერთი შემთხვევაა ამ ტიპის ჭურჭლებისათვის (IV₆). სამკუთხა
შევრონებითაა შემკული ვერნებში (ხულოს რ-ნი) შემთხვევით აღმო-
ჩენილი ყურმილიანი ღოქიც¹⁹ (IV₇).

ცალკე ჯგუფს ქმნიან, აგრეთვე, სადა ჭურჭლები, რომელთა ზე-
დაპირი კარგადაა მოგლუვებული და შემკული პრიალა ბადისებრი
ზოლებით²⁰. ესენი ანალოგიას პოულობენ ურეკის²¹, ფოთის მიდამოებას,
ოჩამჩირის²², ნაცარგორასა²³ და სხვა პუნქტების მასალებს შორის.
შემკობის ეს მოტივი ანტიკურ ხანაშიც განაგრძობს არსებობას.

გარდა მცირე ზომის ჭურჭლებისა, ამ პერიოდიდან უკვე ფეხს
იკიდებს შედარებით დიდი ზომის ჭურჭლები. ჭარბობს დერგის ნაშ-
თები, რომელთა ზედაპირი კარგადაა მოსწორებული, ხოლო პირები
კი ზოგჯერ შემკობილი. სპორადულად ეხვდებათ კოლხური ქვევრის
ადრეულ ნიმუშებსაც.

¹⁶ ა. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, ზღვისპირა ზოლის ძველი ნამოსახლარები ჩაქვის რაი-
ონში, გვ. 127, ტაბ. 93.

¹⁷ ი. გ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, აქარაში 1960—61 წწ. აღმოჩენილი რკინის საღნობი
ქურა-სახელსონობის გათხრების ძირითადი შედეგები, გვ. 39, ტაბ. 15, სურ. 3; И.
А. Г з е л ш в и л и, Железоплавильное дело в древней Грузии, ტაბ. IX.

¹⁸ Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრ., გვ. 187, სურ. 47.

¹⁹ ეს ჭურჭელი ინახება აქარის ასსრ სახელმწიფო მუზეუმში.

²⁰ ა. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 23, ტაბ. 10—12.

²¹ Н. В. Х о ш т а р н а, Археологическое исследование Уреки. Мска. ტ. I,
თბ., 1955, ტაბ. VIII 1—2.

²² Л. Н. С о л о в ъ е в, Селница с текстильной керамикой на побережье
Западной Грузии, СА, 1950, გვ. 274. ნახ. 58 გ-ს.

²³ Б. А. К у ф т и н, Археологическая маршрутная экспедиция, გვ. 62,
ტაბ. XVIII.

გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანის კოლხური კერამიკის ერთ-ერთ წამყვან ფორმად გამოიყურება ე. წ. კანელურებიანი — გვერდებაეცილი ქურქელი (III₆). გვერდებაეცილი ქურქლის მრავალი ნაშთი ცხოველსახოვანი ყურებით აღმოჩნდა დაბლაგომში²⁴. ასეთი ქურქლის ნატეხები წარმოდგენილია აგრეთვე, ქვალონის—ნაოსხამუს ზედა პორიზონტის მასალებს შორის. ოღონდაც, დაბლაგომის ქურქლებისაგან განსხვავებით, ცხოველსახოვანი ყურების გარეშე. ანალოგიური ქურქლის ნატეხები მოიპოვა ინგურის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ 1964 წელს სოფ. პალურში. ერთ-ერთი მათგანის ტანი კანელურებთან ერთად მოზრდილი, ღრმად ნაქდევით თევზიფხური ორნამენტიტაცაა შემკული. ასეთივე სამკაულია დაცული ნაოსხამუს შუა პორიზონტის კანელურებიანი ქურქლის ნატეხზეც²⁵. ამ ტიპის ნაწარმს მრავლად ვხვდებით ფიქვნარის 1953 და 1956 წწ. მონაპოვარში, ქვიშაზვინულების და 1964 წლის მეორე უბნის წინანტიკური ხანის ფენებში; გვერდებაეცილი ქურქლის ნატეხები სხვადასხვა ფრაგმენტებთან ერთად უშუალოდ მოსდევდა ძვ. წ. მე-6 ს. კულტურულ ფენას. ასეთივე ქურქლის რამდენიმე ნატეხი აღმოჩნდა ლელვაში²⁶.

ფიქვნარის წინანტიკური ხანის მასალებში წარმოდგენილი ჩანს სხვადასხვა ზომის პირჩაკეცილი თასებიც, რომლებიც ძალიან ემსგავსება ადრეანტიკური ხანის თასებს. ზოგჯერ ქვიშაზვინულების ზედა ფენებში ჩნდება კოლხური სასმისებიც²⁷ (IV₉).

გარდა თიხის ქურქლისა, „ნამქედურის“ ტერიტორია მოფენილია დიდი რაოდენობით კერამიკული წილებით — კერამზიტებით. ეს შემაჯავებელი როლი უნდა იყოს; როგორც ზენოთაც მიუთითებდით, ამ ბორცვზე ადრიდანვე ყოფილა გამართული კერამიკული სახელოსნო. გარდა კერამზიტებისა, 1953 და 1956 წწ. აქვე მოპოვებულია საბერველი მილებიც, ასეთივე მილები ნაპოვანია ჩვენ მიერ 1963 წელს II უბნის დგმის გადაწყარ ფენაში და 1964 წელს I უბნის მესამე კრილში. „ნამქედურზე“ 1953—1956 წწ. და 1964 წელს ჩამოახმული ლითონის ზოდებიც აღმოჩნდა. როგორც ჩანს, კერამიკული წარმოების გვერდით აქვე ლითონის სადნობი ქურებიც უნდა ყოფილიყო.

„ნამქედურის“ მასალები მრავლად იძლევა თევზსაქერ საწაფებს, (III₁₃), ხელსაფქვავეებს, კაეის ნამგლის პირებს (IV₄), კვირისტაეებს

²⁴ Б. А. К у ф т и н , Материалы..., II, გვ. 123, ტაბ. 40²⁰, 21.

²⁵ Б. А. К у ф т и н , Материалы..., II, სურ. 48.

²⁶ ი. გ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი , დასახ. ნაშრ. გვ. 39, ტაბ. 15; И. А. Г з е л и ш - в и л и , Железоплавильное дело в древней Грузии, გვ. 118, ტაბ. 96.

²⁷ ა. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი , ძველი სადგომები ფიქვნარის ქვიშარ ღიუნაზე, გვ. 21—22, ტაბ. II 48.

(III₇, IV₅) და ა. შ. რაც მეურნეობის შესაბამისი დარგების განვითარების მანიშნებელი უნდა იყოს. ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის I ნახევრისათვის „ნამკედური“ წარმოადგენს მსხვილ სახელოსნო უბანს; სადაც დიდი რაოდენობით მზადდება ნაირნაირი თიხის კურკელი, რთვა-ქსოვასთან დაკავშირებული ინვენტარი. ტიგელი, საბერველი მილის, ზოდების არსებობა ლითონის მეორადი დამუშავების მანიშნებელიც უნდა იყოს; მაგრამ ფიჭვნარელის მეღვინეობის შესახებ მდიდარ მასალას მაინც მდ. ჩოლოქის აუზის რეინის სადნობი ქურასახელოსნოები იძლევა.

რეინის მეტალურგიის უძველესი კერა მდ. ჩოლოქის აუზში. არქეოლოგიურ ლიტერატურაში მდ. კოროხის აუზი უკვე დიდი ხანია აღიარებულია, როგორც ბრინჯაოს მეტალურგიის ერთ-ერთი მძლავრი კერა²⁸. ამ შეხედულების გამოთქმას საფუძველს სპილენძის საბადოების არსებობა (სოფ. მერიხის სპილენძის დამუშავება ახლაც წარმოებს) და შემთხვევით აღმოჩენილი ბრინჯაოს განძების სიმრავლე იძლეოდა. როგორც ცნობილია, ქობულეთის რაიონში და ასევე, საერთოდ, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (დღევანდელი აჭარის ასსრ ტერიტორია) კოლხური ცულებისათვის სხვა სამიწათმოქმედო იარაღების აღმოჩენის არა ერთი შემთხვევაა შთითებული.

ხუტუბნის სამარხებში აღმოჩენილი კოლხური ცულების შესახებ უკვე იყო საუბარი და აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ციხისძირის 1905 წლის მონაპოვარი: განძში წარმოდგენილი იყო ჩვიდმეტი თოხი (აქედან ცხრა მთლიანი), სამი ნამგლის ნატეხი, ბრტყელი ცულის ყუის ნატეხი, სეგმენტისებური იარაღის ფრაგმენტები (რამდენიმე მთლიანი), სპილენძის თუ ბრინჯაოს შენადნობის ნატეხები, ფირფიტის ფრაგმენტები და სპილენძის ზოდები²⁹.

განძების აღმოჩენის შემთხვევები სოფ. ზენითიდანაცაა ცნობილი. 1926 წელს მიწის ხვნისას აქ აღმოჩნდა თიხის ქილა, რომელშიაც მოთავსებული იყო ერთი მთლიანი და ოთხი ნაკლული ცული, ნამგ-

²⁸ А. А. И с с е н , К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе, ИГАИМК, 120, М.-Л., 1935; Б. А. К у т и н , К вопросу о древнейших корнях грузинской культуры на Кавказе, სსმ, 1944, 12—В; ო. ქ ა თ ა რ ი ძ ე , კოლხური ცული, სსმ, 1950, 15—В. ო. ქ ა თ ა რ ი ძ ე , მიწათმოქმედების იარაღები დასავლურქართულ კულტურაში, თსუ შრომები, ტ. 49, 1953; გ. გ ო ბ ე ქ ი შ ვ ი ლ ი , ო. ქ ა თ ა რ ი ძ ე , გვიანბრინჯაოს ხანის ძეგლები დასავლეთ საქართველოში, გვ. 147, 148, 151.

²⁹ ოთ. ქ ა თ ა რ ი ძ ე , დასახ. ნაშრ., გვ. 222, სურ. 43.

ლისა და წალღის ნატეხები. ოთხი თოხი, სპილენძის ზოდები და სხვა წვრილი ნატეხები³⁰. ზენითში აღმოჩენილი კოლხური ცულები იმითაც იქცევენ ყურადღებას, რომ ისინი ერთი მხრივ უახლოვდებიან ბ. კუფტინის მიერ გამოყოფილი კოლხური ცულის პროტოტიპებს, მეორე მხრივ კი — კოლხური ცულის პირველ ტიპს. ო. ჭაფარიძე ამათ გარდამავალ ფორმად თვლის და პირველი ტიპის კოლხური ცულების ადრეულ ნიმუშებად მიიჩნევს³¹. თავისებური მოყვანილობისაა, აგრეთვე 1935 წელს ზენითში აღმოჩენილი თოხებიც: მათი ზედა ნაწილი ფართოა, ქვედა კი შედარებით ვიწრო³².

ციხისძირში 1927 წელსაც მიწის სამუშაოების დროს აღმოჩნდა ბრინჯაოს ნივთების განძი. თიხის ქურქელში ჩაწყობილი იყო ერთი კოლხური ცული, ოთხი მთელი და ხუთი ნატეხი სეგმენტისებრი იარაღისა და სპილენძის ზოდები³³. კოლხური ცული ცნობილია სოფ. ალამბრიდან³⁴; აჭარის ასსრ სახელმწიფო მუზეუმში დაცულია სამი თოხის ყუის ნატეხი სოფ. ხუცუბნიდან.

წინანატიკური ხანის ქობულეთის რაიონის ბრინჯაოს ნივთთაგან განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევენ უშუალოდ ფიქვენართან დაკავშირებული მონაპოვარი. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დაცულ ფიქვენარის ცულებს ა. რამიშვილი ქვიშაზვინულებზე აღმოჩენილად მიიჩნევს. 1964 წელს პირველ უბანზე (ქობულეთ—ჩოლოქის გზის მარჯვენა სანაპირო) ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის პირველი ნახევრის ფენებში ნაპოვნია პირველი ტიპის კოლხური ცული — პატარა ზომის, შევტილტანიანი, 6 წახანაგა; სატარე ნახვრეტი ბოლოებშევიწროებული წვეტიან-ოვალის მოყვანილობისაა, პირი გორდა, ფხა—ხმარების გამო დაჩლუნგებული, ტანზე რელიეფური წიბურები დაუყვება. მთლიანად ცულის სიმაღლე 14,5 სმ-ია, პირის სიფართოე 5 სმ. სატარე ხვრელის წინა ნაწილის სიმაღლე — 4,2 სმ, უკანა — 4 სმ, სიფართოე—2 სმ. უკანა ნიღრი უფრო ზემოთაა აწეული (III, 10). ამგვარ ცულებს გ. გობეჯიშვილი საბრძოლო ცულებად მიიჩნევს. იმავე წელს მეორე უბანზე ყანის თოხნისას საკოლმეურნეო მინდ-

³⁰ А. А. Иессен, დასახ. ნაშრომი, გვ. 122; ო. ჭაფარიძე, კოლხური ცული, გვ. 50; ო. ჭაფარიძე, მიწათმოქმედების იარაღები დასავლურ-ქართულ კულტურაში, გვ. 180, 182.

³¹ ო. ჭაფარიძე, კოლხური ცული, გვ. 50.

³² ო. ჭაფარიძე, მიწათმოქმედების იარაღები დასავლურ-ქართულ კულტურაში, გვ. 175.

³³ ო. ჭაფარიძე, კოლხური ცული, გვ. 50.

³⁴ ო. ჭაფარიძე, დასახ. ნაშრომები, გვ. 50 და 182.

რების მცველმა მ. ხაბაშმა სპილენძის ნაკლული თოხიც მოიპოვა. დაცულია თოხის ზედა ნაწილი, უკან მიღისებრად გამოშვერილი სატარე ხერელით. ხერელი მრგვალია. უკანა პირი უფრო ვიწრო. მილს ქვემოთ თოხის რელიეფური ზოლი დაუყვება, რაც, ალბათ, თოხის პირს სიმტკიცეს მატებდა.

ამრიგად, კოროხის აუზიდან გამოსული კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელი საბრძოლო თუ სამიწათმოქმედო იარაღები საკმაოდ ფართოდ ჩანს გავრცელებული ქობულეთის რაიონის უძველეს მოსახლეობაში.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მცხოვრები კოლხური ტომები დახელოვნებული ჩანან არა მარტო ბრინჯაოს მეტალურგიაში, არამედ ისინი რკინის გამოდნობის ერთ-ერთი პიონერებიც ჩანან. ამ მხრივ მეტად საინტერესო შედეგების მომცემი გამოდგა 1960—61 წწ. არქეოლოგიური გათხრები მდ. ჩოლოქის აუზსა და ქარნალში. ფიქვენარის ანტიკური ხანის ქალაქის წარმოქმნის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პირობად სწორედ მდ. ჩოლოქის აუზის რკინის მეტალურგიის უძველესი კერის არსებობა უნდა მივიჩნიოთ. ექსპედიციამ მდ. ჩოლოქის აუზში მიაკვლია არა ერთ რკინის სადნობ ქურა-სახელოსნოს, გამართულს შემადლებულ ბორცვებსა თუ მათს ფერდობებზე, ხშირად პატარა ხევის პირას—ზოგან ერთი (ჯიხანჯურის II—III—IV უბანი), ზოგან ორი (სოფ. ლელვა), ზოგან კი სამი (ჯიხანჯურის I უბანი)³⁵. ყველა ამ ქურის კონსტრუქცია ძირითადად ერთნაირია და აქვს წაკეთილი პირამიდის ფორმა, რომლის ძირზეც სფერული ორმო იყო ამოკრილი³⁶.

გათხრებმა დაადასტურა ადრე გამოთქმული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ აქაურ მემთამდნე ტომებს ნედლეულად ზღვის სანაპირო ზოლში ქარბად არსებული მაგნეტიტური ქვიშა გამოუყენებიათ (ნ. ხოშტარია). ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ფაქედო არისტოტელეს შემდეგი ცნობა რკინის გამოდნობის ე. წ. ხალიბური და ამისური წესის შესახებ: „ამბობენ, რომ ხალიბური და ამისური რკინა მეტად განსაკუთრებული წარმოშობის არის. როგორც გადმოგვცემენ, იგი წარმოიქმნება მდინარეთაგან ჩამოზიდული ქვრიდან. ერთნი ამბობენ: ამ ქვიშას უბრალოდ რეცხავენ და ღუმელში ადნობენო; მეორენი კი ამტკიცებენ: რეცხვისაგან წარმოქმნილ ნალექს მრავალგზის ასუფთავებენ წყლით და ისე ადნობენ, თან უმატებენ ცეცხლგამძლე ქვას, რაც მრავალადა იმ ქვეყანაში. ეს რკინა სხვებზე ბევრად უკეთესია,

³⁵ ი. გ ძ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშ., გვ. 36, 38, 39, 41.

³⁶ ი ქ ე ე, გვ. 34—35.

და ერთ ღუმელში რომ არ აღნობდნენ, როგორც ჩანს, არაფრით აღარ გამოირჩეოდა ვერცხლისაგან. ამბობენ: მხოლოდ ეს რკინა არის უეან-გავიო; მაგრამ მრავლად არ მოიძებნება³⁷.

გათხრილი ქურა-სახელოსნოებიდან უძველესად სოფ. ლელვას ქურებია მიჩნეული (ძვ. წ. მე-13—12 სს.), ხოლო ჭიხანჭურის სახელოსნოები ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის I ნახევართაა დათარიღებული³⁸.

მდ. ჩოლოქის აუზის რკინის წარმოებაში ჩაბმული უნდა ყოფილიყო ქობულეთ-ფიჭვნარის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი. როგორც ჩანს, მელითონე ტომების ერთი ნაწილი დასაქმებული იყო თვით ზღვის სანაპიროზე რკინის გამოდნობისათვის ნედლეულის დაზიდებაში — მაგნეტიტური ქვიშის მოპოვება-გაუხვევა (როგორც ზემოთ მოტანილი ცნობიდან ჩანს, მაგნეტიტური ქვიშის მოპოვება-გაუხვევა საკმაოდ შრომატევადი უნდა ყოფილიყო), ხოლო მეორე ნაწილი კი მის წარმოებაში: მაგნეტიტური ქვიშისაგან რკინის ნედლეულის მიღების მიზნით საგანგებოდ შერჩეულ ადგილებში ქურა-სახელოსნოების გამართვა, ცეცხლგამქლე თიხების მოპოვება-დამუშავება (რომლითაც საკმაოდ მდიდარია ჭიხანჭურ-ცეცხლაური³⁹ და შეიძლება ამანაც მიიზიდა აქეთკენ ფიჭვნარელი მეტალურგები), ხის ნახშირის (სხვადასხვა ჯიშის) დაზიდება, რკინის გამოდნობის ასევე შრომატევადი პროცესი და ა. შ. ამას უნდა მიემატოს მაგნეტიტური ქვიშის გადაზიდვა საწარმოო უბნამდე და სხვ. ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, მოითხოვდა დიდ ცოდნა-ჩვევების დაკროვებას მოსახლეობაში. ამრიგად, ფიჭვნარელთა შორის წინანტიკურ ხანაში გარდა კერამიკოსებისა და ფეიქრებისა, მელითონეთა პროფესიონალი ჯგუფებიც უნდა დავინახოთ. სოფლის მეურნეობისაგან ხელოსნობის ეს დარგიც გამოყოფილი ჩანს; ე. ი. უკვე საკმაოდ შორსაა წასული შრომის დიფერენციაციის პროცესი, რასაც შედეგად უნდა მოყვოდა საწარმოო ძალების პროგრესი და მკვეთრი ცვლილებები წარმოებით ურთიერთობაში. კაცობრიობის ამ უდიდესი მონაპოვარის შესახებ ფ. ენგელსი წერდა: „აღამიანის სამსახურში ჩადგა რკინა, უკანასკნელი და უმნიშვნელოვანესი ყველა იმ ნედლეულიდან, რომელთაც რევოლუციური როლი შეასრულეს ისტორიაში“.⁴⁰ როგორც ჩანს, მდ. ჩოლოქის აუზში გამოდნობილი რკინა აკმაყოფილებდა არა მარტო შინა-

³⁷ ა. უ რ უ შ ა ძ ე . ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბ., 1964, გვ. 292—293;

³⁸ ი. გ ძ ე ლ შ ე ი ლ ი . დასახ. ნაშრ., გვ. 42.

³⁹ Минеральные ресурсы СССР Грузии, Тифлис, 1933, გვ. 160—167.

⁴⁰ ფ. ე ნ გ ე ლ ს ი . ოქახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა, თბ., 1953, გვ. 223.

შოხმარებას, არამედ საგარეო ბაზარზეც გადიოდა. სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე გამოითქვა მოსაზრება, რომ მას სასაქონლო ხასიათიც უნდა ჰქონოდა და სწორედ ამას უნდა მიეზიდა ბერძენი ვაჭრები მდ. ჩოლოქის შესართავებისაკენ⁴¹.

ქ ვ ი შ ა ზ ვ ი ნ უ ლ ე ბ ი. ფიქვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის წინაისტორიის კვლევისას გვერდს ვერ აუვლით ფიქვნარის ქვიშაზვინულებს. იგი დასავლეთიდან, ზღვის სანაპიროზე უშუალოდ ერტყმის ნაქალაქარს თითქმის 2 კმ სიგრძეზე. ქვიშაზვინული მიუყვება საქართველოს თითქმის მთელს სანაპირო ზოლს ჩაქვიდან გაგრამდე. ამ დასახლებებს ყურადღება ლ. სოლოვიოვმა მიაქცია 1934 წელს ოჩამჩირეს მახლობლად⁴², ხოლო პირველი ცნობა დბეკდა ა. იესენმა 1937 წელს⁴³. მომდევნო წლებში აფხაზეთის ტერიტორიაზე ბევრგან გამოვლინდა ქვიშაზვინულები, რომლის კულტურულ ფენებშიც ოჩამჩირეს მსგავსად შაოჯახო-შინსახმარ კერამიკასთან ერთად წარმოდგენილი იყო საკმაოდ მასიური ოთხკუთხა ფორმის გარედან ქსოვილის ანაბეჭდიანი აბაზანისებრი ჭურჭლები⁴⁴. ასეთია მოქვის, მაქარას, სოხუმის მახლობლად—წითელი შუქურას, ეგრეშჩაგინის მთის, ახალი ათონის, ფსირცხის, ბიჭვინტის და სხვ. მასალები.

ურეკში, სოფ. გრიგოლეთა და „კუჩხის აბანოსთან“ მცირე მასშტაბის გათხრები ჩაატარა ო. ჯაფარიძემ⁴⁵; ხოლო ურეკის ქვიშაზვინულების საფუძვლიანი გამოკვლევა ეყუთენის ნ. ხოშტარიას⁴⁶. ფიქვნარის ქვიშაზვინულებზე ნ. ხოშტარიას ხელმძღვანელობით 1953 და 1956 წწ. შეგროვილია ზედაპირული მასალები, მაგალითად, დიდი ზომის ოთხკუთხა სადგრები. როგორც შესავალშიაც აღვნიშნეთ, 1961 წლიდან ფიქვნარის ქვიშაზვინულების შესწავლის მიზნით თითქმის ყოველწლიურად ეწყობოდა არქეოლოგიური გათხრები⁴⁷.

⁴¹ დ. ხ ა ხ უ ტ ა ი შ ვ ი ღ ი, კოლხეთის რკინის მეტალურგიის სათავეებთან გვ. 55.

⁴² Л. Н. Соловьев, Археологические раскопки близ г. Очамчиры в Абхазии, гв. 323—324.

Л. Н. Соловьев, Селища с текстильной керамикой, гв. 265.

⁴³ А. А. Иессен, Сухумская экспедиция ГЛИИМК, СА, III, 1937, гв. 225

⁴⁴ იხ. Л. Н. Соловьев, დასახ. ნაშრ., М. М. Трапиз, Археологические раскопки в окрестностях Сухуми, აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, 29, სოხუმი, 1956, გვ. 166—167.

⁴⁵ ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, დაზვერვითი ექსპედიცია გურიაში, სსშმ, 16—B, გვ. 118—119. ვერ დავთანხმებით პატივემუღ მკელევარს, რომ დიუნის თხრილებიდან თითქმის დიდი რაოდენობით ამოდიოდა წითელი ფერის კრამიტის ნატეხები (გვ. 118). ეს მოსაზრება შემდგომ ნ. ხოშტარიამაც გაიმეორა, რაც დღეს სამართლიანად უარყოფილია.

⁴⁶ Н. В. Хоштария Археологические исследования Уреки, მსკა, ტ. I, თბ., 1955.

⁴⁷ ა. რ ა მ ი შ ვ ი ღ ი, დასახელები ნ. შრომები.

როგორც ვხედავთ, ამ ტიპის ძეგლების შესწავლას საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორია აქვს და საკმაოდ მდიდარი მასალაცაა დაგროვილი. პეკლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა ქვიშაზვინულში აღმოჩენილი ძეგლების ხასიათის გარკვევისას. ლ. სოლოვიოვი მათ უკავშირებს ზღვის წყლიდან მარილის მოპოვებას⁴⁸, ამავე მოსაზრებაზე დვანან ბ. კუფტინი⁴⁹ და მ. თარაპნი⁵⁰. ნ. ხოშტარიას შესედეულებით, ზღვის სანაპირო ქვიშაზვინულების ინტენსიური დასახლება მიწათმოქმედების, მეთევზეობის თუ მეურნეობის სხვა დარგების განვითარებასთან ერთად მაგნეტიტური რკინის შემცველი ქვიშის არსებობით უნდა იყოს გაპირობებული, ე. ი. რკინის წარმოებას უკავშირდება⁵¹. ა. რამიშვილი თვლის, რომ ფიკენარის დიუნების სეზონურ საეურნეო საქმიანობასთან დაკავშირებულ საოჯახო სადგომებს უნდა წარმოადგენდნენ, თითოეულ ოჯახს ჰქონია მოწყობილი საკულტო ნაგებობანი, სამსხვერპლოები. იგი ცდილობს უხეში თიხისაგან დამზადებული აბაზანები მაგნეტიტური სილის გაუხვევას დაუკავშიროს⁵².

როგორც ჩანს, ფიკენარის ქვიშაზვინულების გათხრების დასრულებამდე ნაადრევი უნდა იყოს მისი ნამდვილი არსის შესახებ მსჯელობა, მაგრამ დღემდე მოპოვებული მასალების მიხედვით, ჩვენი აზრით, უპირატესად დასავლეთ საქართველოს ზღვის სანაპირო ზოლის მიწათმოქმედი და მეტალურგი ტომების სულიერი კულტურის მძლავრი დანაშრეგები უნდა შეინიშნებოდეს. აქ ბევრია რკინებრი სადგრები, რომელთაც ხარის კულტს უკავშირებენ, ასევე სართულებად განლაგებული მონუმენტური სამსხვერპლოები — აგებული დიდი ზომის ოთხკუთხაგანიეკვეთიანი სადგრებისაგან. ეს გარემოება გვაუჩრებინებს, რომ შესაძლოა ქვიშაზვინულებზე ყოფილიყო საერთო სატომო-საგვარეულო ადგილები, სადაც წელიწადის გარკვეულ დროს სრულდებოდა ხარისა თუ სელის კულტთან ან ზღვის ღვთაებასთან დაკავშირებული საკულტო ცერემონიალი. არაა გამორიცხული, რომ მომავალმა გათხრებმა მოგვცეს ახალი მასალები უხეში თიხისაგან დამზადებული აბაზანების (დიუნების ერთ-ერთ ყველაზე უფრო მრავალრიცხოვან და წამყვან ინვენტარის) ხელოსნობის თუ მეურნეობის რომელიმე დარგთან დაკავშირებისათვის (მარილის მოპოვება თუ მაგნეტიტური რკინის შემცველი ქვიშის გაუხვევა).

⁴⁸ Л. Н. Соловьев, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 266.

⁴⁹ Б. А. Куптин, *Материалы...* 11.

⁵⁰ М. М. Трапш, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 186—187.

⁵¹ Н. В. Хоштария, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 29.

⁵² ა. რამიშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 130.

ამრიგად, „ქობულეთის ქვეყანაში“ წინანტიკური ხანის მატერიალური თუ სულიერი კულტურის მძლავრი კერები ისახება. განვითარებული მიწათმოქმედების, მეტალურგიის, საფეიქრო თუ კერამიკული ხელოსნობის, თევზჭერისა და მესაქონლეობის არსებობა ხელს უწყობდა საწარმოო ძალებისა და წარმოებითი ურთიერთობის პროგრესს, ქონებრივი დიფერენციაციისა და შრომის დანაწილების პროცესის გაღრმავებას, ამზადებდა მკვიდრ ნიადაგს კლასების, ქალაქური დასახლებისა და ვაჭართა ფენის წარმოშობისათვის. ეს პროცესი მნიშვნელოვნად დააჩქარა ბერძნულ სამყაროსთან ურთიერთობამ. უკვე ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის შუა ხანებისათვის მდ. ჩოლოქის შესართავის მარცხენა სანაპიროზე წარმოქმნილი ჩანს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სავაჭრო სახელოსნო ცენტრი — აქაურ მკვიდრთა ხანგრძლივი სოციალ-ეკონომიური განვითარების კანონზომიერი შედეგი.

თ ა ვ ი მ ი ო რ ა

ჰოზულეთ-ფიჭვნარის ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები

არქეოლოგიური მონაცემები ცხადყოფენ, რომ ძვ. წ. მე-ნ საუკუნისათვის ფიჭვნარში მსხვილი ქალაქური ტიპის დასახლებაა. საამისო პირობები საუკუნეების მანძილზე მზადდებოდა. ეს პროცესი მნიშვნელოვნად დააჩქარა ბერძნულ სამყაროსთან სისტემატური ურთიერთობის დამყარებამ. ქალაქის ცალკეული უბნები გაშლილია საკმაოდ დიდ ფართობზე. მისი ბუნებრივი საზღვარი დასავლეთიდან ზღვაა (ნაქალაქარი ზღვის სანაპირო ზოლიდან 700—800 მ დაშორებული).

ღიუნების არქეოლოგიურმა გათხრებმა გვიჩვენა, რომ ძვ. წ. I ათასწლეულში ზღვის სანაპირო ნაქალაქართან ახლოს ყოფილა. ძვ. წ. I ათასწლეულის I ნახევარში ზღვის ტალღები ზოგჯერ, როგორც ჩანს, ღელვის დროს თვით ღიუნებზეც კი გადმოდიოდა. ღიუნებამ ჰქვია კულტურულ ფენებს ზემოდან გასდევს ზღვის მოქცევის გამო დატოვებული სილისა და ღორღის ფენა.

ჩრდილოეთიდან ქალაქს მთელს სიგრძეზე ჩამოუდიოდა მდ. ჩოლოქი. იგი ამავე დროს ნაქალაქარის ბუნებრივ საზღვარსაც წარმოადგენს. მდ. ჩოლოქის მარჯვენა ნაპირზე კულტურული ფენების არსებობა არ დასტურდება.

აღმოსავლეთით და სამხრეთით ფიჭვნარის ნაქალაქარის საზღვრები ღიაა (ისპანის დაბლობი). ქაობების ამოშრობამდე კი ფიჭვნარის ნაქალაქარი აქედანაც მიუვალი უნდა ყოფილიყო. ფიჭვნარის მშვიდობიანი ცხოვრების უზრუნველყოფის საქმეში მნიშვნელოვანი როლი გარეუბნებსაც უნდა შეესრულებიათ, განსაკუთრებით კი — ციხისძირს. აკად. ს. ჯანაშია შედარებით მოგვიანო პერიოდის ციხისძირის (პეტრას) სტრატეგიული მნიშვნელობის შესახებ წერდა, რომ იგი კეტავდა უმნიშვნელოვანეს გზას, რომლითაც სამხრეთიდან (ე. ი. რომის აღმოსავლეთ პროვინციებიდან, არმენიიდან, ირანის ჩრდ. დასავ-

ლეთ პროვინციებიდან) შემოდიოდნენ დასავლეთ საქართველოში¹. ახალი აღმოჩენები ცხადყოფენ, რომ ციხისძირს ასეთივე ფუნქცია კლასიკურ ხანაშიც უნდა ჰქონოდა ბერძნულ სამყაროსა და აღმოსავლეთ თუ ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთთან ურთიერთობისას.

ფიქვნარის ნაქალაქარის უბანთა შორის ანტიკური ხანის ცხოვრების ყველაზე მძლავრი დანაშრევების არსებობა პირველ და მეორე უბანზე შეინიშნება. ორივე უბანი მდებარეობს მდ. ჩოლოქსა და მდ. ოჩხამურს შორის (იხ. ტოპოგეგმა ტაბ. I). პირველ უბანს, ე. ი. „ნამკედურისას“ სახელოსნო უბანსაც ვუწოდებთ. ფიქვნარის ხელოსნური წარმოების ცენტრი „ნამკედურის“ ბორცვია (სიმაღლე 5 მ-ზე მეტი, დიამეტრი 50 მ-დე). წინაანტიკური ხანის მსგავსად, ამ ხელოვნური ბორცვის ირგვლივ მდებარე ვაკე ადგილები ანტიკურ ხანაშიც საკმაოდ მკიდროდ ყოფილა დასახლებული. 1964 წ. შესწავლილმა კრილმა კლასიკური და ადრეელინისტური ხანის 1,2 მ სიმაღლის უძრავი კულტურული ფენების არსებობა დაადასტურა (V₁).

ფიქვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის ცხოვრების ინტენსიურობაზე კიდევ უფრო ნათელ წარმოდგენას იძლევა II უბნის მასალა. ეს უბანი, სადაც, როგორც ჩანს, ფიქვნარის მოსახლეობის ძირითადი ზირთვი იჭდა, უშუალოდ ეკვრის მდ. ჩოლოქს. ანტიკური ხანის ფენები შედარებით უკეთესად აქაა შესწავლილი. ამ მხრივ განსაკუთრებით წაყოფიერი გამოდგა 1963¹ და 1964 წწ. ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრები: შევჩერდებით 1964 წელს შესწავლილი თხრილის ფენებისა და მასალების საერთო დახასიათებაზე, რომელიც ტიპური ჩანს ამ უბნისათვის:

I. ზე და ჰუმუსური ფენა (სისქე 22—25 სმ), მცირე არქეოლოგიური მასალა (კრამიტის, ამფორისა თუ სხვა სახის ჭურჭელთა ნატეხები) — მომდინარეობს მიწის დამუშავებისას ნაწილობრივ დაშლილი ელინისტური ხანის ფენიდან (V₁).

II. ელინისტური ხანის ყვეთელ თიხანარევი ფენა (სიმაღლე 40 სმ). ფენას კარგად ათარიღებს ე. წ. სირჩისებრძირიანი ამფორის — ძვ. წ. IV—III სს. და ადრეული კოლხური ამფორის (ძვ. წ. III—II სს.) ძირები. ამ ფენაში, გარდა ამფორის ძირებისა, ვხვდებით ადგილობრივი თიხისაგან დამზადებულ სოლენის ტიპის (გვერდობაყვეცილი) კრამიტის, ბატქაშების, გვიანდელი კოლხური ქვევრების, შინსახმარი ჭურჭლების, პირამიდული საწაფების და სხვათა ნატეხებს.

¹ ს. ქანაშია, ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, შრომები, ტ. I, გვ. 36—37.

III. კლასიკური ხანის კულტურული ფენა (ძვ. წ. 6—4 სს.). მასალები აქ ყველაზე დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი. ფენა ზედაპირიდან 1,5—1,7 სიღრმემდე ვრცელდება. აქ გვხვდება კოლხური ქვეერების, ადგილობრივი შინსახმარა ქურკლის, საფეიქრო (კვირისტავები, პირამიდული საწაფები), საკულტო (რქისებრი სადგერები, საოჯახო სამსხერებლოები) და საამშენებლო კერამიკის (ბათქაშები) ნატეხები, ხელსაფქვაელები, ბადის საწაფები და ა. შ. ბათქაშები ორ შემთხვევაში ისე იყო თავმოყრილი, რომ დანგრეული კედლის შთაბეჭდილებას ქმნიდა. აქვე აღმოჩნდა შემოტანილი ფინიკური ფერადი მინის, სადა ზოლებიანი იონური და შავლაკიანი ატიკური კერამიკისა და ამფორების ნატეხები. ესენი მნიშვნელოვან სამსახურს გვიწევს დონეებისა და ადგილობრივი მასალების დათარიღებისას. კლასიკური ხანის ფენაში გამოიყოფა ნაცროვანი და სხვა ორგანული ნაშთების შემცველი შრეები. ეს უკანასკნელი საკმაოდაა მოტკეპნილი და ხის ძელებით შემტკიცებული. იგი იატაკის დონედ იქნა მიჩნეული². ნაცროვან და სხვა ორგანული ნაშთების შემცველ შრეებში, რომლებიც მოსდევენ ბათქაშებიან ფენას, მასალები ყველაზე დიდი რაოდენობითაა თავმოყრილი.

IV. წინაანტიკური ხანის კულტურული ფენა (ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის პირველი ნახევარი). იგი უშუალოდ მოსდევს კლასიკური ხანის კულტურულ ფენას. აქ (იმპორტული მასალები არ გვხვდება) კულტურული ფენები ზედაპირიდან 2,20 მ სიღრმემდე ვრცელდება. 1964 წელს შეეძლოთ პირველი კვადრატის შედარებით მცირე ფართობის ბოლომდე შესწავლა, ამიტომ სრული სურათის წარმოდგენა ჭერჭერობით არ ხერხდება. ეხვდებით ზემოთ უკვე განხილულ „ნამკედურისა“ თუ ქვიშაზვინულების ტიპის კანელურებიანი, პრიალა ზოლებით შემკული თუ სადა შავზედაპირიანი ქურკლის ნატეხებს (IV₁—); ხელსაფქვაეებს, ბადის საწაფებს, ძელოვან მასალას და ა. შ. ფენაში გამოიყოფა ორგანული ნაშთებისა და სილნარი შრეები. განსხვავებით ზედა, კლასიკური ხანის ფენისაგან, აქ გრუნტული წყლების დაგროვებას არა აქვს ადგილი. სპორადულად „ნამკედურის“ მსგავსად საკმაოდ არქაული კერამიკის უსახური ნატეხები ზედაპირიდან 3,20 მ სიღრმეზეც კი იჩენს თავს. 3,5 მ შემდეგ იწყება მომწვანო-მომტრეღისფრო, წებოვანი თიხნარი, რის შედეგადაც მცენარეული თუ ცხოველთა ნაშთები წყდება. საერთოდ წინაანტიკური

² მსგავსად კოლხეთის სხვა უძველესი სამოსახლეობისა, ფიჭვნარელთაც დიდი შრომა გაუწევიათ ჰაობიანი ადგილების მოზვინვის მიზნით. თიხნარ-ლამიანი ნიადაგის ჩაძირვის თავიდან აცილებსათვის თითქმის მთელი საცხოვრისი ზის მორებითაა ჩახერგილი.

ხანის დაჯონსერვებული ფენა ძველი კოლხეთის ფლორისა თუ ფაუნის შესწავლისათვის საუკეთესო მასალების მომცემი უნდა იყოს.

1964 წლის მეორე უბნის თხრილმა საშუალება მოგვცა სათანადო ადგილი მიგვეჩინა წინა წელს აქვე დამბის გადანაყარ ფენაში გადარჩეული მრავალრიცხოვანი მასალებისათვის, რომლებშიაც მრავლად იყო წარმოდგენილი კოლხური ქვევრები, დერგები, დოქები, ქოთნები კოჭბები, სასმისები, თასები, ადგილობრივი ამფორები, პირამიდული საწაფები, კრამიტისა და ბათქაშის ნატეხები, ხელსაფქვავეები, ბადის საწაფები და ა. შ. 1963 წლის მონაპოვარში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს შემოტანილი სადა ზოლებიანი იონური და შავლაციათი ჭურჭლის ფრაგმენტებს. მათ შორის აღსანიშნავია მაღალძირიანი კილიკებისა და თასების, ნატეფრ სამკაულიანი საღვინე ჭურჭლის, სკიფოსის (ერთ-ერთი მათგანი გრაფიტოიანია), ლეკანის, სათევზე ლანგრის (იხთია), სამარილეების და სხვათა ნატეხები. განსაკუთრებით საინტერესო ჩგუფს ქმნიან შემოტანილი ამფორები; ესენია: ქიოსური, ლესბოსური, თაზოსის წრეში შემავალი, თაზოსური, სინოპური (მათ შორის დამლიანიც), პერაკლეს, სირჩისებრძირიანი, სოლოხა II ტიპის ამფორები და ა. შ.

ფიჰენარის ნაქალაქარის III უბანს I და II უბნებისაგან მდ. ოჩხამური გამოყოფს. ეს უბანი იწყება დასახელებული მდინარის შესართავის მარცხენა ნაპირიდან და „ნაპურვალას“ ბორცვის სახით მოყვება მდ. ჩოლოქს.

როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, „ნაპურვალას“ გათხრებმა ძირითადად ძვ. წ. მე-6—5 სს. სამარხეული კომპლექსები მოგვცა. სამაროვანს ზემოდან ადევს ადრეფეოდალური ხანის კულტურული ფენა, სადაც აღმოჩენილია დულაბიანი შენობის საძირკვლის ფრაგმენტები, მიწისა და თიხის ჭურჭლის ნატეხები, მარმარილოს მინიატურული ჭვარი, რომელზედაც შესანიშნავი ხელოვნებითაა გადმოცემული ჭვარცმის სცენა³.

გარდა „ნაპურვალას“ ბორცვისა, III უბანში ერთიანდება, აგრეთვე, ჩაის პლანტაციით დაფარული დიდი ტერიტორია ბორცვის სამხრეთით; აქ ყოველწლიურად ვაგროვებთ ზედაპირულ მასალებს. როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, 1965 წელს აქ ძვ. წ. IV ს. ბოლოსა და III ს. სამარხებიც ატმოჩნდა. სამარხებს ჩაქრილი აქვთ წინაანტიკური ხანის კულტურული ფენა, ესაა ფიჰენარის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი უბანი, სადაც წარმოდგენილია წინაანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის კულტურული ფენები და ადრეელინისტური ხანის სამაროვანი.

მე-4 უბანიც (1952 წ. განძების აღმოჩენის ადგილები) საკმად დიდ

³ ა. ი ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, დ. ხ ა ხ უ ტ ა ი შ ვ ი ლ ი, ა. კ ა ხ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, (ხელნაწერი).

ტერიტორიაზე ვრცელდება (ტაბ. I). მესამე უბნისაგან მას გამო-
ყოფს ჩაის პლანტაციებში გაყვანილი ლარივით სწორი სამანქანო გზა;
დასავლეთით ეს უბანი ქვიშნარ დიუნებამდე და ყოფილ მეთევზეთა
კოლმეურნეობის ხელოვნურ ტბამდე ვრცელდება (იხ. ტოპოგეგმა
ტაბ. I).

1962—1964 წწ. მე-4 უბანზე ზედაპირულად შევავროვეთ ატიკური
შავლაკიანი კერამიკისა და იმპორტული ამფორების მეტად საინტერე-
სო ნიმუშები. ამ მასალებიდან გამომდინარე, ჩვენ თავის დროზე გამოვე-
თქვით ვარაუდი, რომ ფიქვენარის ეს უბანი უცხოელებით უნდა ყოფი-
ლიყო დასახლებული⁴. ეს მოსაზრება დაადასტურა 1967 — 68 წწ. გა-
თხრებმა, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ფიქვენარის ნეკროპოლის ამ
უბანზე მიკვლეულ იქნა ძვ. წ. მე-5 ს. ბერძენ მოახალშენეთა და ძვ. წ.
მე-4 ს. ელინიზებული მოსახლეობის სამაროვნები. არაა გამორიცხული,
რომ ამავე უბანზე მომავალ საველე არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებათა შე-
დეგად ბერძნული დასახლების კვალიც იქნეს მიკვლეული, ხოლო რაც
შეეხება I და II უბნებს, იქ აღრიდანვე ადგილობრივი მოსახლეობა
ჩანს დამკვიდრებული.

მეოთხე უბნის გაგრძელებას დასავლეთით და სამხრეთ-დასავლე-
თით წარმოადგენს ფიქვენარის ქვიშაზვინულები — ერთ-ერთი უძველესი,
მეტად საინტერესო მასალებისა და მძლავრი კულტურული ფენების
შემცველი უბანი. ძვ. წ. მე-6 საუკუნიდან წყდება ქვიშაზვინულების
მოქმედება; როგორც ჩანს, ფიქვენარში მომხდარმა სოციალურმა ძვრე-
ბმა (კლასებისა და კლასობრივი საზოგადოების წარმოშობამ) სათანადო
ასახვა ჰპოვა აქურ მკვიდრთა რწმენის სფეროშიაც; მოიშალა ადრინდე-
ლი სატომო სამლოცველოებიც.

რა თქმა უნდა, ახალი კიდეც უფრო ფართო მასშტაბის საველე არ-
ქეოლოგიური კვლევა-ძიებანი ბევრ სიახლეს მოგვცემს ცალკეულ
უბანთა თავისებურებების შესწავლისათვის. ახლა თვით არქეოლოგიურ
მონაპოვართა შესახებ.

ფიქვენარის ანტიკური ხანის ნივთიერი კულტურის ძეგლებს შორის
ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ადგილი უკავია კერამიკულ ნაწარმს, რომე-
ლიც სხვა სახის მასალებთან ერთად წარმოადგენს გვიქმნის ფიქვენარის
უძველესი მოსახლეობის სამეურნეო საქმიანობის, ფართო საშინაო თუ
საერთაშორისო სააღებ-მიცემო ურთიერთობასა და სულიერ კულტურა-
ზე. ფიქვენარში აღმოჩენილი კერამიკა, ისევე როგორც საქართველოს
ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ნამოსახლარების თიხის ნაწარმი, წარ-
მოშობის მიხედვით ორ ნაწილად იყოფა; ესენია: 1) ადგილობრივი და

⁴ ა. ქახიძე, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები
(ქობულეთი-ფიქვენარი), თბ., 1965, საკანდიდატო დისერტაცია, გვ. 74.

2) შემოტანილი კერამიკული ნაწარმი. ადგილობრივ კერამიკულ ნაწარმს. — უმთავრესს ფიქვნარის მონაპოვარში — თავის მხრივ დანიშნულების მიხედვით ხუთ ძირითად ჯგუფად ვყოფთ: 1) სამეურნეო, 2) საოჯახო, 3) რთვა-ქსოვასთან დაკავშირებული, 4) საკულტო და 5) სხვადასხვა დანიშნულების კერამიკა. განვიხილავთ თითოეულ ჯგუფს ცალ-ცალკე.

1. სამეურნეო კერამიკა. კოლხური ქვევრები. კოლხური ცულის, თოხის, წალდის, სეგმენტისებრი იარაღისა და ნამგლების მსგავსად, დასავლურ-ქართული, კოლხური კულტურის ერთ-ერთ ძირითად კომპონენტად კოლხური ქვევრები, ე. წ. პითოსები უნდა იქნეს მიჩნეული. სამეურნეო კერამიკის ეს სახე ფართოდ ჩანს გავრცელებული როგორც ზღვისპირა ზოლში, აგრეთვე, შიდა რაიონებში. მათი დამზადების ტექნიკა და შემკობის ხასიათი, ზემოთ ჩამოთვლილი წარმოების იარაღების მსგავსად, კარგად ასახავს ანტიკურ ხანაში დასავლურ-ქართული, კოლხური კულტურის ერთიანობას: კოლხურ ქვევრებს აქვთ თავისებური შემკულობა, რომლის მსგავსი უცნობია სხვა კულტურებისათვის, აღმოსავლურ-ქართული კულტურისათვისაც კი.

ამ რიგის მონაპოვართა რიცხვი საგრძნობლად გაიზარდა ბოლო წლებში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად (ფოთი, გურიანთა, ციხისძირი, ბათუმისციხე, ზემო ფარცხმა, დაფნარი და ა. შ.). ფიქვნარის მონაპოვარშიც კოლხური ქვევრების ნაშთებს ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი უჭირავს. სამეცნიერო ლიტერატურაში დაბლაგომისა და ფოთის მასალების მიხედვით მათი საერთო დახასიათება ცნობილია⁵, ამიტომ აქ ჩვენ სიტყვას აღარ განვავრცობთ.

კოლხური ქვევრების დამზადება ფიქვნარში ძვ. წ. მე-7 საუკუნიდან უნდა დაწყებულიყო. ზოგჯერ მის ნატეხებს ვხვდებით ფიქვნარის ქვიშაზვინულების კულტურულ ფენებში, რომელთაც ა. რამიშვილი ძვ. წ. მე-7—6 სს. აკუთვნებს⁶, მაგრამ კოლხური ქვევრების დიდი რაოდენობით წარმოება ადრეანტიკურ ხანაში წარმოებს. ქვიშაზვინულებზე მოპოვებული ნატეხები შემკობილია დაკბილული იარაღით შესრულებული მქიდროდ მიჯრილი ირგვლივი თუ შვეული ღარებით. როგორც ჩანს, ღარებით ქვევრის მთლიანი ზედაპირი იფარებოდა. ღარებს ზემოთ

⁵ Н. В. Хоштарпа, დასახ. საღისერტაციო ნაშრომი; Б. А. Куфтин, Материалы... II; თ. შიქელაძე, ქ. ფოთში და მის მიდამოებში 1961 წელს წარმოებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შესახებ, იბ., 1962, გვ. 41—44 (მანქანაზე ნაბეჭდი); თ. შიქელაძე, ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1962 წლის კვლევა-ძიების შედეგები, იბ., 1963, გვ. 31—33 (მანქანაზე ნაბეჭდი). ნაშრომების სარგებლობის უფლებისათვის თ. შიქელაძეს მადლობას მოვახსენებთ.

⁶ ა. რამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 23—24, ტაბ. 13_გ.

დაძვრწილია რელიეფური ვერტიკალური ქედები, რომლებიც ქვევრის ზედაპირს სექტორებად ყოფდა. ქვიშაზვინულების სხვა კერამიკული ნაწარმის მსგავსად, ესენიც მონაცრისფერო ან ჩალისფრადაა გამომწვარი. ასეთი კეციანი ქვევრის ნატეხები მეორე უბნის ადრეანტიკური ხანის კულტურულ ფენებშიც გვხვდებოდა.

ნაქალაქარის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ქვევრის ნატეხებს (მთლიანი ნიმუშები არ აღმოჩენილა) კარგად ათარიღებს თანმხლები შემოტანილი კერამიკა. ადრეული ნიმუშები (ძვ. წ. მე-6—5 სს.) ჩვეულებრივ შავი ფერისაა, მთელი ზედაპირი დაფარულია შვეული თუ ირგვლივი ღარებით. ქედები მკვეთრია. იშვიათად ზოგიერთი ნიმუში მარტო შვეული ქედებითაა შემკული, ან პირიქით, ტანი დაღარულია, მაგრამ ქედები არ გვხვდება.

ფიქვნარის, განსაკუთრებით კი ბათუმისციხის, ადრეული ქვევრების ყელი ზოგჯერ შემკულია საკმაოდ ფართო ირგვლივი ღარებით (V₃—ქ-ფ-64/139³). ყელი შედარებით მაღალია, ცილინდრისებური, პირისაკენ თანდათანობით გაფართოებული. პირის პროფილი სხვადასხვაა: შედარებით სწორი, სამკუთხა განივკვეთიანი, მკვეთრად გარეთკენ გადაკეცილი და ა. შ. პირის გარეთა ზედაპირი შემკობილია ნაირნაირი სამკაულით—თევზიფხური, ტალღისებრი, რომბისებრი, ურთიერთ გადამკვეთი ჭვარედინი ხაზებით და ა. შ. შემკობის ნაირსახეობას იძლევა ბათუმისციხის მასალები; ვხვდებით სადა პირებსაც.

კოლხური ქვევრის ძირი უფრო მასიური ჩანს ვიდრე მისი კედელი. ქვევრის ძირის დიამეტრი მერყეობს 10-დან 20 სმ-ს შორის. იგი ჩვეულებრივ ბრტყელია და ზოგს გარეთა კიდეები მომრგვალებული აქვს.

ძვ. წ. IV—III სს. კოლხური ქვევრების განვითარებაში, როგორც ამას 1964 წელს ფიქვნარის II უბანზე აღმოჩენილი მასალები გვიჩვენებს, შეინიშნება ზოგიერთი ცვლილებები: თანდათანობით ქრება რელიეფური ქედები, ზედაპირზე აღარ ჩანს ადრეული ნიმუშებისათვის დამახასიათებელი მკიდროდ მიჯრილი, დაკბილული იარაღითა თუ ნაფოტით დატანილი ღარები. გამოწვა მორუხო-მონაცრისფეროა. ხოლო შედარებით გვიანდელი ნიმუშებისა, რომელზედაც უკვე რელიეფური ქედები სრულიად აღარ გვხვდება მოწითალო-მოაგურისფრო (V₄).

ამ დროის მთლიანი ქვევრები აღმოჩენილია დაფნარისა და სოფ. ზემოფარცხმის სამაროვნებზე.

1964 წელს ო. ფიცხელაურმა ბიკვინტის, სოხუმის, ვანისა და ქუთაისის მასალებთან ერთად ფიქვნარის ანტიკური ხანის კერამიკული ნაწარმის ზოგიერთი უმნიშვნელოვანესი ნიმუშის ლაბორატორიული გამოკვლევა გაანახორციელა. კვლევის შედეგები შესაძლებლობას იძლევა დავადგინოთ კეცის ხარისხი, ლღობის ტემპერატურა, წყლის შთანთქმის

უნარი და მოცულობითი წონა. ადგილობრივი ნაწარმის დამზადების ტექნოლოგიაში არა მარტო ფიქვნარის, არამედ ზემოთ ჩამოთვლილი ნაქალაქარების კერამიკაში დიდი სიახლოვე შეინიშნება. საანალიზოდ გადაცემული იყო ფიქვნარის ქვევრების კედლის, პირისა და ძირის ნატეხებიც. აქვე მოვითხანთ ერთ-ერთი ნიმუშის ლაბორატორიული ანალიზის შედეგებს: ქ ე ე ვ რ ი ს კ ე დ ლ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი (ქ-ფ-62/15) — მონაცრისფრო-შავი, განატეხში მოვარდისფრო. ზედაპირი შემკულია შვეული ქედებითა და მათ შორის წვრილი ერთმანეთთან ახლოს მიჯრილი ირგვლივი ღარებით. კეცის განატეხი უთანაბრო, საშუალო მარცვლოვანია. მიკროსკოპში მოჩანს არაერთგვაროვანი, შედარებით მცირე რკინიანი თიხოვანი მასა, რომელიც დიდი რაოდენობით შეიცავს მინდვრის შპატს — კერძოდ, პლაგიოკლაზის მრავალრიცხოვან ჩანართებს. კვარცი ცოტაა, ქარსი ბევრი.

მინერალები კეცში შემდეგნაირად ნაწილდება. გამომწვარი თიხოვანი მასა 50—70%, 20—30% მინდვრის შპატი. დანარჩენი კვარცი, ქარსი და სხვა მინარევები.

კეცის ლღობის ტემპერატურა — 1100°, წყლის შთანთქმის უნარი — 18,2%, ფორიანობა — 26,1%; მოცულობითი წონა — 1,56 გრ./სმ³.

როგორც ცნობილია, ქვევრები გამოიყენებოდა ღვინის, მარცვლეულისა თუ სხვა სახის პროდუქტების შესანახავად. ადრე საღვინედ გამოყენებული ქვევრები ქვევრსამარხებად უქცევიათ სოფ. ფარცხანაყანევში, დაბლა გომში, სამთავროში, საგარეჯოში, ურბნისში, ზემო ავჭალაში, ბანძაში, ქუთაისში, ბორში, დაფნარში, ფარცხაში და ა. შ⁷. ჩრდილოეთ შავზღვისპირეთში, კერძოდ, პანტიკაპეასა, ტირიტაკა, მირმეკიონსა, ნიმფასა და გერმოასში მათი მოპოვების არაერთი შემთხვევა ცხადყოფს, რომ ისინი სხვადასხვა მასალის გადასაზიდად ყოფილა გამოყენებული⁸. აშკარაა, რომ ქვ. წ. I ათასწლეულის შუა წლებიდან კოლხური ქვევრების წარმოებას ფართო ხასიათი მიუღია. ამ მხრივ მნიშვნელოვანი მასალები მოგვცა ბოლო წლებში წარმოებულმა გათხრებმა. მაგალითად, 1963 წელს გურიანთაში ე. წ. მესამე გორის

⁷ ა. ა. ფ ა ქ ი ძ ე, საქართველოს უძველესი კულტურა ახალ არქეოლოგიურ აღმოჩენათა შუქზე, თბ., 1956, გვ. 25.

⁸ ჩრდ. შავიზღვისპირეთში აღმოჩენილი კოლხური ნაწარმის შესახებ იხილეთ: М. М. Х у д я к, Раскопки в Нимфе. Сообщения ГЭ, 1, 1940, 22, В: М. С к у д н о в а, Находки колхидских монет и пифосов в Нимфее, ВДИ, 2, 1952, стр. 238—241; И. Б. З е е с т, Раскопки Гермонасы, гв. 117, рис. 49, 2; В. Ф. Г а й д у к е в и ч, Мирмекий, гв. 46—47 სურ. 45; И. Б. З е е с т, И. Д. М а р ч е н к о, Типы толстостенной керамики из Пантикапея, МИА, 103, стр. 154—155, рис. 8.

გათხრებისას მცირე ფართობზე (12 კვ. მ) რამდენიმე ათეული ქვევრის ნატეხი აღმოჩნდა, ხოლო ბათუმისციხის გათხრებისას ამათი რიცხვი გაცილებით უფრო მეტია. აქ აღარას ვიტყვი ფიქვენარის ანტიკური ხანის ფენების შესახებ, სადაც ხშირად განმსაზღვრელი სწორედ ამ რიგის მონაპოვარი ჩანს. კოლხური ქვევრების სიმრავლე გვიჩვენებს, რომ ამ პერიოდისათვის კოლხეთსა და, კერძოდ, ქობულეთის სასოფლო-სამეურნეო რაიონში მარცვლეული კულტურების წარმოებასთან ერთად მევენახეობა-მელვინეობას ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი უნდა სჭეოდა; არაა გამორიცხული მონური შრომის გამოყენებაც. აკად. ს. ჯანაშიას ელინისტური ხანის იბერიის მევენახეობაში მონის შრომის გამოყენება ბუნებრივად მიაჩნდა⁹. პროფ ა. აფაქიძე შესაძლებლად თვლის მონის შრომის გამოყენებას მექვევრეობაშიც, რომელიც მკიდროდაა დაკავშირებული მევენახეობა-მელვინეობის განვითარებასთან¹⁰. ასეთივე სურათი უნდა ვივარაუდოთ ახალი აღმოჩენების შუქზე აღრეანტიკური ხანიდან ძველ კოლხეთშიც, სადაც ამ პერიოდისათვის სამეურნეო კერამიკის ეს სახე და საერთოდ ქვევრსამარხებიც ფართოდ ჩანს გავრცელებული. ქვევრსამარხებში დაკრძალულებად თვით მევენახე-მელვინეებს მიიჩნევენ¹¹. ქობულეთის რაიონში მევენახეობა-მელვინეობის განვითარებაზე უნდა მიუთითებდეს აგრეთვე სოფ. ზენითში აღმოჩენილი კლდეში ნაკვეთი ანტიკური ხანის საწნახელი, რომელიც ანალოგს აღმოსავლეთ საქართველოში (უფლისციხე), ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთსა და პალესტინაში პოვებს¹².

2. საოჯახო (შინსახმარი) კერამიკა. ფიქვენარის საოჯახო (შინსახმარი) კერამიკა ხასიათდება მრავალრიცხოვნებითა და ფორმათა მრავალგვარობით: წლების მანძილზე მრავლად დაგროვდა დერგების, ქოთნების, დოქების, სასმისების, კოჭების, თასების, ლანგრების, კეცებისა და სხვა სამზარეულო ჭურჭლის ნატეხები. განსხვავებით წინაანტიკური ხანის თიხის ნაწარმისაგან, ფიქვენარის ამ პერიოდის შინსახმარი კერამიკის თავისებურება ისაა, რომ ისინი კეთდებოდა სერიულად, მასობრივად; ეს ჭურჭელი ხშირ შემთხვევაში სადაა, უორნამენტო, მაგრამ ფორმების მიხედვით აშკარად ჩანს, რომ ძველი კოლხური კერამიკის ნაყოფია. შინსახმარი კერამიკიდან შევჩერდებით შემდეგ ძირითად ფორმებზე:

⁹ ს. ჯანაშია, საქართველო აღრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე, შრომები, ტ. I, 1949, თბ., გვ. 202.

¹⁰ ა. აფაქიძე, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბ., 1963, გვ. 89.

¹¹ ა. აფაქიძე, დ. ს. ხ. ნ. შრ., გვ. 91.

¹² დ. ხახუტაძე, კოლხეთის მასალები ელინისტური ხანის ქართლის ქალაქების მეურნეობის ისტორიისათვის, მოამბე, 1963, № 2, გვ. 119.

დერგები. მთლიანი ნიმუშები უცნობია; მაგრამ ბევრია ყელპირისათუ ტანის ნატეხი, ყელი სადაა, ზედა ნაწილში ოდნავ გაფართოებული, პირი — გარეთკენ გადმოშლილი, თიხაც კარგი ხარისხისაა (V₆).

დერგების საგულდაგულოდ დამუშავება იმის მანიშნებელი უნდა იყოს, რომ მასში, როგორც ჩანს, ინახავდნენ რძის პროდუქტებსაც.

ქოთნები. ესენი შეადგენენ შინსახმარი კერამიკის დიდ უმრავლესობას¹³. განსხვავებით ზემოთ განხილული წინაანტიკური ხანის შედარებით დიდი ზომის ქოთნებისა, რომლებიც შემკული იყო ნაირნაირი ორნამენტით, ანტიკური ხანის ქოთნები უმეტესად სადაა. მხრის არეში ზოგჯერ ვხვდებით პორიზონტალურ ხაზებსა და სხვა სახის სამკაულს. ფიქვენარის ამ სახის ტიპური მთლიანად დაცული კურკელი აღმოჩენილია 1956 წელს „ნაპურვალზე“ (VI₂), ლესბოსურ ამფორასთან ერთად¹⁴. მსგავსი ქოთნები მეტად ფართოდ ჩანს გავრცელებული არა მარტო ფიქვენარის, არამედ საერთოდ დასავლურ ქართულ კერამიკულ წარმოებაში.

კოჭობები. ფიქვენარში აღმოჩენილია პატარა ზომის ქოთნების ე. წ. კოჭობების საინტერესო ნიმუშები. ასეთია, მაგალითად, 1962 წელს მე-4 უბანზე ძვ. წ. მე-5 ს. შავლაკიან კურკლებთან ერთად აღმოჩენილი კოჭობი. მისი ზედაპირი კარგადაა შავად მოპრიალებული; სამკუთხა განივკვეთიანი ყურის ზედა ბოლო უშუალოდ პირზეა მიძერწილი. რაც მთავარია, ტანზე მოცემულია ადამიანის თვალის სქემატური, რელიეფური გამოსახულებანი (VI₃)¹⁵. მსგავსი მოტივი ქართულ არქეოლოგიაში ადრე უცნობი იყო.

კოხტად გაცემებული და ლამაზად შემკობილი კოჭობი მოიპოვა 1954 წელს ფიქვენარში რ. ფუთურიძემ (ქ-ფ-54/2)¹⁶. მისი სიმაღლე 5 სმ-ია, პირის დიამეტრი 4,5 სმ, ძირის 3,5 სმ. ყური დაკარგულია, მაგრამ შეინიშნება, რომ მისი ზედა ბოლო პირზე ყოფილა მიძერწილი. პირი დაბალია, ოდნავ გარეთკენ გადმოშლილი. მხრის არე შემკულია თევზი-ფხურ ნაჭდევთა ორი რიგით, მუცელი კი ყურმილიანი კურკლის მსგავსად დაჩვრეტილი მეჭეკების რიგით. კოჭობი „ნაპურვალზეა“ აღმოჩენილი და ჩანს, რომ ესეც სამარხეულ ინვენტარში შედიოდა. 1956 წელს იქვე აღმოჩნდა შედარებით მოზრდილი მხრის არეში თევზფხურით შემკული კოჭბები. ასეთი კოჭბები აღმოჩენილია ეანში და ფოთში. II

¹³ 1965 წელს პირველი უბნის თხრილში (ზომები 2 მ x 2 მ, სიღრმე 70 სმ, აღმოჩენილ იქნა 30-მდე ქოთნის ნატეხი, უმეტესად ყურები).

¹⁴ ა. კ ა ხ რ ძ ე , მასალები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ძველი ქალაქების ისტორიისათვის, გვ. 72, ტაბ. II₆.

¹⁵ ა. კ ა ხ რ ძ ე , დასახ. ნაშრ., გვ. 73, ტაბ. III₁.

¹⁶ იქვე, ტაბ. II₇.

უბანზე აღმოჩენილი ერთი პატარა ზომის კოკობი 1964 წელს გადმოგვ-
ცა კოლმეურნე მ. ხაბაზმა.

დოქები. შინსახმარ კერამიკაში ქოთნების შემდეგ როგორც ფორ-
მათა მრავალგვარობით, ასევე მრავალრიცხოვნებით ცალყურა დოქები
განოირჩევა. 1953 და 1956 წწ. „ნაპურვალაზე“ წარმოებული გათხრები-
სას მთელი დოქებიც აღმოჩნდა (სურ. 1). ასეთია, მაგალითად, საკმაოდ
სქელკედლიანი, მოზრდილი, მუცელგამობერილი სამტუჩა დოქი¹⁷, რომ-
ლის ზედაპირი კარგადაა მოპრიალებული, ტანს შემოუყვება ტალღოვა-
ნი ფართო ზოლი (VI₅). მსგავს ორნამენტაინი, მაგრამ განსხვავებული
მოყვანილობის დოქები აღმოჩენილია ოჩამჩირესა¹⁸ და ეშერაში¹⁹.

ყურმილიანი დოქები. საკმაოდ ფართოდ ჩანს გავრცელებული და-
საეღეთ საქართველოში: ბათუმისციხე, კოხი²⁰, გურიანთა, დაბლაგო-
მი²¹, ვანი, ქუთაისის მიდამოები²², სოფ. საზანო²³, ციხურა²⁴, ბრილი²⁵
ფოთის მიდამოები²⁶ და ა. შ. ყურმილიან დოქებს ხშირად ვხვდებით
ფიქვენარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე (V₆). ფიქვენა-
რის ქვიშაწივნულების ზედა ფეხაში აღმოჩნდა ერთი ისეთი დოქი, რო-
მელიც მხარის არეში შემკული იყო სამკუთხა შევრონებით. ასევე სამ-
კუთხა შევრონებიანია იქვე 1964 წელს აღმოჩენილი ყურმილიანი დო-
ქიც. ეს მონაპოვარი ადრეულობასთან ერსად იმითაც იქცევა ყურადღე-
ბას, რომ იგი ქუსლიანია (IV₂). მსგავსი ნიმუში ჩვენს არქეოლოგიურ სი-
ნამდვილეში უცნობია. ა. რამიშვილი მას ძვ. წ. მე-8—7 სს. აკუთვნებს.
ოთხი მთლიანად დაცული ყურმილიანი დოქი მოპოვებულია „ნაპურვა-
ლაზე“. ერთ-ერთი პატარა ზომის ბიკონუსურ ტანიაინი დოქის ყურის
კიდეები ნაქდევებითაა შემკული²⁷. მომადლო ყელი ცილინდრისებრი
მოყვანილობისაა, რომელიც პირისაკენ თანდათან ფართოვდება. მეორე
შედარებით მოზრდილი, აგრეთვე ბიკონუსური მოყვანილობის ყურმი-

¹⁷ ი ქ ე ე , სურ. 1.

¹⁸ Б. А. К у ф т и н , Материалы..., II, გვ. 273, ტაბ. 73_გ.

¹⁹ Б. А. К у ф т и н , Материалы..., I, გვ. 33, ტაბ. 4.

²⁰ აღ. ქ ა თ ა მ ა ძ ე , დასახ. ნაშრ., გვ. 37.

²¹ Б. А. К у ф т и н , Материалы, II, გვ. 100—101, ტაბ. 35, 7, გ.

²² Б. А. К у ф т и н , დასახ. ნაშრ., გვ. 101. ასეთივე ქერქლის ნაშთები მოიპოვა
ქუთაისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელ-ლი ოთ. ლორთქიფანიძე).

²³ ოთ. ლ ა მ ბ ა შ ი ძ ე , შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლები
სოფ. საზანოდან, ანოტაციები, თბ., 1963, გვ. 46.

²⁴ ტ. ჩ უ ბ ი ნ ი შ ვ ი ლ ი , არქეოლოგიური ძეგლები „ციხურასა“ მიდამოები-
დან, სსმმ, XVII, თბ., 1953, გვ. 174 — 175, ტაბ. IV₄.

²⁵ გ. გ ო ბ ე ჟ ი შ ვ ი ლ ი , ბრინჯაოს ქართული უძველესი ბალთები, თბ., 1942,
ტაბ. 30.

²⁶ თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე , დასახ. ნაშრ., გვ. 41.

²⁷ ა. კ ა ხ ი ძ ე , დასახ. ნაშრ., გვ. 73, სურ. 2.

ლიან დოქს მხრის არეში შემოუყვება მეჭეპები, ხოლო ყური კი დაფარულია თევზიფხურით. ყურის ზედა ნაწილზე აქვს კოპი, ყელი, ისე როგორც სხვა დანარჩენებისა, ცილინდრისებრი მოყვანილობისაა, პირისავე თანდათანობით გაფართოებული. დანარჩენი ორი გამობერილტანიანი ყურმილიანი დოქი სადაა, მხოლოდ ერთს აქვს ყურის ზედა ბოლოზე წყვილი კოპი. თიხა ყველა მათგანისა ჩვეულებრივ მორუხო-მოშავოდაა გამომწვარი. ამათაც ისე, როგორც „ნაპურვალას“ სხვა სამარხეულ ინვენტარს, კარგად ათარილებს იქ აღმოჩენილი გვიანარქაული ქიოსური და ლესბოსური ამფორები და შავლაციანი კილიკისა თუ სკიფოსის ნატეხები—ძვ. წ. მე-6 ს. დასასრულისა და მე-5 ს პირველი ნახევარით. ძვ. წ. V ს-ზე გვიანდელ ფენებში ყურმილიანი დოქები გერჩეობით არ შეგვხვდრია, ხოლო მათი თარიღის ზედა საზღვარად ძვ. წ. მე-8—7 სს. უნდა მივიჩნიოთ. 1963 წელს სოფ. საზანოში აღმოჩენილ სამარხეულ ინვენტარს (რკინის მხრებდაქანებული და წელში გამოყვანილი სხვადასხვა ზომის თოხები, რკინისავე ორი კვერ-ცული, თიხის პაწია ჯამი), რომელშიც ბიოკონუსისებრი მოყვანილობის ყურმილიანი ხელადაც შედიოდა, ოთ. ღამბაშიძე ძვ. წ. მე-7 ს. II ნახევრით ათარილებს²⁸. ტ. ჩუბინიშვილის აზრით, ასეთი ჭურჭელი ძვ. წ. მე-8—6 სს. იხმარებოდა (მიუთითებს სამხ. ოსეთში, სოფ. ოჟორაში № 5 სამარხში ხარის ქანდაკებით შემკულ ბრინჯაოს კოლხურ ცულთან ერთად აღმოჩენილ ყურმილიან ჭურჭელზე)²⁹. ამავე პერიოდის ჩანან ფიქვენარის ქვიშა-ზვინეულების დოქებიც, რომლებიც სამკუთხა შევრონებითაა შემკობილი. ასეთივე სამკაულიანია სოფელ ვერნებში შემთხვევით აღმოჩენილი დოქიც. ადრეანტიკურ ხანაში (ძვ. წ. მე-6 — 5 სს.) მათ წარმოებას ფართო ხასიათი მიუღია.

ყურმილიანი ჭურჭელი აღმოჩენილია ჩრ. კავკასიაში, კუმბულთაში, მაგრამ ისინი ფორმით განსხვავებულია დასავლურ-ქართული ყურმილიანი დოქებისაგან³⁰.

კოლხური სასმისები. კოლხური სასმისები ფიქვენარის მოსახლეობაში სუფრაზე მოსახმარი ჭურჭლის ერთ-ერთი გავრცელებული სახეა. ასეთივე სურათი ისახება დასავლეთ საქართველოს სხვა თანადროული ძეგლების მიხედვითაც (ბათუმისციხე, კოხი, ფოთი, გურიანთა, დაბლაგომი, ვანი, ქუთაისის მიდამოები და ა. შ.). ფიქვენარის შესაღებში კოლხური სასმისების ოთხი ჯგუფი გამოიყოფა. პირველი ჯგუფის სასმისებს აქვთ სხვადასხვა სიმაღლის კონუს-

²⁸ ოთ. ღამბაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 46.

²⁹ ტ. ჩუბინიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 175.

³⁰ T. C. Уварова, Могильник и Северного Кавказа, МАК, VIII, 1900, М., ტაბ. 183.

სებრი მოყვანილობის ძირი, რომელიც შემდეგ გადადის, საკმაოდ მაღალ, ცილინდრული მოყვანილობის ფეხში. როგორც ფიქვენარის დიუნაზე აღმოჩენილი თითქმის მთლიანად დაცული ნიმუში გვიჩვენებს, ტანი ამ ტიპის სასმისებისა არაა მკვეთრად გამოყოფილი ფეხისაგან, წარმოადგენს ამ უკანასკნელის გაგრძელებას, რომელიც თანდათანობით ფართოვდება პირისაკენ. 1964 წელს II უბნის თხრილში მოპოვებულია პირველი ჯგუფის სასმისების სამი ძირი, რომელთაც კარგად ათარილებს იმპორტული მინის ნატეხი და არქაული ქიოსური ამფორის ძირი (VI₈—10).

სამივე სასმისი ანალოგიური ჩანს ფოთში — საქორქიოში ამავე პერიოდის მასალებს შორის აღმოჩენილი ნიმუშებისა³¹. თ. მ. ი. ქ. ლ. ა. დ. ე. ს. ამ ტიპის სასმისების პროტოტიპებად ბეშთაშენში გვიანბრინჯაოს ხანის მასალებს შორის აღმოჩენილი სასმისები მიაჩნია³². საერთოდ. მათ ახასიათებთ მოხდენილი პროპორციები. თიხა ქვიშანარევი, მოშავო-მონაცრისფეროდ გამომწვარი. 1963 წლის ფიქვენარის მასალებში ვხვდებით მოწითალო-მოყვითალოდ გამომწვარ სასმისებსაც. ერთ-ერთი სასმისის (ქ-ფ-63/40) პეტროგრაფიული ანალიზი მოწმობს, რომ მათი თიხა არაერთგვაროვანი და მსხვილმარცვლოვანია, გამომწვარი უთანაბროდ. კეცის სიღრმეში და ზედაპირზე მოჩანს მუქი ფერის მოზრდილი ლაქები; თიხის მასა შრეებადაა განლაგებული. მასში ბევრია პლაგიოკლაზის მსხვილი ჩანართები, კვარცი, სერიციტი, ქარსი და აქცესორული მინარევები: მაგნეტიტი, ცერკონი და სხვა. კეცის ლღობის ტემპერატურა 1150°, წყლის შთანთქმის უნარი 15,8%, ფორიანობა 28,6%, მოცულობითი წონა — 1,70 გრ/სმ³. ამ ჯგუფის სასმისის საინტერესო ფრაგმენტი მოიპოვა 1964 წელს აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის თანამშრომელმა ა. ქათაიძემ სოფ. კოხში (VI₇). დაცულია სასმისის ტანის ზედა ნაწილი პირიანად. პირი საკმაოდ ფართოა, ტანი მთლიანად ყოფილა დაფარული ტალღოვანი ორნამენტით. პირთან ახლოს მიძერწილია მრგვალგანიცვეთიანი ყური, რომლის ზედა ბოლოზე დაძერწილია დახვეული, გველისებრი გამოსახულება. გველის გამოსახულებიანი თიხის კურკლები საქართველოში არაერთგან არის აღმოჩენილი, მაგალითად, თრიალეთში³³, სამთავროში³⁴, სოხუმის მთაზე³⁵, ატალინირის სა-

³¹ თ. მ. ი. ქ. ლ. ა. დ. ე. ს., დასახელებული ნაშრომები, გვ. 46—77 და 35—38.

³² Б. А. Куфтин, Материалы..., I, გვ. 33.

³³ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, გვ. 65, სურ.

82.

³⁴ ა. ქ. ა. ლ. ა. ნ. დ. ა. დ. ე. ს., სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები, სოხუმი, 1954,

გვ. 48.

³⁵ ა. ქ. ა. ლ. ა. ნ. დ. ა. დ. ე. ს., დასახ. ნაშრ., გვ. 48, ტაბ. მე-18, და მე-19.

ცარგორაზე³⁶ ა. შ. დახვეული გველია გამოსახული ასევე 1964 წელს სვანეთში, სოფ. ლარილარში აღმოჩენილი თიხის ქურქლის ორ ყურზე. ამათ რიცხვს კოხის სასმისიც უნდა მიემატოს.

ფიქვნარის მომდევნო ჯგუფის სასმისები კიდევ უფრო მოხდენილი ფორმისაა. ამათ აქვთ კოხტად გამოყვანილი მომაღლო ძირი; ქუსლი ჩვეულებრივ ბრტყელია, რომლის დიამეტრი წინა ნიმუშებთან შედარებით ნაკლებია. ტევადობა და სიღრმე სხვადასხვაა. ერთ-ერთი მთლიანად დაცული სასმისი აღმოჩენილია „ნაპურვალაზე“ ზემოთ განხილულ ონოხოის ტიპის ღოჭთან ერთად³⁷. სასმისი ყურადღებას იქცევს სიკოხტავით, მოხდენილი პროპორციებით: პატარა, ბრტყელი ძირი გადადის არც თუ ისე დიდი დიამეტრის მქონე მომაღლო ფეხში; თანაბრად გაშლილი და საკმაოდ ღრმა ტევადობის თასის გარეთა ზედაპირი მშვენიერადაა მოპრიალებული და შემკული ურთიერთ გადამკვეთი პრიალა შავი ზოლებით, რომლებიც ქმნიან რომბისებრი სამკაულის ბაღეს. სასმისი ზედა ნაწილში, პირთან ახლოს, საკმაოდ ფართოვდება (VI₁₃). 1953, 1956 და 1963 წწ. ფიქვნარის მასალებში ბევრია ამ ჯგუფის სასმისების ძირები, რომლებიც მოშავო-მოყაეისფროდ ან მონაცრიაფროდ არიან გამომწვარი. ასეთივე ფორმისა და ფაქტურის ძირები ნოპოვებულა გურიანთაში, ფოთში, დაბლაგომში, ბათუმისციხეზე და კოხში.

ფიქვნარის მესამე ჯგუფის სასმისებს ჭიქისებრი მოყვანილობა აქვთ, ამიტომ ბ. კუფტინი დაბლაგომის ანალოგიურ ქურქლებს ჭიქისებრ სასმისებს ეძახის³⁸. ამათი ძირი ბრტყელია; ზოგიერთი მათგანის საკმაოდ მასიური, ზოგის — შედარებით თხელი. კედლები სწორია პირამდე, ოდნავ გარეთკენ გადახრილი; თიხა—შედარებით უხეში, ზედაპირი — სადა. ბათუმისციხეზე აღმოჩენილ ერთ-ერთ ასეთ სასმისს წყვილი ვერტიკალურად მიძერწილი კოპი აქვს, რომელიც ყურის მოვალეობას თუ ასრულებდა.

ფიქვნარის მეოთხე ჯგუფის სასმისები, რომლებიც ძირითადად ძვ. წ. მე-4—3 სს. კულტურულ ფენებშია წარმოდგენილი, ახლოს დგანან პირველი ჯგუფის სასმისებთან. ამათაც აქვთ საკმაოდ ფართო, კონუსისებრი ძირი, ქუსლი ზოგჯერ ოდნავ შეღრმავებულია, მაგრამ პირველთაგან განსხვავებით ფეხი საგრძნობლად დაბალი აქვს, თითქმის ძირიდან იწყება გარეთკენ გაშლილი კედლები; ნაკეთობის ხარისხიც მღა-

³⁶ გ. გ. ბ. ე. ი. შ. ე. ლ. ი., სტალინის საცარგორა, გვ. 251—252.

³⁷ ა. კ. ა. ბ. ე. ლ. ი., დასახ. ნაშრომი, გვ. 73, სურ. 3.

³⁸ Б. А. Куфтин, Материалы..., II, Стр. 98.

რეა; ორნამენტს ვერ ვხვდებით. ასეთი ტოლჩებიცნობილია ბათუმის-ციხიდან, აგრეთვე, დაბლაგომის ზედა კულტურული ფენიდან³⁹.

როგორც ვხედავთ, კოლხური სასმისებიც ფართოდ ჩანს გავრცელებული ფიქვნარის და არა მარტო ფიქვნარის, არამედ საერთოდ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობაში. ფორმათა ორიგინალობა და შემკობის მოტივი ადასტურებს, რომ ესენიც კოლხური კერამიკული წარმოების ნაყოფნი არიან. ანტიკურ ხანაში ისინი მასობრივად იწარმოება, რათა დააკმაყოფილოს ფიქვნარის მოსახლეობის მოთხოვნა. როგორც ფიქვნარის ნაქალაქარის ზოგიერთი უბნის კულტურული ფენების შესწავლა გვიჩვენებს, მათ დამზადებასა და მოხმარებას აქაურ მკვიდრთა მიერ ფიქვნარის ქალაქობის მთელ სივრცეზე უწყვეტი ხასიათი აქვს. მას მეტოქეობას ვერ უწყევს მშვენიერი ხელოვნებით დამზადებული ბერძნული საღვინე ქურჭლებიც კი.

ამასთან, ზემოთ განხილულ საღვინე ქვევრებთან, სუფრაზე მოსახმარ ღოჭებთან და სხვა მრავალრიცხოვან შემოტანილ საღვინე ქურჭლებთან ერთად, რომელთა შესახებაც ლაპარაკი ქვემოთ იქნება, კოლხური სასმისების მრავალრიცხოვნება და მათი ფართო გამოყენება მევენახეობა-მელვინეობის დაწინაურების დამადასტურებლად უნდა მივიჩნიოთ.

თასები. გამოიყოფა ძირითადად ორი ჯგუფი — ბრტყელძირიანი და ქუსლიანი თასები. ბრტყელძირიანი, შედარებით სწორტანიანი თასები, რომელთა პირი შიგნითაა ჩაკეცილი, გავრცელებული ჩანს ადრეანტიკურ ხანაში. ასეთი თასების ნაშთები აღმოჩნდა 1963—64 წწ. ძვ. წ. მე-6—5 სს. კულტურულ ფენაში (VI₁₂, 14).

ძვ. წ. IV—III სს. ფენაში უმეტესად ჩნდებოდა ტანმომრგვალებული მოწითალო-მოყვითალოდ გამომწვარი ქუსლიანი თასები (VI₁₁, 15). ერთ-ერთი თასის ძირზე ხელოსნის ნიშანიც არის გამოხატული. ელინისტური ხანის ფენაში აღმოჩნდა, აგრეთვე, ბრტყელძირა თასიც, მაგრამ ამისი ტანიც მომრგვალებულია.

ლანგრები. ანტიკური ხანისათვის ქურჭლის ეს ფორმაც ფართოდ ჩანს გავრცელებული. ბევრი ფრაგმენტია მოპოვებული დაბლაგომისა⁴⁰ და ბათუმისციხეზე. ფიქვნარის ლანგრების შესახებ წარმოდგენას გვიქმნის ოდნავ შესქელებული, ორნამენტირებული პირის ნატე-

³⁹ Б. А. Куфтин, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 89, ტაბ. 31₈₋₁₀.

⁴⁰ Б. А. Куфтин, *Материалы...*, II, გვ. 101, ტაბ. 35₁₀.

ხეები (V₅). მთლიანი ნიმუში არაა აღმოჩენილი. მსგავსი ლანგრების ნატეხები ჩრდ. შავიზღვისპირეთშიც გვხვდება⁴¹.

ტაფისებრი ჭურჭელი მიეკუთვნება სამზარეულო კერამიკას. როგორც ჩანს, ხელითაა ნაძერწი. ასეთი ყური მეორეც უნდა ჰქონოდა. 1964 წელს ტაფისებრი ჭურჭლის ყური აღმოჩნდა ძვ. წ. მე-5 ს. შავ-ლაკიან კილიკთან ერთად (V₇). ასეთი ჭურჭლის ნაშთები ცნობილია ვანიდან, დაბლაგომიდან, ფოთიდან, ბათუმისციხიდან, გურიიდან და ა. შ. ესეც სპეციფიკური ჩანს კოლხური კერამიკისათვის.

3. რთვა-ქსოვასთან დაკავშირებული კერამიკა. წერილობითი, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მონაცემები მდიდარ მასალებს იძლევა ხელოსნობის ამ დარგის შესასწავლად. კოლხური ხელის საუკეთესო თვისებები კარგად არის ასახული ანტიკური ხანის საისტორიო წყაროებში (ჰეროდოტე, ქსენოფონტე, კალიმაქს-პინდარი, სტრაბონი და ა. შ.).

უძველეს წერილობით ცნობებს ნათლად ადასტურებს არქეოლოგიური გათხრები. ბრინჯაოს ადრეული საფეხურიდან დასტურდება სელის წარმოება და ქსოვილის დამზადება დასავლეთ საქართველოში⁴². განვითარებული ბრინჯაოს ხანის სელის ქსოვილის ნაშთები აღმოსავლეთ საქართველოშიცაა აღმოჩენილი (ნავთლული)⁴³. სელი საქართველოში უძველესი სამიწათმოქმედო კულტურა ჩანს, რომლის წარმოშობის ერთ-ერთ კერად ამიერკავკასია და, კერძოდ კოლხეთი ივარაუდება⁴⁴. აკად ივანე ჯავახიშვილი მიუთითებდა, რომ სელის მცენარე, რომლის სახელწოდება არც ერთი ერის ტერმინს არ ენათესავება—ერთი უძველესთაგანია საქართველოში, რომ ეს კულტურა ჩვენს ქვეყანაში ბრინჯაოს ხანის ბურუსშიც მოჩანს⁴⁵.

⁴¹ В. Д. Блаватский, Отчет о раскопках Пантикапея в 1945—1949, 1952 и 1953 гг. МИА, 103, 1962, გვ. 12, სურ. 5.

И. Б. Зеест, И. Д. Марченко, დასახ. ნაშრ., გვ. 154—155 სურ. 6.

⁴² Б. Б. Гуртария, «Идиа-გუბუბა», კოლხეთის ძველი მოსახლეობა, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 5, 1944, გვ. 210—21; Б. А. Куптин, Материалы..., II, გვ. 291, 292.

⁴³ დ. ქორიძე, გვიანბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური ძეგლები თბილისიდან (ნავთლული), სსმპ, ტ. 10 B, თბ., 1954, გვ. 44.

⁴⁴ П. Жуковский, Культурные растения и их сородичи, М., 1950, стр. 503; Е. Сидская, Биологические и физиологические основы классификации культурного льна, Доклады АН СССР, 1953, таб. XVII, № 5.

⁴⁵ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, I, 1930, თბ., გვ. 373.

საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში შემოინახა მდიდარი ემპირული ცოდნა სელის როგორც საბოჭკოედ, ასევე საზეთედ გამოყენების შესახებ⁴⁶.

არქეოლოგიური მასალები ქობულეთ-ფიჭვნარშიც საშინაო ხელოსნობის ამ დარგის უძველესი ტრადიციების მანიშნებელია. ამ მხრივ პირველ მოწმობას ე. წ. ქსოვილიანი კერამიკა უნდა წარმოადგენდეს, რომელიც აღმოჩენილია ფიჭვნარში ქვიშაზეინულების ქვედა ფენებში. მათზე აღბეჭდილია სხვადასხვაგვარი ქსოვილის კვალი. გარდა ქსოვილიანი კერამიკისა, „ნამქედურის“ ბორცვზე წინანტიკური ხანის მასალებს შორის ვხვდებით თიხის კვირისტავეზს.

როგორც ჩანს, აქაურ სამოსახლოს გამსხვილებასთან და შესაბამისად მცხოვრებთა რიცხვის გაზრდასთან დაკავშირებით, რაც ასე მკვეთრად შეინიშნება ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის I ნახევრისათვის, საფეიქრო ხელოსნობის ხვედრითი წონა კიდევ უფრო უნდა გაზრდილიყო. ხოლო ანტიკური ხანისათვის, როცა ფიჭვნარი ებმება საერთაშორისო სავაჭრო ურთიერთობაში, უნდა ვიფიქროთ, რომ აქაური სელისა თუ კანაფის ნაწარმი აკმაყოფილებდა შინა მოთხოვნილებას და საგარეო ბაზარზეც გადიოდა.

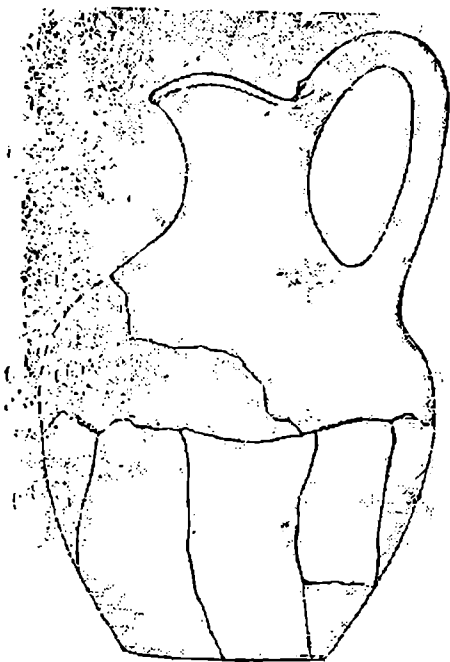
კოლხეთიდან სელის გატანასთან დაკავშირებით, როგორც ცნობილია, საყურადღებო ცნობას ვხვდებით სტრაბონთან: „ქვეყანაში კარგი ნაყოფები იცის, გარდა თაფლისა (ეს მეტწილად მწარეა) (და მოიპოვება) ყოველივე ნავთსაშენი მასალა: რადგან იზრდება აქ მრავალი ტყე და მდინარეებითაც ჩამოიღინება, ამუშავებენ ბლომად ჭელა, კანაფს, ცვილსა და ფისს, ხოლო სელის დამუშავება განთქმულიც კი არის: (ქვეყნის) გარეთაც კი გააქვთ⁴⁷.

სტრაბონის მოტანილი ცნობიდან ჩანს, რომ კოლხეთიდან ვემთსაშენი ხე-ტყეც გაჰქონდათ. ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია კოლხეთიდან გემის იალქანებისათვის გამძლე, საგანგებო ქსოვილის გატანაც. ამ ჯახის ქსოვილების დამზადების ერთ-ერთი ცენტრი ფიჭვნარშიც უნდა ყოფილიყო, სადაც ქსოვილიან კერამიკასთან, კვირისტავეზსა და თვით ქსოვილის ნაშთებთან ერთად მრავლადაა აღმოჩენილი საკმაოდ დიდი ზომის პირამიდული საწაფები, რომელთაც ვერტიკალური საქსოვი დაზგის ძაფების დასაჭიმევ შეუულებად მიიჩნევენ (სურ. 2).

პირამიდული საწაფები საერთოდ აღრებრინჯაოს ხანიდანაა ცნობილი. მათი დანიშნულების შესახებ მკვლევართა შორის აზრთა სხვა-

⁴⁶ გ. ჩ ა ხ ა შ ე ი ლ ი, ქსოვილების დამზადების ისტორიიდან საქართველოში, I, სელი, ს. 33 19—18, თბ., 1956; ლ. შ. ო. ლ. დ. ი. ნ. ი., ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, თბ., 1963.

⁴⁷ თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ე ი ლ ი, სტრაბონის გეოგრაფია, თბ., 1957, გვ. 123—124.

დასხვაობაა⁴⁸. პროფ. ვ. გაილუკევიჩმა დაადასტურა მათი უპირატესად საფეიქრო ხელოსნობაში, ე. ი. ვერტიკალურ, საქსოვ დაზგებზე გამოყენება⁴⁹. მკვლევართა ერთი ნაწილი არ გამოირიცხავს ამათ მოხმარებას განსხვავებული, დანიშნულებითაც, მაგალითად თევზჭერაში⁵⁰. ბერძნულ ვაზებზე მოხატული სიუჟეტების მიხედვით შესაძლებელი გახდა ვერტიკალურ დაზგაზე ქსოვის პროცესის გათვალისწინებაც კი, ხოლო შვეიცარიის ხიმიწიან ნაგებობებში აღმოჩენილი ნაშთების მიხედვით — საქსოვი დაზგის რეკონსტრუქცია⁵¹.

ფიქვნარში თიხის პი-

სურ. 1. „ნაბერალზე“ 1956 წელს აღმოჩენილი
ლოქი.

ბა გვერდებამოკვეთილი რიყის ქვის საწაფები, რომელთა გამოყენება თევზჭერაში ექვს არ უნდა იწვევდეს. ეს ფაქტიც თავის მხრივ პირაპიდული მოყვანილობის თიხის საწაფების განსხვავებულ ფუნქციაზე უნდა მიუთითებდეს. თუ გადავხედავთ საქართველოს მასალებს, დავინახავთ, რომ რიყის ქვის ასეთი საწაფები ახალი ქვის ხანიდან გვხვდება: მაგალითად მახვილაურში, კისტრიკში, ისპანში, ოჩამჩირის აღრეულ ფენებში და ა. შ., თვით ფიქვნარშიც დიდი რაოდენობით გვხვდება როგორც ანტიკური, ასევე წინანტიკური ხანის ფენებში, ზოგჯერ ღიუნებზეც კი. თიხის პირაპიდული საწაფები კი მხოლოდ ანტიკური ხანის ფენებში ჩნდება. ასეთივე სურათი ისახება საქართვე-

რამილული საწაფების გვერდით მრავლად გვხვდე-

⁴⁸ В. Ф. Гайдукевич. К вопросу о ткацком ремесле Боспорских поселений, МИА, 25, 1952, გვ. 397 და შემდ.

⁴⁹ В. Ф. Гайдукевич, დასახ. ნაშრ.

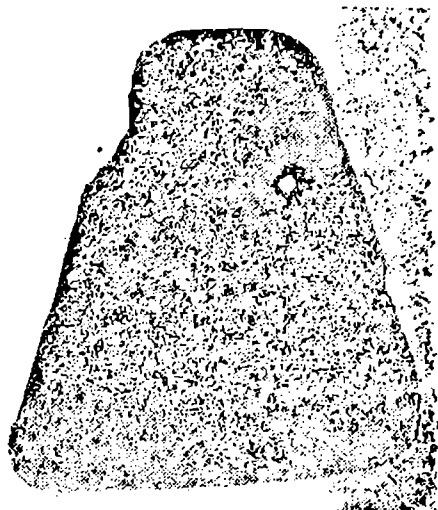
⁵⁰ Н. А. Онанко, Офагаторийских грузилах, МИА, 57, 1956.

⁵¹ В. Ф. Гайдукевич, დასახ. ნაშრ., გვ. 402—403.

ლოს სხვა თანადროული ძეგლების მიხედვითაც. როგორც ჩანს, საფეიქრო ხელოსნობაში ვერტიკალური დაგზის დანერგვა ჩვენი სინამდვილისათვის ბერძნულ სამყაროსთან ურთიერთობის ნაყოფი უნდა იყოს⁵²

ფიკენარში პირამიდული საწაფები ძირითადად პირველ და მეორე უბნის მასალებს შორისაა წარმოდგენილი (ძვ. წ. V—II სს. ფენებში), მაგალითად, 1964 წელს, მეორე უბანზე წარმოებული გათხრებისას პირველ თხრილში აღმოჩნდა ათი საწაფი⁵³, რაც განსაკუთრებით საინტერესოა, ორ შემთხვევაში სამ-სამი ცალი ერთად, ისინი ერთნაირია ფორმით და თითქმის ზომა-წონითაც; ე. ი. ამ თხრილის მიხედვით 2—3 დაზგის აღმოჩენის ფაქტი დასტურდება. ოთხი საწაფია მოპოვებული ამავე წელს პირველი უბნის პირველ კრილში⁵⁴, საყურადღებო ნიმუშებს ვხვდებით აგრეთვე წინა წლების (1960—63 წწ.) მასალებში. უმეტესობა წყვილნახვრეტიანებია და თანაც საკმაოდ დიდი ზომისა. შესაძლოა, ისინი სპეციალურად უხეში ქსოვილის დასამზადებლად გამოიყენებოდა (კარავი, იალქანი და ა. შ.). შედარებით ნაკლები რაოდენობით ვხვდებით ერთნახვრეტიან და პატარა ზომის საწაფებსაც.

სტრატეგრაფიული მონაცემებისა და ტიპოლოგიური ანალიზის მიხედვით ფიკენარის საწაფები სამ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს. პირველ ჯგუფში გაერთიანებთ დიდი ზომის მასიურ წყვილ ნახვრეტიან

სურ. 2. პირამიდული მოვეანი-
ლობის თიხის საწაფი.

⁵² დღევანდელი მონაცემების მიხედვით ძველია გაიპარა თქმა, თუ ბერძნების შემოსელებამდე ქსოვის როგორი წესები იყო დანერგილი კოლხებში. ბ. ქუფტინი ვარაუდობს პორიზოტალური დაზგის არსებობას (Б. А. Куптин, დასახ. ნაშრ.). იგი გამოდის ძირითადი ეთნოგრაფიული მონაცემებიდან. აქარის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც ფართოდ იყო გავრცელებული პორიზოტალური დაზგები ბოლო პერიოდამდე; სპორადულად ახლაც ვხვდებით.

⁵³ იხ. ჯ. ფ. 64/68. 24, 25, 28, 33, 31, 32 64, 651-3.

⁵⁴ ჯ. ფ. 64/68. 75 1-2, 76.

საწაფებს, რომელთა ქვედა ნაწილი მკვეთრადაა გაფართოებული წვერთან შედარებით (VII, 2). ასეთი საწაფები (ორი დიდი და ერთი პატარა) ერთად აღმოჩნდა 1964 წელს, II უბნის პირველი თხრილის II კვადრატში, ზედაპირიდან 1 მ სიღრმეზე, V ს. ფენაში. აქვე მოვითვალთ ზოგიერთი მათგანის აღწერილობას: 1) ქ-ფ-64/64 შედარებით პატარა ზომისა. დატულია მხოლოდ ზედა ნაწილი, წვრილნახვრეტით ან წვერის ფართობი $2\text{სმ} \times 1,5\text{სმ} = 3\text{სმ}^2$. ეს საწაფი იმითაც იქცევა ყურადღებას, რომ წვერზე აქვს სამი წერტილოვანი ფოსო. 2) ქ-ფ-64/765². საკმაოდ დიდი და მასიური, ასევე წვერილნახვრეტით, მსგავსი წაკვეთილი პირამიდისა. ჩვენს აზრით, წვერილი ნახვრეტი უკეთესად აწონასწორებდა როგორც საწაფს, ასევე ქსოვილს. ამასთან ძაფებიც უფრო ფართო მანძილზე დაიქიმებოდა. საწაფის წიბოები და წახნაგები კარგად. მკვეთრადაა გამოყვანილი. ძირის ფართობი $8\text{სმ} \times 8\text{სმ} = 64\text{სმ}^2$, წვერის $5\text{სმ} \times 5\text{სმ} = 25\text{სმ}^2$, სიმაღლე 10 სმ. თხაკარგი ხარისხისაა, გამოწევის ხარისხი მაღალი. 3) აღწერილი საწაფის ანალოგიურია ქ-ფ-64/65³, ოღონდ წიბოები და წახნაგები პირველთან შედარებით არაა მკვეთრი; მცირედი განსხვავება შეინიშნება ზომაშიც: ფუძის ფართობი $8\text{სმ} \times 8,5\text{სმ} = 68\text{სმ}^2$, წვერის $4\text{სმ} \times 4,5\text{სმ} = 18\text{სმ}^2$, სიმაღლე 9,6 სმ. საწაფების თითქმის ერთნაირი ზომები გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლოა ესენი ერთი და იმავე დაზგას ეკუთვნოდან.

კიდევ უფრო მასიურობით და დიდი ზომა-წონით გამოირჩევა ჩვენ მიერ 1962 წ. II უბანზე მოპოვებული (ქ-ფ--62/45) და მ. ხაბაზის მიერ გადმოცემული (პირველი უბანი) ქ-წვერილნახვრეტითი საწაფები (ქ-ფ-63/163). პირველის სიმაღლე 12,5 სმ-ია, ფუძის ფართობი — $10\text{სმ} \times 9,5\text{სმ} = 95\text{სმ}^2$, წვერის $4\text{სმ} \times 3,5\text{სმ} = 14\text{სმ}^2$, წონა 950 გრ. არცთუ ისე მკვეთრი წახნაგები ნაწილობრივ დაზიანებულია. მეორე საწაფის სიმაღლე 16 სმ-ია. ასეთი სიმაღლის საწაფი არც კია მითითებული სამეცნიერო ლიტერატურაში. ფუძის ფართობი $8\text{სმ} \times 9\text{სმ} = 72\text{სმ}^2$, წვერის $2\text{სმ} \times 2\text{სმ} = 4\text{სმ}^2$. ეს საწაფი, განსხვავებით წინა ნიმუშებისაგან, მოგვაგონებს მთლიან პირამიდას.

წვერილნახვრეტითი საწაფის ზედა ბოლო აღმოჩენილია გუდალ-იხტს ნეკროპოლზე⁵⁵; რამდენიმე ცალი — ვანში, მაგრამ მოგვიანო პერიოდისა. ვანში დიდი რაოდენობით გვხვდება ერთნახვრეტითი საწაფები⁵⁶. წვერილნახვრეტითი საწაფები ცნობილია ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთიდან და ხმელთაშუა ზღვის აუზის ქვეყნებიდან⁵⁷, აგ-

⁵⁵ М. М. Трапш, *дс. х. в. შ. .*, გვ. 190, ნ.ხ. 8.

⁵⁶ Н. В. Хоштариа. *Археологические исследования в Ваи и Ванском районе в 1952 году*, *მს.*, II. 1959, ტ. 3, 62.

⁵⁷ И. Т. Кривликова, *Ремесленное производство простой керамики I антикапия*, МИА, 56, 1957, გვ. 135.

რეთვე ათენის აგორაზე ძვ. წ. მე-5 ს. დასასრულის მასალებს შორის⁵⁸, ქ. ქიოსზე⁵⁹ და ა. შ.

ფიქვნარის II ჯგუფის საწაფები ფიქსირებულია ძირითადად ძვ. წ. IV—III სს. ფენებში. ფორმის მიხედვით ისინი ნაკლებად განსხვავდებიან პირველი ჯგუფის საწაფებისაგან; მაგრამ შედარებით პატარა ზომისა ჩანან; განსხვავება ფუძისა და წვერის ზედაპირს შორის ისე მკვეთრი არაა, როგორც აღრინდლებში. აქ ვხვდებით როგორც ერთ, ასევე წყვილნახერტიან საწაფებს (VII₃).

ამავე ჯგუფის საწაფები ხშირად გვხვდება 1963 წელს მეორე უბანზე, დამბის გადანაყარ ფენებში. განსხვავება ფუძისა და წვერის ფართობს შორის კიდევ უფრო ნაკლებია, რაც მკვეთრად გამოყოფს მათ პირველი ჯგუფის საწაფებისაგან.

ფიქვნარის საწაფების მესამე ჯგუფი რიცხობრივად საგრძნობლად ნაკლებია პირველ და მეორე ჯგუფთან შედარებით. აქ ექცევიან შედარებით მცირე ზომის მქონე, ოდნავ მომაღლო საწაფები. ამ ჯგუფის ნიმუშები აღმოჩნდა 1963 წელს პირველი უბნის თხრილში. ესენი ზომების თუ მოყვანილობის მიხედვით ახლოს არიან ეანში აღმოჩენილ პირამიდულ საწაფებთან. მათ თარიღად ძვ. წ. II ს. უნდა მივიჩნიოთ (VII₄).

თიხის პირამიდული საწაფები ცნობილია, აგრეთვე, საქართველოს სხვა თანადროული ძეგლებიდან, მაგალითად ეშერაში⁶⁰, ქ. სოხუმიან ტერიტორიაზე⁶¹, სოხუმის მთაზე,⁶² გუდალ-იხუს ნეკროპოლზე⁶³, ოჩამჩირეში⁶⁴, დიდი რაოდენობით ეანში⁶⁵, ურეკში⁶⁶, გურიანთასა და ბათუმის ციხეზე⁶⁷. მრავალრიცხოვანი აღმოჩენები საფუძველს გვაძლევს ი ი ფ ი ქ რ თ, რომ მომავალი არქეოლოგიური კვლევა-ძიებანი კიდევ უფრო გაზრდის ამ რიგის მასალების რიცხვს, ხორცს შეასხამს ბერძენ-რომაელ მწერალთა ცნობებს კოლხური სელისა და, საერთოდ, რთვა-ქსოვის მაღალ დონის შესახებ კოლხებში.

⁵⁸ Pelt r E Co L lt. Att c pottery of the later fifth century from the Athenian Agora, Hesperia 18, 1949, ტ. 101, № 124.

⁵⁹ J. K. Anderson Excavations on the Kofin ridge, Chios, BSA, XLIX, 1954, გვ. 171, 172 და 182.

⁶⁰ Б. А. Куфтин, Материалы, I, თბ., 1949, გვ. 14.

⁶¹ В. Сизов, Восточное побережье Черного моря, МАК, II, М., 1889, გვ. 14; М. М. Трапш, დასახ. ნაშრ., გვ. 190.

⁶² ა. ქალანდაძე, სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები, გვ. 39.

⁶³ М. М. Трапш, დასახ. ნაშრ., გვ. 190, სურ. 8₁₋₆.

⁶⁴ В. А. Куфтин Материалы..., II, გვ. 161.

⁶⁵ Н. В. Ховтариа, დასახ. ნაშრ., გვ. 321.

⁶⁶ ო. ქაფიძე, დაზერეთი ექსპედიცია გურიაში, სსმ, 16, 1950, გვ. 121.

⁶⁷ ფიქვნარის ძვ. წ. მე-6 ს. ფენაში პირამიდული საწაფები არ გვხვდება. ასევე არ გვხვდება საქორქიოს მასალებს შორის, სადაც უკვე საქმოდ დიდი ფართობია გათხრილი და ძირითადად ადრეანტიკური ხანის მასალებია წარმოდგენილი. როგორც ჩანს, ევრტი-კალური დაზერა ჩვენში ძვ. წ. მე-5 საუკუნიდან შემოდის სპარსეთში.

4. საკულტო დანიშნულების კერამიკა. ქობულეთ-ფიქვნარის ქვიშაზეინულებიდან ცნობილი საკულტო დანიშნულების რქისებრი სადგარები ხშირად ჩნდება ნაქალაქარის ტერიტორიაზეც. რქისებრი სადგარები აღმოჩნდა 1956 წელს მეორე უბანზე, ფერმის ძველი შენობის ახლოს გავლებულ თხრილში; ამავე უბანზე შევაგროვეთ 1962 წელს სადგარის ძირი და ზედა ნაწილი; პირველი უბნის დამბიდან ამოღებული რამდენიმე ნიმუში გადმოგვცა კოლმეურნე მ. ხაბაზმა. მთლიანად დაცული სადგარები აღმოჩნდა 1964 წელს ამავე უბნის დამბის კრილებში, განსაკუთრებით პირველსა და მეორეში. ბევრი იყო ნატეხიც (III¹² — ¹⁴).

ნაქალაქარის ტერიტორიაზე დღემდე აღმოჩენილი რქისებრი სადგარები ყველა მრგვალგანიკვეთიანებია და ბრტყელძირიანები; ბირი ზოგჯერ ქვედა ნაწილში გაფართოებულია. ურეკის სადგარების მსგავსად, რქები ან გარეთენაა ოდნავ გადმოშლილი ან ვერტიკალურად ზემოთენ ამართული. სადგარები უმეტესად სადანი არიან, ზოგჯერ აქვთ პატარა ფოსო. თიხა ჩვეულებრივ უხეში, უხვად ქვიშა ნარევი, ადვილად შლადი, სუსტად მოწაბლისფრო-მონაცრისფროდაა გამომწვარი. ისინი ძალიან ახლოს დგანან ურეკში აღმოჩენილ სადგარებთან⁶⁸. ფიქვნარში 1964 წელს პირველ კრილში მოპოვებულ იქნა სამრქიანი სადგარიც, რქები მთლიანად მომტვრეული ჰქონდა. სამრქიანი კარგად დაცული სადგარი 1963 წელს ურეკიდან ჩამოიტანა მანარაძის მსარეთმცოდნეობის მუზეუმში მ. თავდუმაძემ.

მსგავსი სამრქიანი სადგარები სამეცნიერო ლიტერატურაში არაა მითითებული. თავისებური სადგარები აღმოჩნდა ფიქვნარში 1964 წელს II უბნის პირველ თხრილში, ძვ. წ. მე-6 ს. ფენაში. ერთი შეხედვით ისინი (აულ მოპოვებულია ორი ცალი) მოგვაგონებენ ცხენის ფლოკებს. ამათი თიხა შედარებით კარგი ხარისხისაა. არც ამ ტიპის სადგარების აღმოჩენის ფაქტებია ჭერჯერობით ჩვენთვის ცნობილი.

ნაქალაქარის ტერიტორიაზე არ გვხვდება მართკუთხაგანიკვეთიანი სადგარები, რაც ასე ღამახასიათებელი ჩანს ფიქვნარისვე ქვიშაზეინულებისათვის. მართკუთხა განიკვეთიანი სადგარები ცოტაა, აგრეთვე, აფხაზეთის ნამოსახლარებიდან; ცნობილია სულ ორი ცალი — აღმოჩენილი სოხუმის ახლოს, „წითელი შუქურას“ გათხრებისას⁶⁹.

⁶⁸ Н. В. Хоштарпа, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 32—37, ტაბ. 11—7. აქვეა მოცემული ფიქვნარის მსგავსი სადგარების დეტალური აღწერილობა, ამიტომ აქ ჩვენს ნიმუშებზე მკითხველის ყურადღებას აღარ შევაჩერებთ.

⁶⁹ М. М. Трапш, *Археологические раскопки в окрестностях Сухуми*, გვ. 187, ნახ. 27-8.

ათხაზეთის ზღვისპირა ძეგლებისათვის დამახასიათებელია ძირითადად მრგვალგანიცვეთიანი და მახვილბოლოიანი სადგრები⁷⁰, ხოლო ურეკ-ში კი გვხვდება ორივე ტიპის ნიმუშები⁷¹, ასევე ითქმის ჩაქვის მიწათა⁷².

ფიჭვნარის ქვიშაზინულების არქეოლოგიური გათხრების დასრულებამდე ძნელია დაბეჭითებით ლაპარაკი სადგრების დანიშნულების შესახებ. მ. თრაფში და დ. სოლოვიოვი ამათ მარილის სახარშ პურკელთა სადგარ სოლებად მიიჩნევენ⁷³. ნ. ხოშტარია მასში ხარის გამოსახულებას ხედავს, ხოლო ქვემოთ გაფართოებულ ტანიან სადგარებს ქალის ფიგურის იმიტაციად თვლის; არ გამორიცხავს მათ პრაქტიულ გამოყენებასაც კერებსა თუ კოცონებზე⁷⁴. ა. რამიშვილიც მათ სამსხვერპლოებს უკავშირებს⁷⁵.

ქობულეთ-ფიჭვნარის საკულტო კერამიკიდან განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს თიხის „სამსხვერპლოები“—საკმაოდ სქელი კერამიკული ფილები (ზოგიერთის სისქე 3,5 სმ-ია), რომელთა ზედაპირზეც ვხვდებით მრგვალ ან ოვალურ თეფშისებრ ჩაღრმავებებს—სიღრმე არც თუ ისე დიდია 1—1,5 სმ, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ამათ რაიმე პრაქტიკული სამეურნეო გამოყენება არ უნდა ჰქონოდა. დასტურდება თითოეულზე რამდენიმე ასეთი ჩაღრმავების არსებობა—ოთხი ან მეტი⁷⁶. ერთ-ერთი „სამსხვერპლოს“ დიამეტრი 32 სმ-ია, თეფშის 15 სმ. სიღრმე თეფშის ცენტრალურ ნაწილში 1,5 სმ, კიდეებში კიდეც უფრო ნაკლები (ქ—ფ—53/11). მისი ზედაპირი კარგადაა მოპირილებული, ფართო ძირი შედარებით უხეშია. ესეც უნდა მოწმობდეს, „სამსხვერპლო“ ერთ. ადგილას იყო მოთავსებული და ხშირ გაღრმავებებს არ განიცდიდა. ზედაპირზე შეინიშნება ცეცხლის ხანგრძლივი მოქმედების კვალი — შექმნილია ნაწვევის შავი, თხელი გარსი. ჩვენის აზრით, ქვიშაზინულების საერთო-საგვარეულო სამსხვერპლოებისაგან განსხვავებით ესენი წარმოადგენდნენ საოჯახო

⁷⁰ Л. Н. Соловьев, Селища с текстильной керамикой, გვ. 27, სურ. 6; М. М. Трапш, დასახ. ნაშრ., გვ. 186, სურ. 2.

⁷¹ Н. В. Хоштария, Археологические исследования Уреки, გვ. 32—37, სურ. 3, ტაბ. II—7.

⁷² ა. რამიშვილი ზღვისპირა ზოლის ძველი ნაშთებისა და ჩაქვის რაიონში, გვ. 124, ტაბ. II.

⁷³ Л. Н. Соловьев, დასახ. ნაშრ., გვ. 283; М. М. Трапш, დასახ. ნაშრ., გვ. 187.

⁷⁴ Н. В. Хоштария, დასახ. ნაშრ., გვ. 34—37.

⁷⁵ ა. რამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 126.

⁷⁶ ა. კახიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 75, სურ. 4.

სამსხვერპლოებს; არაა გამორიცხული მათი გამოყენება საკულტო კვებების გამოსაცხობადაც. ასეთი ნაშთები ფიქვენარიდან საკმაოდ გამრავლდა. დიუნებზე კი არ ჩანს. რამდენიმე ნატეხი აღმოჩნდა ციხისძირში, ბათუმის ციხესა და მახვილაურის ბორცვზე. თიხის ასეთი სამსხვერპლოები. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლისათვის სპეციფიკური ჩანს. გარდა ზემოთ ჩამოთვლილი პუნქტებისა, ასეთი „სამსხვერპლოს“ ნაშთები საქართველოს ტერიტორიიდან ჯერჯერობით უცნობია. ყურადღებას იქცევს ბ. პიოტროვსკის მიერ კარმირ-ბლურში აღმოჩენილი შედარებით დიდი ზომის (1,8 მ) წაგრძელებული, სამ ფოსოიანი თიხის ბრტყელი სამსხვერპლო; მასთან ახლოს ჩნდებოდა ნაცრისა და მსხვერპლად მიტანილი ცხოველის ძვლების გროვა⁷⁷. კარმირ-ბლურის 25-ე საწყობის ინვენტარს, სადაც დასახელებული სამსხვერპლო აღმოჩნდა, გამთხრელი ძვ. წ. მე-7 ს. დასასრულითაა და მე-6 ს. დამდეგით ათარიღებს. ფიქვენარშიც ისინი ძირითადად ამავე პერიოდის მასალებს შორის გვხვდება.

5. ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა დ ა ნ ი შ ნ უ ლ ე ბ ი ს კ ე რ ა მ ი კ ა. ფიქვენარის ამ ჯგუფის თიხის ნაწარმიდან პირველ რიგში შევეჩებით საამშენებლო მასალებს. ასეთია: კრამიტი, შენობის შელესილობა და გამოშვარი აგურის ნაშთები. ამ რიგის მონაპოვართა გათვალისწინებას დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ფიქვენარის საქალაქო ცხოვრების შესასწავლად.

კრამიტი. ფიქვენარის ქალაქობის ერთ-ერთ ნიშანს ისიც უნდა წარმოადგენდეს, რომ აქ, თუმცა ცოტა რაოდენობით, მაგრამ მაინც ვხვდებით კრამიტის ნაშთებს: რაც მთავარია, ამ არც თუ ისე მრავალრიცხოვან მონაპოვარში წარმოდგენილი ჩანს როგორც ადგილობრივი, ასევე შემოტანილი სინოპური და ჰერაკლეს კრამიტის ნატეხები (VII 6—9). ვფიქრობთ, ფიქვენარის შედარებით დიდ ფართობზე ელინისტური ხანის ფენების სრული შესწავლა ამ რიგის მონაპოვართა რიცხვს კიდევ უფრო გაზრდის.

ფიქვენარში უმეტესად ვხვდებით ბრტყელ, ე. წ. გვერდებაკეცილ (სოლენის ტიპის) კრამიტების ნაშთებს; ლარიანი (კალიბტერის ტიპის) გაცილებით ნაკლებია. სინოპისა და ჰერაკლეს კრამიტის ნატეხები მოპოვებულია 1963 წელს დამბის გადანაყარ ფენაში⁷⁸, ხოლო 1964 წლის თხრილმა ძირითადად ადგილობრივი კრამიტის ნაშთები მოგვცა⁷⁹. ადგილობრივი კრამიტის თიხა სტრუქტურით მსგავსია ელინის-

⁷⁷ Б. Б. П и о т р о в с к и й, Кармир-Блур, II; Ереван, 1952, გვ. 21, სურ. 7.

⁷⁸ იხ. ქ-ფ-63-31₂, 39₇, 44₁₄, 59, 63₁₋₅, 89 და ა. შ.

⁷⁹ ქ-ფ-64-1, 16, 142 და ა. შ.

ტური ხანის კოლხური პითოსებისა თუ ადგილობრივი ამფორების თიხისა. ძირითადად ძველი წელთაღრიცხვის მე-4-3 სს. კულტურულ ფენებში გვხვდება.

პროფ. ა. აფაქიძე ამ პერიოდისათვის შესაძლებლად თელის კრამიტის წარმოებას იბერიამში⁸⁰. მცხეთის მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური მასალების შესწავლისა და მდიდარი ეთნოგრაფიული მონაცემების გათვალისწინების საფუძველზე ავტორი მიდის დასკვნამდე, რომ ჩვენში მეკრამიტეობა ძველი საქალაქო ხელოსნური წარმოების დიდი ღარგია⁸¹. კრამიტით გადახურული სახლები გაბატონებული ფენების საკუთრებას წარმოადგენდა⁸²; მეკრამიტეობა ადგილობრივ ჩაახული ჩანს წინაელისნისტურ ხანაში⁸³. როგორც ჩანს, ადრევე უნდა ყოფილიყო დაწინაურებული საქალაქო ხელოსნობის ეს ღარგი ძველ კოლხეთშიც. ამ მიმართებით საყურადღებო შედეგების მომცემი უნდა იყოს გონიოს, ბათუმისციხის, ციხისძირის, ფიჭვნარის, ვაშნარის, ვანის, სოხუმის, ბიჭვინტისა და სხვა საქალაქო ცენტრების საამშენებლო კერამიკის სპეციალური შესწავლა.

შენობის შეღესილობა-ბათქაშები. ბათქაშებს ფიჭვნარის ნაქალაქარის ზედაპირულ და განსაკუთრებით 1963 წლის I და II უბნის განათხარ მასალებს შორის ხშირად ვხვდებით; მაგრამ ფიჭვნარის ნაქალაქარს ნაგებობათა შესაწავლად ყველაზე უფრო საინტერესო ნიმუშები 1964 წლის გათხრებმა მოგვცა. II უბნის თხრილში დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა ალაგ-ალაგ კომპაქტურად განლაგებული ბათქაშები, რომლებიც დაშლილი შენობის ნაშთებს უნდა წარმოადგენდნენ. მათ შორის ზოგიერთს კარგად ემჩნევა კედლის ზედაპირის ანაბეჭდი.

მაგალითად, ქ-ფ-64/142 საკმაოდ დიდი ზომისაა—25 სმ×24 სმ, სისქე 8 სმ, მეორე ფრაგმენტის სიგრძე 23 სმ-ია, სიგ-ნე 22 სმ. ამათი გარეთა ზედაპირი კარგადაა მოსწორებული, ხოლო შიდაზე დაცულია პარალელური ღარები—გათლილი ოთხკუთხა განივკვეთიანი ხის ანაბეჭდები. ღარის სიფართოე 2,5 სმ-ია, სიღრმე 1,3 სმ. ღარებს შორის მანძილი 4,5—5 სმ. ამ მონაცემების მიხედვით ჩანს, რომ კედელი ხის უნდა ყოფილიყო. მასზე აქედებდნენ სხვადასხვა სიგრძის, დაახლო-

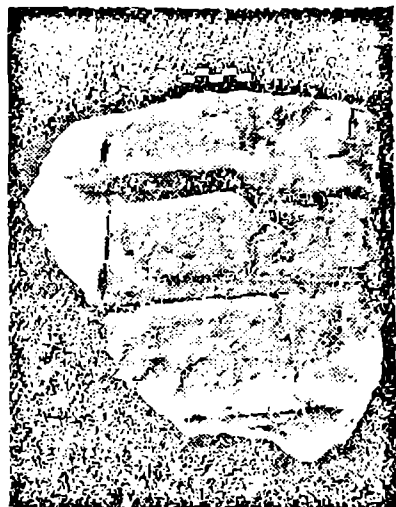
⁸⁰ ა. აფაქიძე, ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, გვ. 73.

⁸¹ იქვე, გვ. 44.

⁸² იქვე, გვ. 70, 75.

⁸³ იქვე, გვ. 75.

ბით 2—2,5 სმ სიფართისა და 1,3—1,5 სმ სისქის კარგად გათლილ ოთხკუთხა განივევითიანი ხის ლარტყებს⁸⁴. ამის შემდეგ კედლებს ლესავენენ კარგი ხარისხის თიხით. ბათქაშები საკმაოდ წვრილმარცვლოვანია და მოყვითალო-მოწითალოდ მზრალად გამომწვარი. კედლის ორივე მხარე უნდა ყოფილიყო თიხით შელესილი. თიხის გამოწვის მიზნით, შესაძლოა, კედელთან. ახლოს ცეცხლს ანთებდნენ. ამიტომ ზოგიერთი ბათქაში, განსაკუთრებით მისი გარეთა პირი, გაშავებულია.

თიხის ფილები უკეთესადაა გამომწვარი, მთლიანი ცალები არც ამათია ცნობილი. ფორმით ორგვარი ჩანს. ოთხკუთხა და კუთხეებმომრგვალებული. ამ ფრაგმენტების ზომებიც საკმაოდ დიდია. ზოგიერთის სიგრძე 35 სმ-ია, სისქე 8,5 სმ ვხვდებით პატარა ზომისა და შედარებით თხელ (სისქე 5 სმ) აგურებსაც. ჯერ-ჯერობით ძნელია გადაჭრით თქმა,

სურ. 3. შენობის შელესილობის ნაშთები ფიქვნარიდან.

თუ შენობის რა ნაწილში იყო გამოყენებული ისინი. თხრილში ძირითადად ხის ძელებსა და ბათქაშებს შორის გვხვდებოდა; შესაძლოა შენობის იატაკი იყო მოგებული, როგორც ბათქაშებს, ასევე ფილებსაც ახასიათებთ სინესტის შთანთქმის დიდი უნარი, რაც განსაკუთრებით პრაქტიკული ჩანს აქაური პირობებისათვის.

ფიქვნარის II უბანზე შედარებით ფართო მასშტაბის გათხრების ჩატარება შენობის გეგმის დადგენის შესაძლებლობასაც მოგვცემს. მოპოვებული მასალების მიხედვითაც აშკარაა, რომ ანტიკური ხანისათვის ფიქვნარში სახეზეა საკმაოდ კაპიტალური აგურითა თუ ხით ნაგები თიხით შელესილი ქალაქური ტიპის საცხოვრებელი შენობები. შეძლებულთა სახლები კრამიტით უნდა ყოფილიყო გადახურული, რაც მიუწვდომელი იქნებოდა ღარიბთათვის.

ტიგელი. ფიქვნარის სხვადასხვა დანიშნულების კერამიკაში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს მასიურკედლიანი, ხელით ნა-

⁸⁴ ზოგან, მაგალითად, ეანში გათლილი ლარტყის მოვალეობას, როგორც ჩანს, გაუთლელი ხის წყნელები ასრულებდა.

ქერწი ტიგელის ნაშთები⁸⁵. დატულია ძირები, რომელთაც ქვემოთ აქვთ ოთხი პატარა შვერილი; ტიგელის შიდა ზედაპირზე აშკარად შეინიშნება გამლღვარი ლითონის შეხებისას წარმოქმნილი პირმოძვწარობა, ალაგ-ალაგ ნაჟერტებიცაა გაჩენილი. ლითონი მასში საკმაოდ ღრმად ჩანს გაქლენთილი. ასეთივე ტიგელის ნაშთი მოიპოვა ფოთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ 1964 წელს. ტიგელის ძირებს ეხვდებით ითხვისის მასალებშიც. ტიგელებისადმი ინტერესს ზრდის ის გარემოებაც, რომ „ნამკედურზე“ 1953 და 1956 წწ. და მეორე უბანზე 1963 და 1964 წწ. აღმოჩენილია, აგრეთვე, თიხის საბერველები და ლითონის ზოდები⁸⁶.

ფიქვნარის მოსახლეობის საქალაქო ცხოვრების შეწყველისათვის საყურადღებო ჩანს აქ აღმოჩენილი თიხის დიდი ზომის მილები (VIII₁₁); მაგრამ მათი რიცხვი ჯერ კიდევ ცოტაა, ამიტომ ახალი მასალების მოპოვებამდე ამ მონაცემების მიხედვით ქალაქის კეთილმოწყობის შესახებ კონკრეტულად რაიმეს თქმა ნაადრევია უნდა იყოს.

ამრიგად, ფიქვნარის ანტიკური ხანის ადგილობრივი კერამიკული ნაწარმი ხასიათდება მრავალრიცხოვნებითა და ფორმათა შეუდარებელი მრავალგვარობით. აქ დიდი რაოდენობით იყო წარმოდგენილი აქაურ მკვიდრთა სამეურნეო ყოფის ამსახველი ქურქელი — კოლხური ქვევრები. ჯერჯერობით არ გვქონია საუბარი სამეურნეო-სატრანზიტო კერამიკის მეორე სახეზე — კოლხურ ამფორებზე. ფიქვნარისა და საერთოდ დასავლეთ საქართველოს ამ მხალის გათვალისწინება ცხადყოფს, რომ ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის შუა ხანებიდან სოფლის მეურნეობას (მარცვლეული, მევენახეობა-მეღვინეობა, სელისა და კანაფის კულტურათა მოყვანას) ფართო ხასიათი ეძლევა. კიდევ უფრო მრავალფეროვანი ჩანს საოჯახო (შინსახმარი) კერამიკა (დერგები, ქოთნები, კოჭებები, ღოჭები, სასმისები, თასები, ლანგრები, კეცები და სხვა სამზარეულო ქურქელი). საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ქალაქური მოსახლეობის მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების მიზნით აქ სახის პროდუქტთა სერიულად იწარმოება. განსხვავებით ფიქვნარის წინაანტიკური ხანის კერამიკისაგან, ისინი უმეტესად სადაა. ფორმები დახვეწილია, მოხდენილი პროპორციის მქონე. ეს

⁸⁵ ა. კ ა ხ ი ძ ე , დასახ. ნაშრ., გვ. 75, ტაბ. 10₄.

⁸⁶ პირველ უბანზე 1961 წელს წარმოებული დაზვერვებისას აღმოჩენილია ტყვიის დიდი ზომის ფილები (დატულია აქაირს ასსრ ს. ხელმწიფო მუზეუმში). ფიქვნარელ კოლმეურნე მ. ხაბაზის გადმოცემით, მიწის დამუშავებისას ასეთი ფილები არაერთხელ უპოვნიათ და საფანტად გადაუღნიათ აქაურ მცხოვრებლებს. შესაძლოა ფილები სპეციალურად იყო მომარაგებული სხვადასხვა ლითონებთან შერევის მიზნით. 1964 წელს „ნამკედურზე“ კვლავ აღმოჩნდა ჩამოსხმული ლითონის ნაშთები.

უფრო ითქმის ადრეანტიკური ხანის ნაწარმზე. ელინისტური ხანიდან ჩვეულებრივ შეინიშნება თიხის ნაწარმის დაქვეითების ნიშნები.

ფიკენარის ანტიკური ხანის კულტურულმა ფენებმა საყურადღებო მასალები მოგვცა ძველი კოლხეთის საფეიქრო ხელოსნობის შესასწავლად. ფიკენარში ამ დარგის დაწინაურების მანიშნებელია მრავალრიცხოვანი კვირისტავეები და საქსოვი დაზგის საწაფები; ვერტიკალური დაზგა ფიკენარში ბერძნების მიერ ჩანს შემოტანილი; თანდათანობით საინტერესო მასალები გროვდება ფიკენარის საამშენებლო საქმის შესწავლისათვის. ამ მხრივ განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს კრამიტის, ბათქაშის და აგურის ნაშთები. არანაკლებ საყურადღებო ჩანს აქვე მოპოვებული ტიგელის ნატეხები; ფიკენარსა და საერთოდ საქართველოს შავიზღვისპირეთში შეინიშნება სულიერი კულტურის ერთიანობაც (ჩქისებრი სადგრები). ადგილობრივ თავისებურებასთან უნდა გვეკონდეს საქმე ფიკენარის თიხის საკუთრებულების სახით. ე. ი. მარტო კერამიკული ნაწარმის შესწავლაც კი ცხადყოფს, რომ ფიკენარში საკმაოდ მძლავრი, ღრმა, ორიგინალური კულტურის შემქმნელი და ზემოქმედრე ადგილობრივთ, კოლხური მოსახლეობაა. ამ ნაწარმის შეპირისპირებას ფიკენარისავე თუ დასავლეთ საქართველოს წინაანტიკური ხანის სხვა ძეგლების მასალებთან იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ ისინი წინარეანტიკური ხანის კოლხური კერამიკული წარმოების ნაყოფია. ფიკენარში კერამიკული წარმოების ტრადიციები ისე ძველი და ძლიერი ყოფილა, რომ მასზე გავლენა ვერ მოუხდენია ბერძნული მხატვრული ნაწარმის საკმაოდ ინტენსიურ შემოტანასაც კი. პირიქით, ადრეანტიკური ხანის ფიკენარის მოსახლეობაში კიდევ უფრო დაწინაურებული ჩანს კერამიკული წარმოება. იგი კვლავაც საზრდოობს ადგილობრივი ფესვებით. მათში არ შეინიშნება ელინიზაციის ის კვალი, რასაც აშკარად ვხედავთ შავიზღვისპირეთის სხვა ნაწილების (სამხრეთი, ჩრდილოეთი და დასავლეთი) მოსახლეობაში. ამ მხრივ გამონაკლისს უნდა წარმოადგენდეს სამეურნეო-სატრანზიტო კერამიკის მეტად მოხერხებული სახე—ამფორები, რომლებიც ბერძნებთან მიბაძვით კოლხებსაც უწარმოებიათ. მაგრამ მიბაძვა ელინიზაციას მაინც არ უნდა ნიშნავდეს. ე. ი. ანტიკურ ხანაში ფიკენარში სამეურნეო თუ პოლიტიკური ცხოვრების საღავეები ადგილობრივი მოსახლეობის ხელშია თავმოყრილი. რა თქმა უნდა, ამით ჩვენ სრულიადაც არ გვსურს ვუარეყოთ ფიკენარში საკმაოდ მძლავრი ბერძნული ელემენტის არსებობა და ბერძნულ სამყაროსთან სისტემატური სავაჭრო-ეკონომიური თუ კულტურული ურთიერთობის არსებობა. საქართველოს ტერიტორიაზე დღემდე შესწავლილ ძეგლებს შორის ყველაზე უფრო მკაფიოდ ეს ურთიერთობა

ფიქვენარის მასალების მიხედვით ჩანს და ესეც წარმოადგენს ამ ძეგლის ერთ-ერთ თავისებურებას. მომდევნო თავებში სწორედ ამ რიგის მასალაზეა ყურადღება გამახვილებული. ფიქვენარისა და საქართველოს ზღვისპირეთის ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები ამ საკითხების ახლებური ახსნის შესაძლებლობას იძლევიან.

* * *

ფიქვენარში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლების შედარებით მცირერიცხოვან ჯგუფს სამკაულები თუ სხვა სახის მასალები ქმნიან. ასეთებია: საყურეები, ბრინჯაოსა და რკინის რგოლები, ძეწკვი, ნაირნაირი მძივები, ბრინჯაოს ჭურჭლები, ხელსაფქვავეები, ბადის საძირავი საწაფები, ძვლოვანი მასალა, გვიანანტიკური თუ ადრეფეოდალური ხანის მასალები და ა. შ. ამ მონაცემთა გათვალისწინებას დიდი მნიშვნელობა აქვს ფიქვენარეულის სულიერი თუ მატერიალური კულტურის სრულყოფილად შეაწავლისათვის.

ამ სახის ნივთებიდან შედარებით ღირებული სამკაულები გამოირჩევიან, რომელთა უმრავლესობა „ნაპურვალას“ სამარხეულ ინვენტარში შედიოდა.

ს ა ყ უ რ ე ე ბ ი. საყურეებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია მკრთალი ოქროსაგან (ელექტრუმი) დამზადებული ე. წ. ს ხ ი ვ ა ნ ა ს ა ყ უ რ ე ე ბ ი, რომლებიც ფიქვენარის 1952 წლის მონეტების განაშენიანებაში შედიოდა. საყურეები წარმოადგენენ მავთულისებრ რგოლს (რგოლის გაბრტყელებული ბოლოები გახვრეტილია), რომელზეც უძრავად მიჩნეულია „სხივები“ — ერთზე ხუთი, დანარჩენ ორზე კი ოთხ-ოთხი. სხივების გარეთა ზედაპირი წნული ორნამენტის შთაბეჭდილებას ტოვებს. თითოეული სხივი ბოლოვდება მოწახო ბურთულებით. ხუთსხივიანი საყურის ერთ ბოლოზე ბურთულები დაკარგულია. ბურთულები პატარა ზომის პირამიდებს მოგვაგონებს. ხუთსხივიან საყურის რგოლზე პატარა ეარდულიცაა დაცული⁸⁷ (XIII).

ფიქვენარის სხივანა საყურეებს ბევრი ანალოგია მოეპოვება ქართული არქეოლოგიური სინამდვილიდან. მე-19 ს. 70-იან წლებში სამი ოქროს სხივანა საყურე აღმოჩენა ყაზბეგში. მათ შორის ერთი გ. ფრლიმონოვის⁸⁸ და ორი კი ფ. ბაიერნის მიერაა მოპოვებული⁸⁹. როგორც ცნობილია, ყაზბეგის მონაპვარი კარგად თარიღდება ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის შუა წლებით. ოქროს სხივანა საყურე შედიოდა ბო-

⁸⁷ ა. კ ა ხ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 90, ტაბ. 9—9, 10, 11.

⁸⁸ Г. Ф. Филлимонов, О доисторической культуре Осетии, ИОЛЕАЭ, Т. XXXI, 1878, стр. 28—29, № 12.

П. С. Уварова, Могильники Северного Кавказа, стр. 148, рис. 123.

⁸⁹ Museum Caucasicum, V. Археология, Тиф., 1902, стр. 17, 321 და 322, ტ. 4.

რის სამარხეულ ინვენტარში. ე. პრიდიკი, რომელმაც გამოსცა ეს კომპლექსი, კმაყოფილდება მისი მოხსენიებით და რაიმე დასკვნებს არ იძლევა⁹⁰. ავტორი მთლიანად კომპლექსს ძვ. წ. I და ახ. წ. II სს. ათარილებს⁹¹. ბორის სამარხეული ნივთების არაერთდროულობას უკანასკნელ წლებში ამ საყურეზე დაყრდნობით სამართლიანად ყურადღება მიაქცია რ. კინჯალოვმა⁹². მკვლევარი ეხება რა ზოგიერთ სხვა მონაპოვარს საქართველოდან, აღნიშნავს, რომ ბორის საყურეს ძვ. წ. მე-4 ს-ზე გვიანი პერიოდით ვერ დავათარილებთ⁹³. კინჯალოვი აქვე აქვეყნებს სოხუმის მახლობლად რკინიგზის გაყვანისას 1927 წელს შემთხვევით აღმოჩენილ და ახლა სახელმწიფო ერმიტაჟში დაცულ ანალოგიურ საყურეს⁹⁴.

დათარილების თვალსაზრისით საყურადღებო ჩანს, აგრეთვე, კოლხური მონეტების განძთან ერთად ჭითაწყარში—ზუგდიდის მახლობლად აღმოჩენილი შედარებით უხეშად ნაკეთები წყვილი ელექტრუმის სხივანა საყურე. მათ პროფ. ბ. კუფტინი ადგილობრივ ნაწარმად მიიჩნევს⁹⁵. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცულია სხივანა საყურეები სოფ. იკოთიდან (ლენინგორის რ-ნი)⁹⁶. 1939 წელს ბეშთაშენის ციხის ტერიტორიაზე გათხრილ ადრეანტიკური (ადრეაქემენიდური, როგორც პროფ. ბ. კუფტინი უწოდებს) ხანის ქვის სამარხის მრავალრიცხოვან ინვენტარში ვერცხლის სხივანა საყურეც შედიოდა⁹⁷. ვერცხლის ელექტრუმისა თუ ბრინჯაოს სხივანა საყურეები აღმოჩენილია ბრილის ძვ. წ. მე-6—5 სს. (შედარებით ადრეულ ენობაშიც კი) კარგად დათარიღებულ კომპლექსებში⁹⁸. ვერცხლის სხივანა საყურე აღმოჩენილია ასევე ქვემო ბოლნისში, 22-ე ქვის სამარხში. ი. გძელი-შვილი სამაროვანის ინვენტარს საერთოდ ძვ. წ. მე-6—5 სს. აკუთვნებს⁹⁹.

⁹⁰ Е. М. П р и д и к , Новые Кавказские клады, МАР, 34, Петр, 1914, стр. 98, № 9, ტ. 11, 16.

⁹¹ Е. М. П р и д и к , დასახ. ნაშრ., გვ. 95.

⁹² Р. К. К и н ж а л о в , Золотая серьга из Борн (Грузия), СГЭ, VII, Л., 1955, გვ. 32—33.

⁹³ Р. К и н ж а л о в , დასახ. ნაშრ., გვ. 33.

⁹⁴ ი ქ ვ ე . გვ. 32.

⁹⁵ Б. А. К у ф т и н , Материалы..., II, გვ. 41, 46, სურ. 9.

⁹⁶ Б. А. К у ф т и н , Археологические раскопки в Трпалети, გვ. 45.

⁹⁷ Б. А. К у ф т и н , დასახ. ნაშრ., გვ. 42, 13 და 45, სურ. 40.

⁹⁸ გ. გო ბ ე ჯ ი შ ვ ი ლ ი , არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1952, გვ. 103, ტაბ. 17; გ. გო ბ ე ჯ ი შ ვ ი ლ ი , განვითარებული რკინის ხანის ძეგლები რიონის სათავეებში, წიგნში: საქართველოს არქეოლოგია, გვ. 191, 196, ტაბ. 14, 13.

⁹⁹ И. А. Г з е л и ш в и л и , Железоплавильное дело в древней Грузии, გვ. 37, ტაბ. 7.

ქართული ოქრომქედლობის არა ერთი უბრწყინვალესი ნიმუში მოგვცა: ვანსა და მის მიდამოებში წარმოებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა თუ შემთხვევითმა აღმოჩენებმა. ვანის მრავალრიცხოვან მონაპოვარში ყურადღებას სხივანა საყურეებიც იქცევენ. 1952 წელს სოფ. მთისძირში (ვანის დასავლეთით 6 კმ-ზე) შემთხვევით აღმოჩენილ მდიდრულ სამარხეულ ინვენტარში ოქროს ერთი სხივანა საყურეც შედიოდა. ნ. ხოშტარია სამარხს ძვ. წ. მე-6 ს. აკუთვნებს¹⁰⁰. უშუალოდ ვანში, ახელედთანების გორაზე, ბაჭალო ოქროს რთხა სხივანა საყურე (ორი 'მოზრდილი და ორიც შედარებით პატარა ზომის) აღმოჩნდა 1961 წელს ქალის მდიდრულ სამარხში¹⁰¹. სამარხს ნ.ხოშტარია ძვ. წ. მე-6—5 სს, უფრო ზუსტად ძვ. წ. მე-5 ს. დამდეგით ათარიღებს.

როგორც ვხედავთ, სხივანა საყურეები საქმოდ ფართოდ ჩანს გავრცელებული დასავლურ-ქართული კულტურის როგორც მთიან ნაწილში, ასევე ბარშიც და აღმოსავლურ-ქართულ კულტურის იმ რაიონებში, რომლებიც ეკვრიან დასავლურ-ქართულ კულტურას. მათი ყველაზე უფრო ადრეული ნიმუშები ბრილის სამაროვნიდან მომდინარეობს. ეს შემთხვევითი როდი უნდა იყოს; როგორც ცნობილია, მდ. რიონის სათავეებში ლითონის იარაღების, ქურჭლეულობისა თუ სამკაულის დამზადების მდიდარი ტრადიციები შეინიშნება¹⁰². აშკარაა, რომ ხელოსნობის ამ დარგს ფართო ხასიათი მიუღია. შესაძლოა, სხივანა საყურეები აქედან იყოს გავრცელებული საქართველოს სხვა ნაწილებში ადრეანტიკურ ხანაში. ისინი ძირითადად ძვ. წ. მე-6—5 სს. კომპლექსებში გვხვდება (ბეშთაშენი, ქითაწყარი, მთისძირი, ვანი და ა. შ.). ასევე ითქმის ფიქვნარის საყურეების მიმართაც, რომელთაც კარგად ათარიღებს ელექტრუმის ქიზიკინი (ძვ. წ. 550—475) და სხვა კოლხური მონეტები.

გარდა ზემოთ განხილული საყურეებისა, ფიქვნარში, „ნაპურვალაზე“ 1956 წელს მოპოვებულია კიდევ ერთი ასევე ელექტრუმის რგოლსაყიდი. რგოლსაყიდს თავები გაბრტყელებული და გახვრეტილი აქვს. ასეთი რგოლსაყიდებიც გავრცელებულია როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოში ძვ. წ. მე-6—5 სს. სამარხეულ კომპლექსებში. ადრეანტიკური ხანით ათარიღებს პროფ. ბ. კუფტინი

¹⁰⁰ Н. В. Хоштария, Археологические исследования в Вани и Ванском районе, გვ. 155, 157, ტაბ. II და 14.

¹⁰¹ Н. В. Хоштария, Археологические раскопки в Вани, კავკასიურ-ახლო აღმოსავლურ კრებული, II, თბ., 1960, გვ. 69, 70, 71 და 74, ტაბ. 1.

¹⁰² გ. გობეჯივილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 191, 195.

დაბლაგომსა¹⁰³ და ბეშთაშენში¹⁰⁴ აღმოჩენილ ასეთივე სამკაულებს. ასეთივე რგოლსაკიდები ცნობილია ბრილიდან (ძვ. წ. მე-5—4 სს.). სამთავროს სამაროვნიდან (ძვ. წ. მე-6—5 სს.) და თეთრიწყაროს ადრეანტიკური ხანის ქვევრსამარხიდან¹⁰⁵, კამარახევიდან და ა. შ.¹⁰⁶ ფიქვნარის რგოლსაკიდიც „ნაპურვალას“ სამარხეულ ინვენტარში შედიოდა.

გარდა ელექტრუმისა, ფიქვნარში აღმოჩენილია ბრტყელ და მრგვალ განივეკეთიანი ბრინჯაოსა და ვერცხლის თავგახსნილი რგოლები (როგორც ჩანს ბავშვის სამაჯურები (XIII ს.); ნ. ხოშტარია მიუთითებს ზურგმედრეკილი სამაჯურების აღმოჩენაზეც¹⁰⁷ „ნაპურვალაზე“ აღმოჩენილია ბრინჯაოს ძეწკვის ნაწილები, რომლებზეც სხვადასხვა სახის სამკაული უნდა ყოფილიყო ასხმული (XIII ს.). 1953 და 1956 წწ. მონაბოვარში შედის რკინის სამკაულებიც (სამაჯურები). მაგრამ ისინი იმდენად ფრაგმენტულია, რომ სახე დავარგული აქვთ.

მძივები. სამკაულების შემდგომ ჯგუფს მძივები ქმნიან. როგორც შესავალშიაც მივუთითებდით, ქობულეთის ქვეყნისათვის მძივების ადრეულ ნიმუშებს ზუტუბნის სამაროვანი იძლევა. აქ მრავლადაა აღმოჩენილი გიშერის, ჭარდიონისა თუ მინის მძივები როგორც მე-19 ს. 80-იან წლებში, ასევე 1944 წელს წარმოებულ გათხრებში. ამ სახის ინვენტარი სამარხების განუყოფელი ნაწილი ჩანს. ფიქვნარში მძივები ძირითადად III და IV უბნებზეა მოპოვებული 1953, 1954 (რ. ფუთურიძის მიერ შეგროვებული ზედაპირული მასალა) და 1956 წელს. ესენი განსხვავებულნი ჩანან ზუტუბნის მძივებისაგან როგორც ქრონოლოგიურად, ასევე ფორმების, მასალისა თუ დამზადების ცენტრების მიხედვით. ადგილობრივი უნდა იყოს ხელით ნაძერწი კასრიანები მოყვანილობის თიხის მოზრდილი მძივები (ქ-ფ-53/272)¹⁰⁸. უცხოურ ნაწარმს მიეკუთვნებიან ნახევრად ძვირფასი ქვის სარდიონის თაფლისფერი მძივები, რომელთა რიცხვი ცოტაა (ჭარბობს მინის მძივები). ფორმების მიხედვით გამოირჩევიან მრავალწახ-

¹⁰³ Б. А. К у ф т и н , М а т е р и а л ы ..., II, გვ. 46, ტაბ. 14, გ. 9.

¹⁰⁴ Б. А. К у ф т и н , А р х е о л о г и ч е с к и е р а с к о п к и в Т р и а л е т и , გვ. 42, სურ. 40.

¹⁰⁵ ა. ბ. ხოშტარია, ადრეანტიკური ხანის სამარხები თეთრიწყაროს მაზრობელად, მსკა ტ. III, 1963, გვ. 36—37, ტაბ. 6.

¹⁰⁶ რ. რაშვილი, კამარახევის სამაროვანი, მსკა, ტ. II, 1959, გვ. 21.

¹⁰⁷ ნ. ხოშტარია, ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები დასავლეთ საქართველოში, გვ. 224.

¹⁰⁸ მძივები ექსპონირებულია აკად. ს. ჯანაშვიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმში.

ნაგა, სფერული, კასრისებრი, თავგაბრტყელებულ-მუცელგამობერი-ლი, კოპებიანი, დაღარული და ა. შ.¹⁰⁹; მრავალსახოვანია ფერის მიხედვითაც: ლურჯი, ცისფერი, მწვანე, ყავისფერი, ყვითელი, თეთრი, შავი და სხვ. ხშირად ისინი სხვადასხვა ფერის მოზაიკური თვლებითაა შემკობილი (XIIIe). როგორც ცნობილია, ასეთი მძივები ხმელთაშუაზღვისა და კავკასიის არქეოლოგიურ ძეგლებში ადრეანტიკური ხანიდან ჩნდება¹¹⁰. მათი წარმოების ცენტრად აღიარებულია ეგვიპტისა და სირიის სახელოსნობები¹¹¹. ფიკვენარის მძივებიც აღმოჩენილია ძირითადად „ნაპურვალას“ ადრეანტიკურ სამარხეულ ინვენტართან ერთად. ანალოგიური მძივები მრავლადაა ცნობილი ბრილის¹¹², ჩრდილოეთ კავკასიის¹¹³, აპალონიის¹¹⁴ და სხვა სამაროვნებიდან. ამ მხრივ განსაკუთრებით მდიდარი მასალები გამოავლინა ბრილის არქეოლოგიურმა გათხრებმა, სადაც ბევრი ორიგინალური და უნიკალური ნიმუშია მოპოვებული.

ახლო აღმოსავლეთის ცენტრებთან ჩანს დაკავშირებული ფიკვენარში აღმოჩენილი სირიული თუ ფინიკური მინის საბალზამე ჭურჭლის ნატეხებიც. ერთი ძირი, როგორც ჩანს, ამფორისკისა, მოპოვებულია 1963 წელს, II უბანზე, დამბის გადანაყარ ფენაში. ორიოდ ნატეხი კი ასევე მეორე უბანზე 1964 წ. წარმოებული გათხრებისას; ხოლო 1962 წ. მე-4 უბანზე დაზვერვებისას მოპოვებული ამავე ტიპის მინის ჭურჭელი ცეცხლში მოხვედრის ვამო მთლიანად დეფორმირებულია. ისინი დამზადებულია გაუმჟვირვალე ფერადი მინისაგან, რომელთა ზედაპირი შემყულია სწორი, ზიგზაგისებრი ან რკალისებრი ფერადი მინის ძაფებით. იმპორტული მინის ჭურჭლები აღმოჩენილია ეანისა¹¹⁵ და ბრილის¹¹⁶ სამაროვანზე. საერთოდ მსგავსი ნაწარმი ფართოდ ჩანს გავრცელებული ელინურ სამყაროში.

¹⁰⁹ ა. კ ა ხ ი ძ ე , დასახ. ნაშრ., გვ. 90, ტ. 102.

¹¹⁰ Б. А. Куфтин , Материалы..., II, გვ. 146.

¹¹¹ F. Neiburg. Glass in antiquity, 949; მითითებულია ე. კ რ უ პ ნ ი ს წ ი გ-ის Древняя история Северного Кавказа, М., 1960, გვ. 293 მიხედვით.

¹¹² გ. გ ო ბ ე ჯ ი შ ვ ი ლ ი , არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, გვ. 103, ტაბ. 10, II; მ ი ს ი ვ ე . განვითარებული რკინის ხანის ძეგლები რიონის საფიფეში, წიგ(ში): საქართველოს არქეოლოგია, გვ. 198.

¹¹³ Е. И. Крупинов , დასახ. ნაშრ., გვ. 293, ტაბ. 14, სურ. 48; მ ი ს ი ვ ე , Новые данные по археологии Северного Кавказа, СА, გვ. 101, სურ. 5, 1958, № 3.

¹¹⁴ Я. Младенова , Пастовые и алебастровые предметы из Некрополя Апполонии, сб. ქრებული «Апполония», გვ. 361, ტაბ. 166 და 167.

¹¹⁵ Н. В. Хоштарпа , Археологические раскопки в Ване, გვ. 69, ტაბ. 5.

¹¹⁶ გ. გ ო ბ ე ჯ ი შ ვ ი ლ ი , განვითარებული რკინის ხანის ძეგლები რიონის საფიფეში, გვ. 198.

ბრინჯაოს ჭურჭელი. თიხის ნაწარმთან შედარებით, რა ჭეშმა უნდა, ამათი რიცხვი საგრძნობლად ნაკლებია. ვხვდებით როგორც მთლიან ნიმუშებს, ასევე ნაქულებსაც. ბრინჯაოს მთლიანად დაცულ პატარა ზომის ჭურჭელში, როგორც ცნობილია, მოთავსებული იყო ფიქვნარის 1952 წლის მონეტების განძი (XIII₂). მას სხივანა საყურეების მსგავსად კარგად ათარიღებს ელექტრუმის ქიზიკინი და კოლხური თეთრი. ასეთი ჭურჭელი ქართული არქეოლოგიური სინამდვილიდან უცნობია. ზოგჯერ ასეთი ჭურჭლები მოხატულია ბერძნულ ლარნაკებზე; გენეტიკურადაც, განსაკუთრებით ზემოდან დაძერწილი ყურის და თუნდაც კორპუსის მიხედვით ახლოსაა მცირეაზიულ იონიურ კერამიკულ ნაწარმთან. დანარჩენი ჭურჭლები ეკუთვნის კოლხურ-ყობანურ კულტურაში კარგად ცნობილ ბრინჯაოს ქვაბებს, ე. წ. ზიტულებს. მთლიანად დაცული საქმაოდ დიდი ზომის შემადღებულქუსლიანი, პირგადმოზნეპილი ორყურა სიტულა მოპოვებულია ნ. ბოშტარიას მიერ ერთ-ერთი ფიქვნარელის ეზოში¹¹⁷. სიტულების ნაშთები აღმოჩენილია „ნაპურვალაზეც“ ძვ. წ. მე-6—5 სს. მაჟალეში შორის (XIII₂). ესენი ნაპეღია ბრინჯაოს თხელი ფურცლიდან, ნაპირები ყურების გასწვრივ და ქუსლის გარშემო ფაქიზადაა მანქვნილებით მოქეღალი. აეურულბ ჩამოსხმული ყურები ტანზე მიჩილული ჩანს. ყურები, განსხვავებით წინამორბედი გვიანბრინჯაოს ცხოველსახოვანი ყურებისაგან, საღაა, ზოგჯერ წნული ორნამენტიტაა წემკული.

კოლხური წარმომავლობის ბრინჯაოს სიტულების გავრცელების არეალი საქმაოდ ფართოა. მსგავსი ჭურჭლები, გარდა ფიქვნარისა, დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი რაქაში, ლეჩხუმში, ჯავას რაიონში (თლიის სამაროვანი), იმერეთში, სამეგრელოში, დუშეთის რაიონში¹¹⁸ და ა. შ. საქართველოს ფარგლებს გარეთ შედარებით ხშირად გვხვდება ჩრდილოეთ კავკასიაში, უკრაინაში, აზერბაიჯანსა და სომხეთში¹¹⁹. ფიქვნარის ადრეანტიკური ხანის ბრინჯაოს ქვაბების ანალოგიური ჭურჭლები მრავლადაა ცნობილი ბრილის სამაროვნიდან¹²⁰, ით-

¹¹⁷ ფიქვნარის ბრინჯაოს ჭურჭლები ექსპონირებულია აქად. ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმში.

¹¹⁸ გ. ნიორაძე, ქვიშარის არქეოლოგიური ძეგლები, სსმ, 1948, გვ. 17, სურ. 12; გ. გობეჯიშვილი, განვითარებული რკინის ხანის ძეგლები რიონის სათავეებში, გვ. 195; ლ. სახაროვა, ბრინჯაოს უძველესი მხატვრული ჭურჭელი საქართველოში, ესაპკოთა ზელოვნება, 1965, № 12.

¹¹⁹ გ. გობეჯიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 220; ლ. სახაროვა, დასახ. ნაშრ., გვ. 46—47.

¹²⁰ გ. გობეჯიშვილი, განვითარებული რკინის ხანის ძეგლები რიონის სათავეებში, გვ. 195.

ხვისიდან და ა. შ.¹²¹ ამ პერიოდისათვის ფიქვენარში სპეციალიზებული ხელოსნობის ეს საკმაოდ რთული დარგიც განვითარებული ყოფილა.

ბ რ ი ნ ჯ ა ო ს ს ე ა ს ტ ი კ ა „ნაპურვალაზე“ სიტულაში აღმო-
ჩნდა ბრინჯაოს თხელი ფურცლისაგან დამზადებული სვასტიკაც; სვა-
სტიკას თითოეულ ფრთაზე ორ-ორი ნახვრეტი აქვს. სვასტიკა რო-
გორც მზას, მუდმივი მოძრაობის სიმბოლო, ფართოდ ჩანს გავრცე-
ლებული ძველ სამყაროში (ინდოეთი, ჩინეთი, იაპონია, ანტიკური
სამყარო და ა. შ.)¹²². იგი ენეოლითის საფეხურიდან იჩენს თავს მიწათ-
მოქმედი ხალხების ნივთიერ კულტურაში¹²³. სვასტიკის გამოსახულე-
ბას ხშირად ვხვდებით ქართულ მასალებშიც. ვ. ბ ა რ დ ა ვ ე ლ ი ძ ე
ნიუთითებს, რომ „ჩვერის გამოსახულება წარმოადგენდა ქართველი
ტომების საზოგადოებრივი განვითარების ადრეელსობრივი საფეხუ-
რის პანთეონის ვარსკვლავებად განსახიერებულ ადგილობრივ ღვთა-
ებათა მეტამორფოზის ყველაზე ხშირ ფორმას“¹²⁴. სვასტიკის გამოსა-
ხულებანი დადასტურებულია თრიალეთის¹²⁵, სტალინირის, ნაცარგო-
რის¹²⁶, ზოვლეს¹²⁷, უფლისციხის (ყათნალიხევის) მასალებში¹²⁸.

ფიქვენარელის სამეურნეო საქმიანობის შესასწავლად მნიშვნელო-
ვან მასალას იძლევა აქ აღმოჩენილი ხელსაფქვავეები, ბადის საძირა-
ვებად გამოყენებული გვერდებამოკვეთილი ქრისტიანული საწაფები,
ბვლოვანი მასალა და ა. შ. ადრეც მთელს საცვლევ ტერიტორიაზე და
1964 წლის თხრილს ყველა კულტურული ფენის ერთ-ერთი თან-
მხლები ინვენტარი სწორედ ნავისებური მოყვანილობის (როგორც
ზედა, ასევე ქვედა) ხელსაფქვავეები იყო. ასევე ითქმის რიყის ქვის
საწაფების მიმართაც. მცირე რაოდენობით ეს უკანასკნელი ფიქვენა-
რის ქვიშაზვინულზეც გვხვდება. ასეულობითაა იგი ფიქსირებული
ბათუმისციხის გათხრებისას; საწაფები აღმოჩნდა ციხისძირში
(1964 წ.); მათ ისპანის მონაპოვარშიც ვხვდებით. აშკარაა, რომ თევზ-
ჭერა აქაურ მკვიდრთა ერთ-ერთი უძველესი და მნიშვნელოვანი
დარგი უნდა ყოფილიყო. ასევე ითქმის საქართველოს შავიზღვის სა-
ნაპირო ზოლის სხვა რაიონების მიმართაც. უფრო მეტიც, ადრეანტა-
კური ხანიდან თევზჭერას და, განსაკუთრებით, დელფინის ნაწარმს

¹²¹ ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე , დასახ. ნაშრ., გვ. 37—38, ტაბ. II₈.

¹²² БСЭ, 38, გვ. 190.

¹²³ И. Н. Х л о п и н , Изображение креста в древнеземледельческих куль-
турах южной Туркмении, КСИА, 51, 1962, стр. 14—21.

¹²⁴ В. В. Б а р д а в е л и д з е , Древние и религиозные верования и об-
рядовое графическое искусство грузинских племен, Тб., 1957, გვ. 171.

¹²⁵ Б. А. К у ф т и н , Археологические раскопки в Триалети, გვ. 85.

¹²⁶ გ. გ ო ბ ე გ ი შ ვ ი ლ ი , სტალინირის ნაცარგორი, გვ. 256.

¹²⁷ დ. ხ ა ხ უ ტ ა ი შ ვ ი ლ ი , უფლისციხე, გვ. 31.

¹²⁸ ი ქ ე ე

სასაქნლო ხასიათიც უნდა ჰქონოდა. ფიქვენარის 1964 წლის ძელოვან მასალებში ყველაზე დიდი რაოდენობით დელფინი (Delphins) მა-
ლისა თუ კეფის ძელები (XIV₈₋₁₁) იყო წარმოდგენილი (21 ეგზემ-
პლარი). შემდგომ ღორის (Sns Seropa) ძელები (9 ეგზემპლარი)
XIV₁₂₋₁₅). მსხვილფეხა ჩქოსანი პარუტყვის (Bos taurus)-XIV₁₆₋₁₇)
-- (7 ეგზემპლარი) და თითო ეგზემპლარი ცხვრის (XIV₁₈) და
თხის (XIV₁₉) ძელებისა¹²⁹. საყურადღებოა, რომ დელფინის ძელები
ნაოხვამუს განათხარ მასალაშიც გვხვდება. როგორც ჩანს, დელფინზე
ნადირობას ძველი კოლხები აღრიდანვე ეწეოდნენ¹³⁰. ანტიკური ხა-
ლისათვის მას ისე ფართო ხასიათი მიუღია, რომ დელფინის ქონი ექს-
პორტის საგანიც უნდა ყოფილიყო.

* * *

ფიქვენარის მონაპოვარში მცირერიცხოვან ჯგუფს ქმნის გვიან-ან-
ტიკური თუ ადრეფეოდალური ხანის მასალები, ესენია: მინის ნაწარ-
მი, წითელლაქიანი კერამიკა, ამფორის ნაშთები, მოქიქული ჭურჭ-
ლის ნატეხები და ა. შ.

მინის ნაწარმი. საყურადღებოა ხალიანის მინის ჭურჭლის
ნატეხი (XIV₁). იგი მოყვითალო-მომწვანო ფერისაა. მასზე დაცულია
მუქი ლურჯი ფერის სამი ხალი. გარდა ფიქვენარისა, ხალიანის მინა მრავ-
ლად გვხვდება ბიჭვინტის ნაქალაქარს ზედა ფენების გათხრები-
სას, ხალიანის მინის ფრაგმენტები აღმოჩენილია ინკიტის ტბის მდინა-
რებშიც, რომელთაც ოთ. ლორთქიფანიძე ახ. წ. მე-4 ს. ათა-
რილებს¹³¹. ასევე სოხუმის ძველი ციხის გათხრებისას ახ. წ. 4—5 სს.
ფენაში (1959 წ.)¹³². ხალიანის ჭურჭლის მთლიანი ნიმუშები მოპოვე-
ბულია წებელდას სამაროვანის გათხრებისას¹³³. ხალებით შემკული
ლურჯი მინის ფინჯანი ნაპოვნია მცხეთის 142-ე სამარხში. ნ. უგრე-
ლიძე მას ახ. წ. მე-4 ს. აკუთვნებს¹³⁴.

¹²⁹ ფიქვენარის ძელოვანი მასალის განსაზღვრა ეყუთვნის სასოფლო-სამეურნეო
ინსტიტუტის მეცნიერ თანამშრომელს ა. ციციშვილს.

¹³⁰ ჭარაველურ ტომებში დელფინის ქონის საწვადი დანიშნულების შესახებ სა-
ყურადღებო ცნობებს ვხვდებით ქსენოფონისათვის.

¹³¹ ოთ. ლორთქიფანიძე, ინკიტის ტბის მდინარეებში ნატარებული სადა-
ზერგო-არქეოლოგიური მუშაობის წინასწარი ანგარიში, მსკა, ტ. III, თბ., 1963, გვ.
88—89.

¹³² ა. აფაქიძე, ოთ. ლორთქიფანიძე, მასალები დიოსკურია-სება-
სტოპოლისის არქეოლოგიისათვის, მაცნე, 1965, № 3, გვ. 117, ტაბ. 5, 3—5. A. M.
Апакидзе, О. Д. Лорткхипанидзе, Новые материалы к археоло-
гии Диоскурии-себастополиса, а е л ი შ რ ი მ ე ბ ი, სოხუმი, 1963, გვ. 218.

¹³³ M. M. Т р а п и ш, Некоторые итоги раскопок II негидских некрополей
в 1960—1962, აღლი ქრონები, სოხუმი, ტ. 33—34, 1963, გვ. 264, სურ. 4.

¹³⁴ ნ. უგრელიძე, მინის წარმოების ისტორიისათვის ძველ საქართველოში,
საღისერატეო ნაშრომი, თბ., 1954, გვ. 101, 102.

ხალიანი მინის თანადროული უნდა იყოს ფიქვენარის სფეროსებრ ტანიანი საწელსაცხებლისა და პატარა ზომის ორომელის ძირი (XIV₃). ამ სახის მინის კურკლის წარმოება იწყება ახ. წ. III საუკუნე-ნიდან და ფართოდ ჩანს გავრცელებული მე-4—5 საუკუნეებში¹³⁵. ორომელის ასეთივე ძირები მრავლადაა აღმოჩენილი ბიკვინტის, სო-ხუმის ძველი ციხისა და ბათუმისციხის გათხრებისას.

წითელლაკიანი კერამიკა. დასავლეთ საქართველოში ბოლო წლებში განხორციელებულ არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებათა შედეგად ამ რიგის მონაპოვართა რიცხვი საგრძნობლად გაიზარდა. წითელლაკიანი კერამიკა დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ბიკვინტაში¹³⁶, სოხუმის ციხეზე¹³⁷, ვანში¹³⁸ და გონიოში¹³⁹, შედარებით მცირე რაოდენობით — წებულდაში¹⁴⁰, ციხისძირსა და ბათუმისციხე-ზე. ფიქვენარის წითელლაკიანი კერამიკა წარმოდგენილია ორიოდ ფრაგმენტის სახით (XIV₄). ისინი ბათუმისციხის და ციხისძირის წითელლაკიანი კერამიკის თანადროული ჩანან. ფიქვენარის ჯამები ემსგავსებიან ბიკვინტის წითელლაკიანი კერამიკის ოთ. ლორთქიფანიძისეულ მე-8 ტიპს¹⁴¹.

მოკიქული კერამიკა. ფიქვენარში 1962 წელს, III უბანზე, აქარის სახელმწიფო მუზეუმის თანამშრომელმა ა. ქათამაძემ მოკიქული კერამიკის ერთი უსახური ნატეხიც მოიპოვა¹⁴². ფრაგმენტი დაფარულია საუკეთესო ხარისხის მწვანე კიქურით. ერთი ასევე უსახური ნატეხი I უბანზე ჩვენ მიერ მოპოვებულია 1963 წელს. ეს უკანასკნელი კი მოყვითალო ფერის კიქურითაა დაფარული. ადგილობრივ მცხოვრებთა გადმოცემით, ფიქვენარში თიხის კუბოს აღმოჩენის ფაქტიც დასტურდება.

¹³⁵ Н. П. Сорокина, Стекло из раскопок Паитикуапер, МИА, 103, М., 1962.

¹³⁶ ქ. ბერძენიშვილი, ბიკვინტის წითელლაკიანი თიხის კურკლის შესწავლისათვის, მსკა, ტ. 3, 1963; ოთ. ლორთქიფანიძე, ბიკვინტის წითელლაკიანი კერამიკა, მოამბე, № 1, 1962.

¹³⁷ რ. ფუთურიძე, ქ. ბერძენიშვილი, გვიანანტაური ხანის დასავლეთ საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობის ისტორიიდან (შემოტანილი წითელლაკიანი კერამიკა და ამფორები). წაითხულია ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესიაზე 1961 წ.; რ. ფუთურიძე, წითელლაკიანი კერამიკა სოხუმის ძველი ციხის ტერიტორიიდან, მსკა, ტ. 4, 1965.

¹³⁸ ნ. მათიაშვილი, იმპორტული კერამიკის ერთი ჯგუფი ვანიდან, «მაცნე», № 6, 1964.

¹³⁹ ი. გძელიშვილი, დ. ხახუტაიშვილი, დასახ. ნაშრომი.

¹⁴⁰ М. М. Трапая, დასახ. ნაშრომი.

¹⁴¹ ოთ. ლორთქიფანიძე, ბიკვინტის წითელლაკიანი კერამიკა, გვ. 242—243.

¹⁴² ახლა ეს ნატეხი დაცულია აქარის ასსრ სახელმწიფო მუზეუმში.

ე. ი. გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის ფიქვენარში ცხოვრების გარკვეული გამოცდილება შეინიშნება; მაგრამ, რა თქმა უნდა, არა ისეთი მასშტაბით, როგორც კლასიკური და ელინისტური ხანისათვის გვქონდა. ქობულეთის სანაპიროზე ვაკრობა-ნაოსნობისათვის ხელსაყრელი პირობები ფეოდალურ ხანაშიც ყოფილა. ამაზე მიუთითებს მე-17 ს. კათოლიკე მისიონერი ა. ლამბერტიც¹⁴³ და ქართველი ისტორიკოსის ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა. მე-18 საუკუნისათვის ქობულეთი ყოფილა მცირე ქალაქსავე და ნავსადგური ფრიად კეთილი¹⁴⁴.

¹⁴³ ა. ლ ა მ ბ ე რ ტ ი, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1938, გვ. 73.

¹⁴⁴ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1944, გვ. 275.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

შემოტანილი კერამიკა და კოლხეთის ურთიერთობა ანტიკურ სამყაროსთან

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის, ე. ი. კოლხეთის სანაპიროების ბერძენთა სამოსახლოების შესწავლა საქართველოსა და ამავე დროს მთლიანად შავიზღვისპირეთის ძველი ისტორიის ერთ-ერთი არსებითი პრობლემაა. მას არა ერთი მკვლევარი (ივ. ჭავჭავაძე, მ. ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია, ს. ყაუხჩიშვილი, ა. აფაქიძე, ბ. კუფტინი, ალ. წერეთელი, ა. ურუშაძე გ. გოზალიშვილი, ნ. ხოშტარია, გ. მელიქიშვილი, მ. ინაძე, ნ. ლომოური ალ. კალანდაძე, თ. მიქელაძე, დ. ხახუტაიშვილი, ოთ. ლორთქიფანიძე და ა. შ.) შეხება. აღნიშნული პრობლემის კვლევისას წერილობითი ცნობების ფრაგმენტულობისა და ეპიგრაფიკული ძეგლების თითქმის არ არსებობის გამო გადამწყვეტი მნიშვნელობა მიიღო კულტურის ძეგლებს. ენიჭებათ. ამ მიმართებით, სპეციალისტების მიერ სამართლიანად ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს და უტყუარ წყაროდ შემოტანილი კერამიკა მიჩნეული¹. ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენების საფუძველზე შესაძლებელი ხდება თვალი გავადევნოთ ბერძნული იმპორტის გავრცელებას ძველი კოლხეთის ტერიტორიაზე. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესო მასალებს ფიჭვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის 'არქეოლოგიური გათხრები იძლევა.

კოლხეთის ტერიტორიაზე იმპორტული კერამიკის გავრცელებას საკითხს ყურადღება მიაქცია და 1955 წელს ახალგაზრდა მეცნიერ-

¹ Р. В. Ш м и д т, Греческая арханческая керамика Мирмехкия и Тиритакт., МИА, 25 М.-Л., 1952; Н. А. С и д о р о в а, Арханческая керамика из Паптика-
пея, МИА, 103 М., 1962; Т. Н. К и и п о в и ч, Художественная керамика в го-
родах Северного Причерноморья. АГСП, М. Л., 1955; ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, კოლხეთის ბერძნული კოლონიზაციის საკითხისათვის, «მაცნე», 1964, № 3.

მუშაკთა და ასპირანტთა კონფერენციაზე სპეციალური მოხსენება წაიკითხა რ. ფუთურიძემ². მოხსენებაში ფიქვენარის 1953 წლის მასალებიც იყო წარმოდგენილი. 1962 წელს ოჩამჩირეს ანტიკური ნამოსახლარის მასალები საგანგებოდ შეისწავლა და წლიური თემის სახით აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ანტიკური და ფეოდალური ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში წაიკითხა ოთ. ლორთქიფანიძემ³. მოხსენებაში მთავარი ადგილი დათმობილი ჰქონდა სწორედ შემოტანილი კერამიკის განხილვას. ოთ. ლორთქიფანიძემ დაამუშავა, აგრეთვე, ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1961—63 წწ. მოპოვებული იმპორტული კერამიკა; ნაშრომი წაიკითხულ იქნა წლიური თემის სახით 1964 წელს. ფოთის ამ რიგის მასალებს ავტორი ორ ნაწილად ყოფს: სუფრისა და სამეურნეო დანიშნულების კერამიკა (ამფორები). პირველ ჯგუფში ექცევა ე. წ. „როდოსულ-იონური“, „იონური“ და შველაციანი ჭურჭელი. ამფორებიდან აღსანიშნავია ძვ. წ. მე-6 ს. პირველი ნახევრის ამფორის ფრაგმენტი, ქიოსური, ლესბოსის და ლესბოსის წრის ამფორები, კიქისებრძირიანი, „იონური წრის“ (ფსევდოსამოსის ტიპის) და თაზოსის ამფორები⁴.

ვანის შველაციანი კერამიკა ასევე წლიური თემის სახით 1964 წელს წარმოდგინა ანტიკური და ფეოდალური ხანის არქეოლოგიის განყოფილების სხდომაზე ნ. კილურაძემ. ნაშრომში შედარებით ფართოდაა განხილული კლასიკური ხანის ატიკური მოხატული თუ საღვ. შველაციანი ჭურჭლის ნატეხები. მკრთალადაა ნაჩვენები ელინისტური ხანის მცირეაზიული შველაციანი ჭურჭელი, რომელიც წამყვანი ჩანს ვანის მონაპოვარში⁵.

ფიქვენარისა და ნაწილობრივ ბათუმის ტიხეების უცხოური კერამიკული ნაწარმი ფართოდაა განხილული ჩვენს საკვალეფიკაციო ნაშრომში⁶. საქართველოში აღმოჩენილ იმპორტული კერამიკის შესწავ-

² რ. ფუთურიძე, ელინურ ქვეყნებთან კოლხეთის სავაჭრო ურთიერთობის ისტორიიდან (შველაციანი ჭურჭლის გავრცელებისათვის კოლხეთში), თბ., 1955; ხელნაწერის თხოვნისათვის ავტორს მადლობას მოვახსენებთ.

³ ოთ. ლორთქიფანიძე, ოჩამჩირეს ანტიკური ნამოსახლარი, თბ., 1962; ხელნაწერის გაცნობის ნებართვისათვის ავტორს მადლობას მოვახსენებთ.

⁴ ოთ. ლორთქიფანიძე, ფოთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1961—63 წწ. მოპოვებული იმპორტული კერამიკა, თბ., 1964, მანქანაზე ნაბეჭდი.

⁵ ნ. კილურაძე, შველაციანი კერამიკა ვანის ნაქალაქარიდან, თსუ შრომები 113, თბ., 1965, გვ. 309—319.

⁶ ა. კახიძე, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები, თბ., 1965, გვ. 124—252.

ლას მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი. ოთ. ლორთქიფანიძის ნაშრომში „ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი“, თბ., 1966.

შემოტანილი შავლაკიანი კერამიკაში მიძღვნილი სხვა სპეციალური გამოკვლევა ქართულ ენაზე არ არსებობს, სამაგიეროდ ბევრი საინტერესო ცნობაა შემონახული მრავალ მკვლევართა შრომებში საქართველოს სხვადასხვა პუნქტებში ამ რიგის ნაწარმის აღმოჩენის შესახებ. აფხაზეთის ტერიტორიიდან⁷. ფოთი⁸, ქარიცთა, დიხაგუძება⁹, ურეკი¹⁰, კოხი¹¹, ციხისძირი, ბათუმისციხე და ა. შ. იმპორტული კერამიკა რიონ-ყვირილას სავაჭრო მაგისტრალის საშუალებით კოლხეთის შიდა რაიონებშიცაა გავრცელებული; წიფნარი, ზემოფარცხა, დაბლაგომი¹², ეანი¹³, ითხვისი¹⁴, ქუთაისი¹⁵, ქოგნარი¹⁶, სვანეთი (სოფ. ლენჯერა და ლარილარი)¹⁷, საჩხერე¹⁸, რაჭა¹⁹ და ა. შ.

აღ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები, გვ. 27; ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, თბ., 1966, გვ. 81, და შემდ., В. С и з о в, Восточное побережье Черного моря, МАК II, М., 1889, გვ. 14; Б. А. К у ф т и н, Материалы..., I, გვ. 42—43; А. Л у к и н, материалы по археологии Бзырской Абхазии, Труды ОИП КГЭ, I, 1941, გვ. 62; М. М. Т р а п и ш, Археологические раскопки в окрестностях Сухуми; А. М. А п а к и д з е, О. Д. Л о р т к и п а н и д з ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 221, 222.

⁸ თ. მ ი ქ ე ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 52; ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, დასახელებული ნაშრომები.

⁹ ნ. ხ ო შ ტ ა რ ი ა, ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები დასავლეთ საქართველოში, გვ. 229 და 239.

¹⁰ ოთ. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, დაზვერვითი ექსპედიცია გურიიში, გვ. 121.

¹¹ აღ. ქ ა თ ა მ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 37.

¹² Н. В. Х о ш т а р и а, Древнее поселение в Даблаготи, стр. 153—154; Б. А. К у ф т и н, Материалы..., II, стр. 82, 84.

¹³ რ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, ვანის 1962 წლის ექსპედიციის (ტელმძღვანელი ნ. ხ ო შ ტ ა რ ი ა) მე-6 ეზნის თხრის ანგარიში, ანოტაციები, თბ., 1963; ნ. კ ი ლ უ რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი.

¹⁴ რ. ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, ითხვისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის ანგარიში, ანოტაციები, თბ., 1963, გვ. 4; ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, ითხვისის სამარხი, გვ. 38—40.

¹⁵ ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, გვ. 84; რ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე, ელიზური ქვეყნებთან კოლხეთის სავაჭრო ურთიერთობის ისტორიიდან.

¹⁶ ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, კოლხეთის ზერძნული კოლონიზაციის საკითხი-სათეის, გვ. 199; მისივე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, გვ. 83.

¹⁷ შ. ჩ ა რ თ ო ლ ა ნ ი, ლარილარის სამაროვანი, სკმაის, თბ., 1968, გვ. 305.

¹⁸ ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, გვ. 83.

¹⁹ გ. გ ო ბ ე ქ ი შ ვ ი ლ ი, განვითარებული რკინის ხანის ძეგლები რიონის სათავეებში, გვ. 198.

შემოტანილი კერამიკის აღმოჩენის ერთეული შემთხვევები აღმოსავლეთ საქართველოდანაცაა ცნობილი: ფრონესა და ლიახვის ხეობა²⁰, ხოვლე, უფლისციხე²¹ და ა. შ.

როგორც ვხედავთ, ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე უცხოური კერამიკის აღმოჩენის შემთხვევები საკმაოდ ხშირია, ხოლო გავრცელების არეალი კი დიდი; მაგრამ ჩამოთვლილი პუნქტებიდან ყველაზე უფრო მრავალრიცხოვანი, მრავალფეროვანი და შედარებით მყარი კომპლექსი მაინც ფიქენარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარმა მოგვცა. მათში გამოიყოფა სამი ძირითადი ჯგუფი, ესენია: 1) სადა ზოლებიანი იონური, 2) ატიკური შავლაკიანი და 3) ყავისფერლაკიანი კერამიკა. განვიხილავთ თითოეულ ჯგუფს ცალ-ცალკე.

§ 1. სადა ზოლებიანი იონური კერამიკა. საბერძნეთის აღმოსავლეთ რაიონებთან კოლხეთის ურთიერთობის ადრეული საფეხურების შესწავლისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ჩანს ბოლო წლებში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრებისას ბათუნისციხეზე, ფიქენარსა და ფოთში აღმოჩენილი სადა ზოლებიანი იონური კერამიკა. ამ სახის ნაწარმი დიდი რაოდენობით მზადდებოდა აღმოსავლეთ ხმელთაშუა ზღვის სხვადასხვა ცენტრში დაწყებული ძვ. წ. მე-7 ს-ის ბოლოდან, მთელ მე-6 საუკუნესა და ნაწილობრივ მე-5 საუკუნეშიც. როგორც ყოველდღიურად მოსახმარი ჭურჭელი, ისინი ფართოდ ჩანს გავრცელებული იონიურ ცენტრებსა თუ შავიზღვისპირა კოლონიებში²². ჩვეულებრივ ისინი შემკულია ჰორიზონტალური ზოლებითა თუ ტალღოვანი ორნამენტით. სადა ზოლებიანი იონიური კერამიკა ჯერ კიდევ სათანადოდ არაა შესწავლილი: თიხის სხვადასხვაობა მრავალი ცენტრის არსებობაზე უნდა მიუთითებდეს, მაგრამ ეს ცენტრები ჯერ კიდევ არაა ზუსტად განსაზღვრული. სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ ტიპის ჭურჭლების აღსანიშნავად ხმარობენ ზოგად სახელწოდებას—„სადა ზოლებიანი იონური კერამიკა“. გავრცელებულ ფორმებს წარმოადგენენ სხვადასხვა ტიპის თასები, კილიკები, სკიფოსები, ამფორები, ონოხოია, დოქები, კრატერისკები, ასკები, ამფორისკები, ლეკითოსები და ა. შ. სადა ზოლებიანი იონური კერამიკა, ისე როგორც ე. წ. როდოსულ-იონური მო-

²⁰ ღ. მუსხელიშვილი, გ. ცქიტიშვილი, შიდა ქართლის 1955 წ. დახვედრითი ექსპედიციის შედეგები, სიგარებულო, ტ. I, 1960, გვ. 193. ოთ. ლორთქიფანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 199.

²¹ ღ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე, თბ., 1964, გვ. 57, ტაბ. 30₁₄.

²² P. B. Шмидт, დასახ. ნაშრ., გვ. 239—249; Н. А. Сидорова, დასახ. ნაშ. გვ. 142—147; Т. Н. Книпович, Художественная керамика в городах Северного Причерноморья, стр. 362.

ჩატული ქურქელი, დამზადებულია სუფთა, კარგად განლეჟილი თახისაგან. გამოწვა ღია მოვარდისფრო, მოწითალო ან ყავისფერია. ზოგჯერ შერეულია მოთეთრო ნაწილაკები ან ქარსი. ღია, ვარდისფერი უქარსო ან მცირე მინარევიანი თიხა დამახასიათებელია როდოსული ნაწარმისათვის; სამოსური თიხა, ვერწერ ტეხნაუს დახასიათებით, მსუბუქი, ფენოვანია, დიდი რაოდენობით შეიცავს ქარსს. გამოწვის ხარისხი კარგია. ბევრ ნიუანსს იძლევა თიხის ფერი: მოწითალო-მოყავისფრო, მოყავისფრო-მოწითალო მორუხო-მოყავისფრო; ზოგჯერ ღია მოთეთრო და ა. შ.²³. იონიური კერამიკის ზედაპირი განსაკუთრებით მოხატული ქურქლებისა, კარგადაა მოპრიალებული ღია მოყვითალო მოვარდისფროდ, ან კრემისფრად. ადრეული ნიმუშების საღებავი უფრო მკვრივი და სქელია, გვიანდლების თხევადი და ცუდად დაცული. ლაკი, რომლითაც ჩვეულებრივ ზოლებია მოხატული ან ქურქლის ზედაპირი დაფარული, ყავისფერია. ზოგჯერ გარდამავალი მოწითალო ფერში. სქლად წასმულ ფენაში თითქმის შავი²⁴. როგორც ზემოთ მივუთითებდით, ამ სახის ნაწარმი საქართველოში ფოთის, ფიჭვნარისა და ბათუმისციხის მასალებშია წარმოდგენილი. რამდენიმე ნატეხი ცახისძირშიცაა აღმოჩენილი.

ფიჭვნარის ადრეული მასალებიდან ყურადღებას იქცევს თახისა თუ კილიკის ნაშთები. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია 1964 წ. II უბნის თხრილში აღმოჩენილი ღია თხელკედლიანი ქურქლის, როგორც ჩანს, კილიკის კედლის ნატეხი (ქ-ფ—64/27). მისი შიდა ზედაპირი მთლიანად და გარეთა ნაწილობრივ დაფარულია საუკეთესო ხარისხის, სქლად წასმული ყავისფერი ლაკით. გარედან ნატეხს ზედა ნაწილში თიხისავე ფონზე ყავისფერი ლაკის ზოლი შემოუყვება, ზოლო ქვედა ნაწილში, ძირთან ახლოს ყავისფერი ლაკითვე ყოფილა დაფარული (VIIII₄). თიხა წვრილმარცვლოვანია, კარგად გაცრილი, თავისუფალი ყოველგვარი მინარეგებისაგან. ყველა ნიშნით იგი როდოსის ნაწარმს ემსგავსება. ასეთივე კეციანი და ლაკიანია ამავე თხრილში აღმოჩენილი კილიკის ყური და დამბის გადანაყარ ფენაში 1963 წ. აღმოჩენილი ნატეხი. რამდენადაც ვიცით, ასეთი კარგი ხარისხის ლაკი ბათუმისციხის, ფიჭვნარისა თუ ფოთის როდოსულ-იონიური კერამიკის არცერთ ნატეხზე არ უნდა იყოს დაცული. მსგავსი ლაკი დამახასიათებელია ამ ცენტრის ადრეული ნიმუშებისათვის. ჩვენდ აზრით,

²³ Werner Technau Griechische Keramik im Samischen Heraion. Athenische Mitteilungen, 4, 1929, გვ. 8.

²⁴ Н. А. Сидорова, დასახ. ნაშრ., გვ. 96.

მისი დამზადების თარიღი ძვ. წ. მე-6 ს. პირველ ნახევარზე ქვევით არ უნდა ჩამოდიოდეს; მაგრამ ამ ერთეული ეგზემპლარებით, რა ღირებულება უნდა, სისტემატურ ურთიერთობაზე ლაპარაკი სათანადო მასალების დაგროვებამდე ჭერჭერობით ნაადრევია.

განხილული ფრაგმენტის შემდეგ „იონური კერამიკის“ ადრეულ ნიმუშებად გამოიყურებიან ენოხოის ტიპის ღოჭის ნაშთები, რომელთაც ჰქონიათ საკმაოდ ფართო სამყურასებრი პირი და წყვილდერიათ ყური, დაძვრილი პირქობაზე. ამ ტიპის ჭურჭლის ნაშთები საკმაოდ მრავლად აღმოჩენილი ბათუმისციხეზე (VIII₅—6). ზოგიერთი ფორმის მთლიანად აღდგენის შესაძლებლობასაც იძლევა. მათი ყურის, პირის, ყელისა და ტანის არე შემკულია ადრეული მოშავო-მოყავისფრო ლაკით, ალაგ-ალაგ ღია მოყვითალო. ზედაპირი კარგადაა მოპრიალებული. ფიქვენარის ნიადაგის პირობების თავისებურებებს გამოაქვს აღმოჩენილ ღოჭებზე ხშირად საღებავი გადაცილებულია.

ვერნერ ტენსლე შემოთ მითითებულ ნაშრომში ცალკე ჯგუფად გამოყოფს ძვ. წ. მე-8-6 სს. შინსახმარ ჭურჭლებს. ამათი რიცხვი დიდაა და ფორმათა ნაირსახეობა იძლევა. ავტორი სპეციალურად ჩერდება ჩვენ მიერ დახასიათებულ ონოხოის ტიპის ღოჭების ანალოგიურ ჭურჭლებზე. ბათუმისციხის ზოგიერთი ნიმუშის მსგავსად, ესენიც შემკულია მოთეთრო (ვერცხლის ფერი) და მოწითალო ზოლებით. ავტორი უდავოდ თვლის მათ აღგილობრივ წარმომავლობას და ძვ. წ. მე-7, ს. ბოლოს აკუთვნებს²⁵.

სადა ზოლებიანი იონური კერამიკის ადრეული ნიმუშებიდან აღსანიშნავია კილიკის ძაბრისებრი მოყვანილობის ძირი (ქ-ფ-56/89), რომელიც აღმოჩენილია „ნაბურვალა“ ბორცვზე, პირველ თხრილში (VIII₁, IX₁). ძირი ნაწილობრივ დაზიანებულია, მაგრამ შესაძლებელია ხდება ფორმის მთლიანად აღდგენა; იგი მოგვაგონებს წაკვეთილ კონუსს; ქუსლი საკმაოდ ფართოა, დიამ. 7 სმ, სიმაღლე 3,5 სმ. კილიკის შიდა ზედაპირი დაფარულია იონიური კერამიკისათვის დამახასიათებელი ყავისფერი ლაკით. გარეთა ზედაპირი და ნაწილობრივ ქუსლის შიდა არეც მოყავისფრო-მოყვითალო, ალაგ-ალაგ, შავი ლაკით. თიხა კარგადაა გატრილი, ღია მოყვითალოდ გამომწვარია. მცირე რაოდენობით თეთრად მზინავი ქარსის ნაწილაკებია შერეული. ანალოგიური ფორმის ძირები გვხვდება ბათუმისციხის და ფოთის მასალებშიც. ამ ტიპის კილიკებიც ფართოდ არის გავრცელებული შავიზღვისპირეთისა (მაგალითად, პანტიკაპეა, მირმეკიონი, გერმონასის და ტუზ-

²⁵ W. Technau, დასახ. ნაშრ., გვ. 29—30.

ლინის ნეკროპოლი, ოლბია, ბერეზანი, ისტრია და ა. შ.)²⁶ და ხმელთაშუა ზღვის აუზის ქვეყნებში²⁷. ისინი ხმარებაშია მთელ მე-6 საუკუნეში მე-5 ს. დამდეგამდე; განსაკუთრებით კი ძვ. წ. მე-6 ს. II ნახევარში.

ე. ი. ფიჭვნარსა, ფოთსა და განსაკუთრებით ბათუმისციხის მასალების მიხედვით ირკვევა, რომ უკვე ძვ. წ. მე-6 ს. II ნახევრიდან კოლხეთის ტერიტორიაზე ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ რაიონებში დამზადებული პროდუქციის შემოტანას საკმაოდ სისტემატური და ფართო ხასიათი ეძლევა. ამ პერიოდის სამოსური და ე. წ. ფიკელურას სტილის ქურჭლის ნატეხები საქართველოს შიდა რაიონებშიცაა აღმოჩენილი²⁸.

გარდა აღრეული სადა ზოლებიანი იონური კერამიკისა, ქობულეთ-ფიჭვნარის მასალებს შორის წარმოდგენილია აგრეთვე შედარებით მოგვიანო პერიოდის ნიმუშებიც (III₂—4).

ძვ. წ. მე-5 ს. უნდა ეკუთვნოდეს ფიჭვნარშივე აღმოჩენილი პროფილირებული ქუსლიანი ამფორისკის ნაშთი. ბევრია ქურჭლის კედლის ნატეხები, განსაკუთრებით 1953, 1956 და 1962 წწ. მონაპოვარში, რომლებიც დაფარულია შედარებით გვიანდელი მოწითალო თხევადი ლაკით.

ამრიგად, ბათუმისციხის, ფოთისა, ფიჭვნარისა და ციხისძირის მასალებს, სოფ. კოგნარისა და ავლევის მონაპოვარს კოლხეთსა და ბერძნულ სამყაროს შორის სისტემატური ურთიერთობის საწყისი ეტაპების გარკვევისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ. თუ აღრე გამოთქმული მოსაზრებები, თუნდაც თარიღთან დაკავშირებით, სამხრეთ და ჩრდილოეთ შავზღვისპირეთის კოლონიზაციის ანალოგიასა თუ წყაროთა ინტერპრეტაციას ემყარებოდა, ახლა თანდათანობით გროვდება ნივთიერი საბუთებიც, საკმაოდ უტყუარი, როგორც თარიღის, ასევე სხვა მრავალი აქტუალური საკითხის დაშა-გარკვევისათვის. ახალი აღმოჩენების მიხედვით დასტურდება, რომ პირველ ხანებში საქართველოს ტერიტორიაზე უპირატესად საბერძნეთის იონურ ცენტრებში დამზადებული ნაწარმი შემოდის, ამ ღრმა ისტორიული

²⁶ იხ. Р. В. Шмидт, *დასახ. ნაშრ.* გვ. 239—240. Н. П. Сидорова, *დასახ. ნაშრ.* გვ. 145—147; И. П. Сорокина *Тузлинский некрополь*, М., 1957. გვ. 9—10. В. Ф. Гагдუкевич *Некрополи некоторых беспорских городов*, МИА, 69 М.—Л. 1959, стр. 159, 166, სურ. 16.

²⁷ იხ. Р. В. Шмидт, *დასახ. ნაშრ.* გვ. 239 და შმდ. W. Tschenu, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 36, 37, სურ. 29, და ა. შ.

²⁸ ით. ლორთქიფანიძე, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 199.

ფესვების მქონე ურთიერთობას სისტემატური ხასიათი ძვ. წ. მე-6 ს. II ნახევრიდან მიუღია²⁹.

მომდევნო პერიოდებისათვის (აღრეანტიკური და აღრეელინისტური ხანა) საინტერესო სურათს გვაძლევს ატიკური შავლაკიანი კერამიკის შესწავლა.

§ 2. შავლაკიანი კერამიკა. ქობულეთ-ფიჭვნარის შემოტანილი კერამიკის საკმაოდ მრავალრიცხოვან და საყურადღებო ჯგუფს საბერძნეთის მატერიკულ ცენტრში — ათენში დამზადებული პროდუქცია შეადგენს. მათ შორის გამოიყოფა მოხატული, ნაკვეთ თუ ნატეფრ სამკაულიანი და სადა შავლაკიანი ჭურჭლის ნატეხები. პირველ რიგში განვიხილავთ მოხატული კერამიკის ნაშთებს, რომელთა რიცხვი არც თუ ისე დიდია სადა ჭურჭელთან შედარებით.

მოხატული კერამიკა. როგორც ცნობილია, ბერძნულ ვაზათმომხატველობაში განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე გაბატონებული იყო მხატვრობის სხვადასხვა სტილი. არქაული ხანისათვის დამახასიათებელია ე. წ. გეომეტრიული სტილი. სხვანაირად, მას დეკორაციულადაც უწოდებენ, რადგან მათზე გამოსატული გეომეტრიული ნაკვეთები, ცხოველები და ზხეცები კი არ ქმნიდნენ ერთიან სიუჟეტს, არამედ ამკობდნენ ჭურჭელს. მაგრამ გეომეტრიული სტილი თანდათანობით განიცდის განვითარებას, ჩნდება სცენები, სადაც ზოგჯერ ადამიანებიცაა გამოსატული. ძვ. წ. მე-6 საუკუნეში აღრეულ დეკორაციულ სტილს ცვლის გამომსახველობითი, ე. წ. შავფიგურიანი სტილი, რომელსაც საფუძველი კორინთოში ჯერ კიდევ მე-7 ს. ბოლოს ჩაეყარა. მე-6 საუკუნეში იგი გავრცელებული ჩანს მთელს ბერძნულ სამყაროში, მაგრამ აყვავების უმაღლეს საფეხურს მაინც ათენში მიაღწია.

შავფიგურიან ვაზებზე გამოსახულებას უკავია მთავარი ადგილი. დანარჩენი ნაწილი ან თინისავე ფერისაა ან მუღრანად ლაკითაა დაფარული. ამ შემთხვევაში გამოსახულებისათვის ტოვებენ ადგილს, რომელსაც ოთხკუთხა შემოწერილობა აქვს: ფიგურები შავი ლაკის სილუეტებითაა მოხატული. ცალკეული ნაკვეთები ბასრი იარაღით არის გამოყვანილი; იყენებენ, განსაკუთრებით აღრეულ ნიშუშებზე, პოლიქრომიულ საღებავებს. შავფიგურიან ჭურჭლებზე სცენები ბერძნული მითოლოგიიდან თუ ეპოსიდანაა აღებული. აქ საქმე გვაქვს

²⁹ კოლხეთსა და ბერძნულ სამყაროს შორის ურთიერთობის აღრეული საფეხურები დაწვრილებითაა განხილული: თ. მიქელაძის ნაშრომში: «ქართველი ტომებისა და ბერძნული სამყაროს ურთიერთობის გენეზისისათვის», მოამბე, თბ., 1960, 2, გვ. 164—198; ოთ. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი.

სიუჟეტურ მხატვრობასთან. გამოსახულება შერწყმულია ჭურჭლის ფორმასთან. სწორედ ამ პერიოდს ემთხვევა ბერძნული კერამიკული წარმოების აყვავება. ვაზათმომხატველობამ თავისი განვითარების უმაღლეს საფეხურს ე. წ. წითელფიგურიან მხატვრობისას მიაღწია (იხ. წ. V—IV სს.). ამ სტილის პირვანდელ ნიმუშებზე ჯერ კიდევ შეიმჩნევა სქემატიზმი, რაც დამახასიათებელი იყო ადრეული მხატვრობისათვის. შემდგომ გამოსახულება უფრო თავისუფალი, ცოცხალი და ბუნებრივი ხდება. წითელფიგურიანი მხატვრობის დროს გამოსახულების მისაღებად ჭურჭლის მონარინჯისფრო-მოწითალო ზედაპირზე წინასწარ შავი ლაკით ავლებდნენ ფიგურის კონტურებს, მის ირგვლივ არეს მთლიანად ლაკით ფარავდნენ. სხეულის ცალკეულ ნაკვთებს გამოხატავდნენ მოყვითალო-მოყავისფროდ ამღვრეული ხაზებით³⁰.

საქართველოს ტერიტორიაზე ჯერჯერობით არქაული ხანის გეომეტრიული სტილის ჭურჭლის ნაშთები არაა ცნობილი. შავფიგურიანი ჭურჭლების ფრაგმენტები მოპოვებულია დაბლაგომში, ვანში, ითხისსა და ხოვლეში. 1964 წლამდე ამ სტილის ჭურჭლის ნატეხები უცნობი იყო ფიჭვნარიდან. 1964 წლის გაზაფხულზე საკოლმეურნეო მინდვრების მცველმა მ. ხაბაზმა გადმოგვცა ერთი ნატეხი შავფიგურიანი ჭურჭლისა, რომელიც დამბიდან ამოღებული მიწის ფენაშია ნანახი. როგორც ჩანს, ფიჭვნარის ანტიკური ხანის ადრეული ფენების სრული შესწავლა ამ სახის მასალებსაც გაამრავლებს. აღნიშნული ფრაგმენტის (ზომები 6 სმ X 7 სმ) ცენტრალურ ნაწილზე მოცემულია შავი ლაკის ფართო ზოლი (სიფართო 3 სმ). მის ზემოთ მოწითალო-მონარინჯისფრო თიხის ფონზე მოხატულია ვერტიკალური ხაზები და ერთგან წერტილი, ხოლო ქვედა ნაწილზე დაცულია სილუეტისანი გამოსახულების მოზრდილი ნაწილი (VIII_{1a}). ფრაგმენტის შიდა ზედაპირი ლაკითაა დაფარული, რაც ადასტურებს, რომ ჭურჭელი ღია უნდა ყოფილიყო. კედელი საკმაოდ მკაფიოა ჩანს. ამ ფრაგმენტის მიხედვით სიუჟეტის ან თარიღის შესახებ რაიმეს გადაჭრით თქმა ძნელია.

შავფიგურიანი ჭურჭლის ერთი ნატეხი (ზომა 6,5 სმ X 2,5 სმ) მოგვცა II უბნის თხრილმა (ქ-ფ-64/157). ეს პირველთან შედარებით უფრო თხელკედლიანია. ნატეხი უნდა ეკუთვნოდეს შავფიგურიან კი-

³⁰ ბერძნული მხატვრული კერამიკის შესახებ იხ. В. Д. Блаватский. История античной росписной керамики, М., 1953; К. С. Горбунова и А. А. Передольская, Мастера греческих росписных ваз., Л., 1961; Т. Н. Книпович, Художественная керамика в городах Северного Причерноморья; E. Puhl, Malerei und Zeichnung der Griechen, Bd. I—III, München, 1923; E. P. Buschor, Griechische Vasen, München, 1940.

ლიქს. გარეთა ზედაპირის ღია მოყვითალო თიხისავე ფონზე მოხატულია მოზრდილი პალმეტი, დატულია პალმეტის ზედა ნაწილი, რომელსაც, შვიდი შტო აქვს. პალმეტის მარჯვნივ გამოსახულია სხვადასხვა ზომის წერტილები. ამას შემდეგ, როგორც ჩანს, სიუჟეტის ძირითადი ნაწილი იწყებოდა (VIII₁₆). ნატეხის შიდა ზედაპირი დაფარულია ადრეული ზეთისხილისებრი ატიკური ლაკით. ხოლო გარეთა კი მოშავო მოყავისფრო, თითქმის პოლიქრომული ლაკით. ამ ნატეხის აღმოჩენა გვიანარქაულ ქიოსურ ამფორასთან ერთად ცხადყოფს, რომ კილიკი ეკუთვნის ძვ. წ. მე-6 ს. ბოლოსა და მე-5 ს. დამდეგს. აშკარაა, რომ მოსახლეობის ზედა ფენა მსგავს ფუფუნების საგნებსაც მოკლებული არ უნდა ყოფილიყო.

ფიკვნარში აღმოჩენილ მასალებში შედარებით ბევრია წითელფიგურიანი კურკლის ნაშთები. დიდი ზომის კურკლებიდან აღსანიშნავია მოხატული კრატერის ყელისა და ტანის ნაწილი. კრატერზე, პირთან ახლოს, დატულია წითელფიგურიანი გამოსახულების ნაწილი—ქალის თავი მარჯვნივ, პროფილში და მის წინ, როგორც ჩანს პამაკაის გამოსახულება მარცხნივ, პროფილშივე: მოხატულობა შესამჩნევად გადარეცხილია³¹. 1953 და 1956 წწ. ფიკვნარის მონაპოვარში ეხვდებით მოხატულ წითელფიგურიანი კილიკების ნატეხებს. მათ შორის გამოირჩევა კილიკის გვერდი, რომელზედაც შერჩენილია მოცეკვავე სილენის შიშველი ტანი³². სილენის პირდაპირ მდგომი გამოსახულება მხოლოდ ნაწილობრივ შემონახა (ყელის, ნიკაპისა და ცხვირპირის ნაწილი). შესაძლოა, მასზე დიონისეს მთელი ამაღა იყო მოცემული. მოხატულობა შესრულებულია სუფთად, ფაქიზად. სხეულის ნაკეთები გამოყვანილია შავი ლაკის წვრილი ხაზებით. მე-2 ფრაგმენტზე, რომელიც ამავე კურკელს უნდა ეკუთვნოდეს, მოცემულია გეომეტრიული ორნამენტი: მე-3 ნატეხზე დატულია მოზრდილი წითელფიგურიანი პალმეტი. მოხატულობის სტილი, პალმეტის ფორმა და გარკვეულად ლაკის ხარისხიც მიუთითებს, რომ კილიკი დამზადებული უნდა იყოს ძვ. წ. მე-4 საუკუნის ადრეულ საფეხურზე.

ფიკვნარში აღმოჩენილი მოხატული კურკლებიდან შედარებით ფართოდ შევჩერდებით 1962 წელს მე-4 უბანზე დაზვერვებისას აღმოჩენილ წითელფიგურიან გუტუსზე³³. სხვა ფორმის კურკელთან

³¹ კრატერის პირი ექსპონირებულია აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმში.

³² ნ. ხოშტარია, ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები დასავლეთ საქართველოში, გვ. 224, ტაბ. 14, 6, 8.

³³ ფიკვნარის გუტუსის შესახებ იხ. ა. კახიძე, წითელფიგურიანი გუტუსი ფიკვნარიდან, „ლიტერატურული აპარა“, 1964, № 5.

შედარებით ესენი ბერძნულ კერამიკულ წარმოებაში არც თუ ისე დიდი რაოდენობითაა გავრცელებული. მიუხედავად ამისა, ფიჭვნარში გუტუსის რამდენიმე ნატეხია აღმოჩენილი, რომელთაგან ერთ-ერთი როგორც ფორმის, ასევე მონატულობის აღდგენის შესაძლებლობასაც იძლევა (VIII-XI ს.). ზოგიერთი მკვლევარი მათ ასკებსაც უწოდებს³⁴, მაგრამ უფრო სარწმუნო ჩანს კ. ბულასის მიერ შემოთავაზებული ტერმინი — გუტუსი³⁵. საერთოდ კი ფორმის მიხედვით ძვ. წ. მე-5 ს. ასკებსა და მე-4 ს. გუტუსებს შორის დიდი გენეტიკური მსგავსება შეინიშნება. ერთნაირია ძირისა და კედლების შემოწერილობა, მილი, მედალიონის ამოზუტულობა; ოღონდ ასკების მედალიონი გლუვია, ხოლო გუტუსს აქვს საცობი ან ნახევარსფეროსებურად ჩაღრმავებული ნასვრეტებიანი ფილტრი. როგორც ჩანს, ასკებით მილის დახშვის შემდეგ, სითხის შორს წაღება შეიძლებოდა³⁶, ხოლო გუტუსი კი ადგილზე მოსახმარი ჭურჭელი ჩანს. განსხვავებულია, აგრეთვე, მათი ყურის ფორმა და მიძერწვის ადგილიც. გუტუსებზე რგოლისებრი ყური გვერდზეა მიძერწილი, ხოლო ასკებზე კი საღრუსებურადაა გადაჭიმული მთელს მედალიონზე მილიდან მოპირდაპირე გვერდამდე. ძვ. წ. მე-5 ს. ასკებისაგან კიდევ უფრო განსხვავდებიან მომდევნო პერიოდის, ელინისტური ხანის (ძვ. წ. III—II სს.) გუტუსები. ისინი გვერდბდაკეცილია, ხოლო, მედალიონზე მონატულობის მაგიერ ადამიანის თავის ან მედუზის რელიეფური გამოხატულებებია მოცემული. ჭუსლი უფრო მაღალია, იტალიური ნაწარმის პროფილირებული³⁷. შედარებით უცვლელი რჩება ყურისა და მილის მოყვანილობა ე. ი. მიუხედავად მსგავსებებისა, მათ შორის მაინც არსებობს ზოგიერთი არსებითი განსხვავება, როგორც ფორმის, აგრეთვე, ფუნქციის მიხედვით.

საერთოდ გუტუსი (gutsus) პატარა ზომის დახურული ჭურჭელია, რომელიც გამოიყენებოდა ჭრაქებში ზეთის გადასასხმელად. თუ ბავშვებისათვის რძის მისაწოდებლად³⁸.

ფიჭვნარის ჭურჭელზე მონატულობა ნაწილობრივ დაზიანებულია, მაგრამ მაინც შესაძლებელი ხდება სოუჟეტის მთლიანად აღდგენა. მილსა და ყურს შორის მოზრდილი პალმეტია მონატული. კომპო-

³⁴ CVA, ხაფანგეთი, Madelina Mossou-ის რედაქციით.

³⁵ CVA, პოლონეთი, 1937, კ. ბულასის რედაქციით.

³⁶ შეიძლება ამ ტიპის ნატეხების მატარებელი იყოს მისი ბერძნული სახელწოდება, რაც ქართულად ტიქორას უნდა ნიშნავდეს.

³⁷ Excavations at Olynthus, ტომი 13, 1950 (დ. რობინსონის რედაქციით); CVA, მიუნხენი, ტომი 16, ტაბ. 90, სურ. 1, 5, 6 და 7; CVA, ბელგია, ტომი 3, ტაბულა, 4, სურ. 5—12.

³⁸ В. Д. Блаватский, დასახ. ნაშრ., გვ. 58.

ზიტის ძირითად ნაწილზე გამოსახულია ძაღლი, რომელიც მთელი სისწრაფით მისდევს დაფეთებულ კურდღელს. ავტორს ეს სცენა მეტად დაძაბულად და, ამავე დროს, მიმზიდველად აქვს გადმოცემული.

ფიქვენარის კურკლის მოხატულობა წითელფიგურიანი მხატვრობის საკმაოდ განვითარებულ საფეხურზე მიგვიჩვენებს. გუტუსზე ორივე ფიგურა შესრულებულია ფაქიზად, ბუნებრივი და დასრულებული სახით. სხეულის ნაკეთების რელიეფურად ჩვენების მიზნით მხატვარს სწავდასხვა ფერის (შავი, მოწითალო თუ წაბლისფრად განზავებული) ლაკი, ხაზები და წერტილები გამოუყენებია. სქემატიზმი ნაწილობრივ უკანა კიდურების მოხაზულობაში შეინიშნება, რაც მემკვიდრეობით უნდა მომდინარეობდეს გეომეტრიული თუ ადრე შავფიგურული მხატვრობიდან. მიუხედავად ამისა, მოხატულობა სიუჟეტურად მთლიანია და რეალისტურ სურათს ქმნის; აშკარაა, რომ ფიქვენარის კურკლის სახით სახეზეა ანტიკური ხანის ხელოვნების ერთ-ერთი ნიმუში. ფიქვენარში აღმოჩენილს მსგავსი ძვ. წ. მე-4 ს. კურკლები ამ პერიოდის კულტურულ ფენებსა თუ სამარხებშია აღმოჩენილი. ასე მაგალითად, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის მასალებიდან მსგავსი რამდენიმე კურკელი გამოქვეყნებულია ქერსონესიდან; სახელდობრ: 1901 წელს აღმოჩენილ გუტუსზე დაფნის გვირგვინისაგან შედგენილია გირლიანია გამოხატული³⁹ (ასეთივე მოხატულობის კურკლებია დაცული აშშ-სა და პარიზში, სეკრის მუზეუმში⁴⁰); 1903 წ. ქერსონესში აღმოჩენილ კურკელზე ფიქვენარის სტილის პალმეტი, გედი და ავაზაა გამოხატული კურკელი ძვ. წ. მე-4 ს-თაა დათარიღებული⁴¹. 1907 წელს აღმოჩენილი კურკლის ერთ მხარეს ორი სფინქსი, ხოლო მეორე მხარეს კი ორი ავაზაა გამოსახული⁴².

სახელმწიფო ერმიტაჟში დაცულ ოლბიის მასალებში არის წითელფიგურიანი გუტუსი, რომელზეც 3 პალმეტია გამოხატული⁴³. მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმისაზე—პალმეტია გამოხატული, ხოლო შემდეგ პირისპირ მწოლიარე 2 ავაზა⁴⁴. ანალოგიურ სიუჟეტიანია ბელგიის ისტორიული მუზეუმის კურკელიც⁴⁵. მსგავსი ფორმის კურ-

³⁹ ИАК, вып. 4, 1902, гл. 77, 78, сур. 28.

⁴⁰ CVA, აშშ, ტომი 8, 1942; CVA, პარიზი, ტომი 12, გვ. 39, ტაბულა 21, სურ. 19.

⁴¹ ОАК, 1906, гл. 32, н.б. 33.

⁴² ОАК, 1912, СП, гл. 105, сур. 122 (Н. И. Репников, Дневник раскопок херсонского некрополя в 1908 году).

⁴³ სახელმწიფო ერმიტაჟი, ფონდი 2117.

⁴⁴ სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი, ფონდი № 11358, 10/№.

⁴⁵ CVA, ბელგია, ტაბულა 4, სურ. 4 ა და ბ.

ქელი წარმოდგენილია სხვადასხვა ქვეყნების მუზეუმებსა თუ კერძო კოლექციებში, ასე მაგალითად, პოლონეთის მასალებიდან ფიქვნარის ქურქლის თანადროულია და ფორმით მსგავსი კ. ბულასის მიერ გამოქვეყნებული წითელფიგურიანი გუტუსი⁴⁶. მედალიონის ერთ მხარეს გამოსახულია დაჩოქილი სილენი და ცხვარი (მათ შორის რიტონი), ხოლო მეორე მხარეს კი მწოლიარე ავაზა.

გარდა ზემოთ აღწერილი მოხატული ქურქლებისა, დ. რობინსონის მიერ ოლინთოს გათხრებისას აღმოჩენილია სადა შავლაკიანი გუტუსები, რომელთაც გამთხრელი ძვ. წ. მე-4 ს. აკუთვნებს⁴⁷.

წითელფიგურიანი მხატვრობის განვითარებული საფეხური, პალმეტის მოყვანილობა და ქურქლის ფორმა, რომელსაც არა ერთი ანალოგია მოეპოვება, ჩვენ მიერ აღნიშნული თარიღის სასარგებლოდ ლაპარაკობს.

ახლა მოკლედ თვით მოხატულობის მოტივზეც შევჩერდებით. მასში, როგორც ხელოვნების ნიმუშში, მხატვარს გარკვეული ესთეტიკური გრძნობები უნდა ჰქონოდა გადმოცემული. როგორც ზემოთ მიუვთითებდით, სიუჟეტის ძირითადი თემა ნადირობაა. მონადირეობასთან დაკავშირებული ვაჟკაცობისა და გმირობის ეპოსი ყველა დიდ თუ პატარა ხალხებშია შემონახული. ამიტომ არაა შემთხვევითი, რომ ანტიკური ხანის ეაზათმოხატველობაშიაც ამ მოტივმა ფართო ასახვა ჰპოვა. ძალღი და კურდღელი ხშირადაა სხვადასხვა სიუჟეტში გამოყვანილი, განსაკუთრებით ნადირობის ღმერთ არტემიდასთან დაკავშირებით⁴⁸. ძალღით კურდღელზე ნადირობის საინტერესო სცენა დაცულია ჭერ კიდევ გეომეტრიული სტილის არიბალზე (ძვ. წ. 657—650 წწ.)⁴⁹. აგრეთვე შავფიგურიანი სტილის იონურ ამფორაზე.⁵⁰ ათენის ნაციონალურ მუზეუმში დაცულ შავფიგურიან ლეკითოსზე (ძვ. წ. 500—490 წწ.)⁵¹ და ა. შ. ნადირობის სცენები ხშირადაა გამოხატული აგრეთვე გუტუსთან გენეტიკურად ახლო მდგომ ძვ. წ. მე-5 ს. წითელფიგურიათ ასკებზე. ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს 900-იან წლებში ქერჩის მიდამოებში აღმოჩენილი ასკი, რომელზეც ფიქვნარის მსგავსად ძალღი და კურდღელია გამოხატული. ეს ქურქელი ახლა ე. წ. „Asmolean museum“-შია დაცული. გამოძეგმელი

⁴⁶ CVA, პოლონეთი, ტაბულა 41, სურ. 10.

⁴⁷ Excavations at Olynthus, ტომი 13, 1950, ტაბულა 176, სურ. 469 და 470.

⁴⁸ O. Keller. Die antice Tierwelt I, Leipzig, 1909.

⁴⁹ CVA, კემბრიჯი, ტომი 3, ტაბულა 16, სურათი 4.

⁵⁰ CVA, ბელგია, ტომი 3, ტაბულა I, სურათი 1.

⁵¹ CVA, საბერძნეთი, ტომი I, ტაბულა I, სურ. 2 და 3.

ნ. ბიზლი მას ძვ. წ. მე-5 ს. დასასრულით ათარიღებს⁵². სიუჟეტის ერთნაირობისა და სცენის დინამიურობის მიხედვით ფიქვენარის ჭურჭელის მოხატულობის ანალოგიურია ვენის ხელოვნების ისტორიის მუზეუმის პიქსიდის სახურავის მოხატულობაც, რომელიც ძვ. წ. მე-5 ს. დასასრულით თარიღდება⁵³. ე. ი. როგორც ვხედავთ, ბერძნულ ვაზათ-მხატვრობაში ძალდით ჭურჭლეზე ნადირობის გადმოცემა ერთ-ერთი გავრცელებული და საყვარელი მოტივი ყოფილა.

გარდა აღწერილი ჭურჭლისა, 1953 წელს ფიქვენარში ამ ტიპის ჭურჭლის სხვა ფრაგმენტებიც აღმოჩენილა, კერძოდ, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში გამოფენილია ნახევარსფეროსებრი ფილტრი და ლომის თავის სკულპტურული გამოსახულება, რომლებიც ერთი და იგივე ჭურჭელს უნდა ეკუთვნოდეს. გუტუსებს ზოგჯერ მილის ნაცვლად როგორც ატიკაში, აგრეთვე სამხრეთ იტალიის ბერძნულ პოლისებშიც ლომის თავის სკულპტურულ გამოსახულებას ჟეკეთებდნენ. სწორედ ასეთი ჭურჭლის ნაშთები უნდა იყოს ჩვენამდე მოღწეული ფიქვენარიდან. აშშ-ში ამ ტიპის ჭურჭლის საინტერესო ნიმუშია დაცული, სადაც ლომის თავის სკულპტურული გამოსახულება უშუალოდ მაგალითზე მოხატული ლომისავე ტანთან დაკავშირებული⁵⁴. ეს მეტად საყურადღებო დეტალია, სადაც აშკარად ჩანს ბერძნული სკულპტურისა და მხატვრობის შერწყმა. ანალოგიური ჭურჭელი სევრის მუზეუმშია დაცული. იგი სამხრეთ იტალიაში, კერძოდ, კამპანიაშია დამზადებული⁵⁵. ეს ჭურჭელი არა მარტო ფორმისა და მოხატულობის მიხედვით, არამედ სიუჟეტიცაა ზემოთ აღწერილი გუტუსის მსგავსია. აქაც, გარდა ლომის სკულპტურული თავისა და მოხატული ტანისა, მოცემულია ქალის თავი პროფილში — გედებს შორის. ოღონდ ამ უკანასკნელზე, განსაკუთრებით ქალის სახის პროფილის კონტურების მოხაზულობისას, ადგილობრივი, იტალიური ელემენტები შეინიშნება.

ფიქვენარის ფრაგმენტზე ლომის ფაფარი გამოყვანილია პარალელური ჭდეების ორი რიგით. ფილტრის ნასერებები მოხატული გუტუსის ნასერებებთან შედარებით დიდი ზომისაა. გარდა ამ ფრაგმენტებისა 1962 წელს მე-4 უბანზე, იმავე წითელფაგურაან გუტუსთან ერთად აღმოჩნდა აგრეთვე ამავე ფორმის ჭურჭლის ძირისა და კედლის ნაწილი (ქ-ფ-62/144), მოხატულობის მცირე ნაშთით.

⁵² JHS (Journal of Hellenic Studies), 25, 1905, გვ. 73, ასევე CVA, ოქსფორდი, ტომი 3, ტაბ. 45, სურათი. 4.

⁵³ CVA, ატენა, ტომი I, გვ. 39, ტაბულა 48, სურ. 2 და 5.

⁵⁴ CVA, აშშ, 1942, ტაბულა 60, სურ. 9.

⁵⁵ CVA, საფრანგეთი, ტომი 13, ტაბულა 33, სურ. 10.

ფიქვნარს 1962 და 1963 წწ მასალებში ვხვდებით შავლა-კიანი კერამიკის ნატეხებს, რომლებზეც გამოსახულებანი და ლაკი ზოლიანად გადარეცხილია. როგორც ჩანს, ფიქვნარის კულტურული ფენების სრული შესწავლა ამ სახის ნაწარმის რიცხვსაც გაამრავლებს: მაგრამ მოპოვებული მასალებიც ნათელს ხდის, რომ ანტიკური ხანის ფიქვნარის მოსახლეობაში გვხვდება ისეთი ფენაც, რომელიც მშვენიერი ხელოვნებით შესრულებულ ძვირფას ბერძნულ კერამიკულ ნაწარმს, როგორც ფუფუნების საგანს, ფართოდ იყენებს.

სადა შავლაკიანი კერამიკა. მოხატულ კერამიკასთან შედარებით, რა თქმა უნდა, ამათი რიცხვი საგრძნობლად დიდია. ფიქვნარში აღმოჩენილ შავლაკიან კერამიკას დანიშნულების მიხედვით შემდეგ ჯგუფებად ვყოფთ: საღინე, სანელსაცხებლე სუფრისა და სხვადასხვა დანიშნულების ჭურჭელი.

ს ა ღ ი ნ ე ჭ უ რ ჭ ე ლ ი. ამ ჯგუფში შემავალ ჭურჭელთაგან ქობულეთ-ფიქვნარში აღმოჩენილია კილიკების, სკიფოსების, კანთაროსების, კრატერისა და ონოხოსის ნატეხები.

შ ა ვ ლ ა კ ი ა ნ ი კ ი ლ ი კ ე ბ ი: ანტიკურ კერამიკულ წარმოებაში ლენის სასმელი ჭურჭელი—კილიკი ყველაზე უფრო გავრცელებული ფორმაა. ამან შესაბამისი ასახვა ბერძნულ იმპორტშიაც პოვა. ფიქვნარის შემოტანილ კერამიკაში ყველაზე დიდი რაოდენობით კილიკებია წარმოდგენილი. მათი ფორმები მრავალგვარია. თავის მხრივ, ფიქვნარის კილიკები სხვადასხვა ქრონოლოგიურ ჯგუფად იყოფა. პირველ ჯგუფში ე. წ. მაღალძირიანი კილიკები ერთიანდება, რომელთა შორის საკმაოდ ადრეული ფორმებიც შეინიშნება. მაღალძირიანი კილიკის ნაშთი (ფ.56/50) აღმოჩენილია ჯერ კიდევ „ნაპურვალაზე“ 1956 წ. ძირის შიდა არე კონუსისებრი მოყვანილობისაა, რაც მის ადრეულობაზე უნდა მიუთითებდეს, გარეთა ზედაპირი და ქუსლის არე დაფარულია საკმაოდ ადრეული სქლად წასმული და თანაბრად გამომწვარი მოლურჯო მოზეთისხილისფერო ატიკური ლაკით. თიხა გამომწვარი ღია-ვარდისფრად, თავისუფალი სხვადასხვა მინარევებისაგან. ამ ჯგუფის კილიკის ძირები და ქუსლის ფრაგმენტები მომდევნო წლებშიცაა მოპოვებული; მაგალითად, 1962 წ. და განსაკუთრებით 1963 წელს II უბნის დაშლის გადაწყვეტილების ფენებში. ამ ჯგუფის კოლიკების ერთი მასიური ფართო ქუსლიანი ძირი აღმოჩნდა 1964 წელს პირველი უბნის I ჭრისში. ძირი არც თუ ისე მაღალია. ასეთივე ეგზემპლარი ბათუმისციხეზეცაა მოპოვებული. გარდა ძირებისა, ფიქვნარის მასალებს შორის ქუსლის, მასიური ყურის თუ ტანის სხვა ნაწილთა ნატეხებმაც ვხვდებით.

მალაქიძის კილიკების ნაშთები მოპოვებულია 1964 წელს ციხისძირის გორანამოსანლარის გათხრისას. მასთან ერთად გვხვდება გვიანარქაული ქიოსური ამფორის ძირი, რაც კარგად ათარიღებს კულტურულ ფენასა და თვით კილიკის ძირსაც ძვ. წ. მე-6 ს. ბოლო-თი და მე-5 ს. დამდეგით.

ფიკენარში აღმოჩენილი პირველი ჯგუფის კილიკების ანალოგიური ჭურჭლები ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქების კულტურულ ფენებში მრავლად გვხვდება, რომლებიც ძირითადად ძვ. წ. მე-6 ს. ბოლოსა და მე-5 ს. ადრეულ ეტაპებს განეკუთვნებიან, მაგალითად ბერეზანზე⁵⁶, ოლბიაში⁵⁷ და სხვ. ასევე ვხვდებით მათ სხვადასხვა ქვეყნის მუზეუმებში⁵⁸.

ფიკენარის მასალების მიხედვით ჩანს, რომ ძვ. წ. მე-6 ს. ბოლოდან კოლხეთთან საგარეო ურთიერთობაში მნიშვნელოვან, შეიძლება ითქვას, წამყვან ადგილს ათენი იკავებს. ამავე ფაქტზე ნათლად უნდა იხიუთებდეს ფიკენარშივე აღმოჩენილი ელექტრუმის ქიზიკური მონეტა და ეგეოსის სამყაროდან შემოტანილი ამფორები, რომლებიც, როგორც ჩანს, ათენის შუამავლობითი ვაჭრობის გზით უნდა იყოს მოხვედრილი ჩვენთან.

ძვ. წ. მე-5 ს. ადრეული კილიკების ნაშთები (დიდი ტევადობის, ღრმა და ტრაპეციის ფორმის მასიური ყურის მქონე) ისევ „ნაპურვალას“ მასალებს შორის გვხვდება. ერთ-ერთი მოზრდილი კედლის ნატეხზე შეკეთების კვალიც შეინიშნება. ეს ნატეხები ჩვეულებრივ კარგი ხარისხის, მოლურჯო, სქლად წასმული ატიკური ლაკითაა დაფარული. მასიურ, დაბალ რგოლისებრი ძირიანი კილიკები კიდევ უფრო ფართო გავრცელებას ძვ. წ. მე-5 ს. 70—60 წლებში პოვენს.

ძვ. წ. მე-5 ს. პირველი ნახევრის მასალები სხვადასხვა დამახასიათებელი ნატეხებითაა წარმოდგენილი. შედარებით კარგად დაცული ფორმები ჯერჯერობით არაა მოპოვებული. საერთოდ კი აშკარაა, რომ ათენის ნაწარმის იმპორტი ამ პერიოდშიც გრძელდება, მაგრამ ინტენსიური ძვ. წ. მე-5 ს. მეორე ნახევრის და განსაკუთრებით ამ საუკუნის ბოლოსა და მე-4 ს. დამდეგისათვის ხდება.

ფიკენარის კილიკების შედარებით მკვეთრად გამოყოფილ ქრონოლოგიურ ჯგუფს ძვ. წ. მე-5 ს. შუა წლების მასალები ქმნიან. ამ პერიოდის დამახასიათებელი კილიკი 1962 წელს მე-4 უბანზე აღმოჩნ-

⁵⁶ С. И. Капошница, Из истории греческой колонизации южного Побужья, МИА, 50 М.-Л., 1956.

⁵⁷ Е. И. Левин, Материалы ольвийского темноса, Ольвия, М.-Л., 1964, 83. 38.

⁵⁸ CVA, München, ტომი 2.

და. ძირი და კედლის 1/3 ნაწილი მთლიანადაა დაცული, რაც ფორმის მთლიანად აღდგენის შესაძლებლობას იძლევა (IX₇)—(ქ-ფ-62/107). გასიური რგოლისებური მოყვანილობის ქუსლი მსუბუქადაა პროფილარებული. ქუსლს პროფილირებას რელიეფური წრიული პატარა ლილვი და ოდნავ შესაჩჩნევი ზოლი აძლევს. არც თუ ისე ღრმა კედლები ჟანაბრად და მოხდენილად იშლება გარეთკენ. ფიქვენარის კილიკის პირი გარედან საკმაოდ ფართო, რელიეფურად ჩაღრმავებული ზოლითაა პროფილირებული, ხოლო შიდა ზედაპირი კი სწორია, ოღონდ ტანთან შეერთების ადგილას მკვეთრ წიბოს ქმნის. პირის ასეთი პროფილირება სწორედ ამ პერიოდის ატიკური კილიკებისათვისაა დამახასიათებელი. ძირის გარეთა ზედაპირი და ქუსლის გარეთა კალთა წითელანგობიანია ე. ი. ლაკით არაა დაფარული. სამაგიეროდ კარგადაა მოპრიალებული. ცენტრში შავი ლაკის პატარა რგოლია მოხატული: ყურის მიძერწვის ადგილი პირის გარეთა ჩაღრმავებული ზოლის იმ მონაკვეთამდე, რომელსაც ყურის სიმაღლე ხედება და ყურებშივე შიდა ზედაპირი თიხისავე ფერისაა. როგორც ჩანს, ფიქვენარის კილიკის დანარჩენი ზედაპირი სკლად წასმული, თანაბრად გამომწვარი საუკეთესო ხარისხის ატიკური ლაკითაა დაფარული. თიხა კარგად გარჩეულ-განლექილი და მოყვითალო-მონარინჯისფროდაა გამომწვარი. კილიკის სიმაღლე 5,2 სმ-ია, ქუსლის დიამეტრი 9,2 სმ, პირის 18 სმ (უყუროდ)⁵⁹.

ფიქვენარის კილიკის მოხდენილი ფორმა, პროპორციებზე, დამუშავების ტექნიკა, ლაკის ხარისხი, გამოწვა და სხვა მრავალი ნიშანი ადასტურებს, რომ ის დამზადებული უნდა იყოს ატიკის ერთ-ერთ საუკეთესო სახელოსნოში ძვ. წ. მე-5 ს. შუა წლებში. ჩვენს ქუთუბელს თვით ფიქვენარის, ბათუმისციხის, ვანის, ათენის აგორაზე თუ ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის, განსაკუთრებით ოლბიის მასალებს შორის ბევრი პარალელი მოეპოვება. როგორც ფორმით, ლაკის ხარისხით, ასევე ზომებითაც ფიქვენარის კილიკი ყველაზე უფრო ახლო ანალოგს სახელმწიფო ერმიტაჟში ექსპონირებულ მთლიანად დაცულ კილიკთან პოუვებს⁶⁰. მათ შორის მსგავსება ისე დიდია, რომ იქმნება შთაბეჭდილება ამათი ერთი და იმავე სახელოსნოში დამზადების შესახებაც კი. ანალოგიური ღვინის სასმელი თასები ათენის აგორაზე იპოვეს ჭაში, რომლებიც სხვა კომპლექსებთან ერთად ძვ. წ. მე-5 ს. შუაწლებს მიე-

⁵⁹ ა. კ ა ხ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 78, ტაბ. 4, 7.

⁶⁰ სახელმწიფო ერმიტაჟი, 112-ე დარბაზი, კარადა 2624 (4).

კუთვნებიან⁶¹. ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქებიდან ასეთ კილიკებს შედარებით ხშირად ვხვდებით ოლბიაში.

ოლბიის ნეკროპოლზე 1946 წლის ზაფხულში აღმოჩენილ ერთ-ერთ სკვითური ტიპის სამარხში (№ 5) ძველი წ. მე-5 ს. მთლიან კისოურ ამფორას, შავლაკიან სამარილეს, რუხეცციან დოქსა და ჯვითურ ისრიპირებთან ერთად ფიქვენარის მსგავსი კილიკიც იყო. სწორედ ამ უკანასკნელი კურკელის მიხედვით სამარხი ძვ. წ. მე-5 ს. შუა წლებითაა დათარიღებული⁶².

სახელმწიფო ერმიტაჟისა და მოსკოვის ისტორიული მუზეუმის ფონდებში ოლბიაში აღმოჩენილი ასეთივე კილიკი ბევრია, ოღონდაც ესენი შედარებით დიდი ზომის და ოდნავ უხეშ ნაკეთობისაა *არაიან*⁶³.

ამ დროის საინტერესო კილიკები ნიმფიდან ლ. სილანტიევამ გამოაქვეყნა⁶⁴. 1876 წელს ნიმფიაშივე აღმოჩენილი კილიკის ფსკერის შიდა ზედაპირზე სუროს ორნამენტი ნატეფრი, რაც იშვიათია როგორც ადრეულობის, აგრეთვე სტილის მიხედვითაც⁶⁵; ნიმფის კილიკი პირის პროფილირების მიხედვით განსხვავებულია ფიქვენარის კილიკისაგან იმით, რომ გარეთა ზედაპირი სწორია. ფიქვენარს მსგავსი კურკელი აღმოჩნდა გერმონასში 1938 წ. II თხრილის მე-8 სამარხში⁶⁶.

ფიქვენარისებრი კილიკები მრავლადაა დაცული სხვადასხვა ქვეყნების მუზეუმებში და კერძო კოლექციებში, რომელთა ნაწილი სამხრეთ იტალიის ბერძნულ პოლისებშია დამზადებული⁶⁷. ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი კურკელი ძვ. წ. მე-5 ს. შუა წლებს მიეკუთვნება.

გარდა ზემოთ განხილული ნიმუშისა, ფიქვენარში იმ პერიოდს სხვა სახის კილიკებსაც ვხვდებით. როგორც ნიმფის სუროს ორნამენტიან კილიკზე მივუთითებდით, ერთ-ერთ სახეს ქმნიან ისეთი კი-

⁶¹ C. Boulter, Pottery of the mid/fifth century from a well in the Athenian Agora, „Hesperia“, ტ. 22, 1953, გვ. 73, სურ. 2.

⁶² С. И. Капошнина, Погребенные скифского типа в Ольвии СА, XIII, 1950, გვ. 209, სურ. 4-ა.

⁶³ მოსკოვის ისტორიული მუზეუმის ფონდები №№ 1711, 40711, 78444 და ა. შ.

⁶⁴ Л. Ф. Сплантьева, Некрополь Нимфея, МИА, 69, 1959, გვ. 43, ნახ. 20.

⁶⁵ Л. Ф. Сплантьева, Два киллика из некрополя Нимфея, Труды ГЭ, II, 1958, გვ. 68—74, სურ. 1, ტაბ. 1-ა.

⁶⁶ В. Ф. Гапдужевич, Некрополи некоторых Боспорских городов, გვ. 173, ნახ. 41.

⁶⁷ CVA, პარიზი, ტომი 12, ტაბ. 23, სურ. 20; CVA, აშშ, ტომი 8, ტაბ. 62, სურ. 5; CVA, დიდი ბრიტანეთი, ტ. 2, ტაბ. 18, სურ. 10; ავსტრია, ტ. 1, ტაბ. 22, სურ. 1, 2; იტალიური ნაწარმის შესახებ იხ. CVA, აშშ, ტომი, 5(1) ტაბ. 18, სურ. 26 და ა. შ.

ლიკები, რომელთა პირის გარეთა ზედაპირი სწორია, ე. ი. არაა პროფილირებული, ხოლო შიდა კი მსგავსია ფიქვნარის 107-ე კილიკისა. შემდეგ ვარიანტს იძლევიან ისეთი პირები, რომელთა შიდა ზედაპირი გლუვია, ხოლო გარეთა კი ღარიანი: მეოთხე ვარიანტის მიხედვით როგორც გარეთა, ასევე შიდა ზედაპირიც სწორია, ე. ი. არაა პროფილირებული.

ძვ. წ. მე-5 ს. II ნახევრის საღვინე თასების განვითარებაში ზოგიერთი ცვლილება შეინიშნება. როგორც ვნახეთ, ძვ. წ. მე-5 ს. პირველი ნახევრისათვის გავრცელებული იყო მასიური, საკმაოდ დიდი ტევადობის საღვინე თასები. ლ. სილანტიევას მოსაზრებით, ამ საუკუნის II მეოთხედიდან გვხვდება თავისებური ფორმის თასები, რომლებიც შედარებით პატარა ზომისა, მაგრამ საკმაოდ მასიური არიან⁶⁸. ისინი შედარებით ფართო გავრცელებას ძვ. წ. მე-5 ს. შუა წლებში პოუვებენ. III მეოთხედიდან შედარებით უფრო ნაკლებად მასიურნი და ბოლო მეოთხედისათვის თხელკედლიანები ხდებიან. ფიქვნარში აღმოჩენილი მასალების მიხედვით ჩრკვევა, რომ ბერძნული შავლაკიანი კერამიკის იმპორტი სწორედ ამ პერიოდიდან ხდება ინტენსიური, ხოლო უმაღლეს საფეხურს ძვ. წ. მე-5 ს. დასაპარულისა და მე-4 ს. დამდეგისათვის აღწევს. გარდა მრავალრიცხოვანი სადა ქურქლებისა, ამ პერიოდის ფიქვნარის კილიკების შიდა ზედაპირი ხშირად ბერძნულ კერამიკულ ხელოსნობაში საკმაოდ ფართოდ გავრცელებული ხაკეთი და ნატეფრი ორნამენტითაა შემკობილი. ფორმები კიდევ უფრო დახვეწილი, სადა და ფაქიზია; ხშირად ძირის გარეთა ზედაპირი თუ ქუთსლი პროფილირებულია. ქობულეთ-ფიქვნარში აღმოჩენილი მასალები როგორც ფორპის, აგრეთვე შემკობითაც დიდ სიახლოვეს ამაყდავენებს ათენის აგორისა და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის მასალებთან.

ათენის აგორაზე, ატალოსის სტოას სამხრეთით 1933 წ. გათხრალ ქაში აღმოჩენილ მასალებს, სადაც ფართოდ იყო წარმოდგენილი ფიქვნარის მსგავსი ნაკვეთ და ნატეფრი სამკაულიანი საღვინე თასებიც, სპეციალური ნაშრომი უძღვნა ლ. ტალკოტმა⁶⁹. მთლიანი კომპლექსის შესწავლითა და ათენის აგორის სხვა მონაპოვართა გათვალისწინების საფუძველზე, ქაში აღმოჩენილი მასალების ადრეულ ნიმუშებს ძვ. წ. 460—440 წწ. უკავშირებს⁷⁰. ადრეული ეგზემპლარების შიდა ზე-

⁶⁸ Л. Ф. С и л а н т и е в а. Два клиника из некрополя Нимфея, гл. 69.

⁶⁹ L. Talcott. Attic black-glazed stamped ware and other pottery from a fifth century well. «Hesperia», ტ. 4, 1935.

⁷⁰ L. Talcott, დაახ. ნაშრ., გვ. 47—8.

დაპირი შემკულია გრავირებული, ნაკვეთი წრეებით, სხივებითა და თაღებით. ძვ. წ. მე-5 ს. შუა წლებისათვის კვეთის ტექნიკას თან ერთვის ტვიფრა. ვარდული გრავირებულია, რომელსაც გააჩნია აკრავს დარები და ერთმანეთთან დაკავშირებული ნატვიფრი პალმეტები⁷¹. პირველ ხანებში ტვიფრი არაა ოსტატურად შესრულებული, მაგრამ მთლიანად დეკორი სასიამოვნოდ აღიქმება, ლ. ტალკოტის მიხედვით, ნატვიფრი ორნამენტი განვითარების, სრულყოფის უმაღლეს საფეხურს ძვ. წ. მე-5 ს. 30 წლებში აღწევს⁷². ამ დროს ხდება ნაკვეთი და ნატვიფრი სამკაულის შერწყმა. ცენტრში ნაკვეთია ვარდული, ბოლო მის გარშემო დაჯგუფებულია ნატვიფრი პალმეტებისა და ოვების რამდენიმე ფრიზი⁷³. ასეთ რთულ კომპოზიციებს ბერძნულ ვაზებზე ძვ. წ. მე-5 ს. ბოლომდე ვხვდებით.

სხვადასხვა მუზეუმში დაცულ წითელფიგურიან თასებს, რომელთა შიდა ზედაპირზე გამოყვანილი იყო ნაკვეთი და ნატვიფრი სამკაულებიც, სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა ა. იურე მ⁷⁴. ავტორის აზრით, სიაფისათვის მოხატვის ნაცვლად, რაც ადრინდელი ნაკეთობისათვის იყო დამახასიათებელი, ბერძენი ხელოსნები სხვადასხვა იარაღის გამოყენებით (სახაზავი, ფარგალი, ტვიფრი და ა. შ.) ჭურჭლს შიდა ზედაპირს ფარავენ ნაკვეთი თუ ნატვიფრი სამკაულით. მოხატვასთან შედარებით, რა თქმა უნდა, ეს პროცესი უფრო სწრაფად სრულდებოდა; ა. იურე აღნიშნავს, რომ კომბინირებულ სამკაულიან ჭურჭლების (მოხატულობა, კვეთა, ტვიფრა) მოხატულობის ხარისხიც დაბალია. ნაშრომში სულ 25 კილიკაა განხილული. საკმაოდ თხელკედლიანები და დაბალ ქუსლიანები. ავტორი მათ შიდა მოხატულობის ხასიათის მიხედვით ალაგებს. ადრეულებად ისეთ ეგზემპლარებს მიიჩნევს, რომელთა ზედაპირზე ფართო რეაქტივანი ვარსკვლავია ნაკვეთი — მოთავსებული თექვსმეტშტოიანი ვარდულზე. შემდგომში ვარსკვლავები უფრო ვიწრო და მრავალქიმიანი ხდება, ვარდული ხშირად ორმაგია. ამასთან გამოსახულებაში ვარსკვლავი მეორეხარისხოვანი ჩანს. ბოლოს წამყვანი ხდება ვარდული, ზოგჯერ სამმაგი, ხოლო ვარსკვლავი კი მის დამატებას წარმოადგენს. ამ ადრინდელ ჯგუფს ა. იურე ძვ. წ. 455—440 წწ. ათარიღებს⁷⁵.

⁷¹ L. Talcott, დასახ. ნაშრ., გვ. 483.

⁷² იქვე, გვ. 483, 487.

⁷³ იქვე, გვ. 484.

⁷⁴ A. D. Ure, Red Figure cups with incised and stamped decoration I, JHS, 1936, ტომი 56,

⁷⁵ A. D. Ure, დასახ. ნაშრ., გვ. 211 და 214.

ნაკვეთი ორნამენტის მეორე საფეხურისათვის ვარსკვლავი სრულიად ქრება, ხშირად ცენტრში ვარდულია ნაკვეთი — შემორტყმული ენების ორნამენტის ორი რიგით. ზოგჯერ ენების ირგვლივ დამტკეპული ფოთლებია გამოსატლული (სუროს, პალმეტის, ლოტოსის ყვავილი და ა. შ.) ა. იურე თვლის, რომ კვეთის დამქანცველ ხერხს თანდათან ტვიფრა ცვლის. მარტივი ენებიანი ორნამენტის შემოკლების თარიღად მას 440 წ. მიაჩნია, როცა ვარსკვლავიანი მოტივი ქრება. ამ გვიანდელ ჯგუფს საერთოდ ძვ. წ. მე-5 ს. ბოლო მეოთხედს აკუთვნებს, ამის შემდეგ ნაკვეთორნამენტიანი თასები აღარ გვხვდება. საბოლოოდ ცვლის მას ნატეფრი ორნამენტი, რომელიც მე-4 ს. და ელინისტურ ხანაშიც საკმაოდ ფართოდ ჩანს გავრცელებული. ა. იურე, ლ. ტალკოტის მსგავსად, ნატეფრი ორნამენტის აყვავების ხანად ძვ. წ. მე-5 ს. 30-იან წლებს მიიჩნევს, მაგრამ გაჩენის თარიღში არ ეთანხმება. როგორც აღვნიშნეთ, ლ. ტალკოტი ამ ორნამენტის წარმოშობას ძვ. წ. მე-5 ს. შუა წლების ადრეულ საფეხურს უკავშირებს. 25 კილიკი, რა თქმა უნდა, ცოტაა ამ ორივე სტილის (კვეთა, ტეფრა) ორნამენტის განვითარების სრულყოფილი შესწავლისათვის. ამას ა. იურე თავადაც გრძნობს და სპეციალურ ნაშრომს გეპირდება ნატეფრ ორნამენტიანი თასების შესახებ. ჩვენი აზრით, სწორი უნდა იყოს ლ. ტალკოტის მოსაზრება ამ სტილის (მხედველობაშია ნატეფრორნამენტიანი) ჩასახვის თარიღთან დაკავშირებით. ამ დასკვნამდე მივყავართ 1876 წელს ნიმფიაში აღმოჩენილ კილიკებს, რომლის შიდა ზედაპირზეც ნატეფრა სუროს ორნამენტი და ცენტრში ჯვარედინად განლაგებული ოთხი პალმეტი. ლ. სილანტიევა მათ ძვ. წ. მე-5 ს. შუა წლებით ათარიღებს⁷⁶. როგორც ჩანს, ადრეული ფართო რვაქიმიანი ვარსკვლავების მსგავსად, ნატეფრ სამკაულიანი ჭურჭლების ადრეული სახეებიც ცოტა უნდა ყოფილიყო.

ა. იურემ 1944 წელს, მართლაც, გამოაქვეყნა სპეციალური ნაშრომი ნატეფრსამკაულიანი შავლაკიანი კერამიკის შესახებ⁷⁷. დასახელებულ ნაშრომში ა. იურეს განხილული აქვს ასევე სხვადასხვა ქვეყნების მუზეუმებსა თუ კერძო კოლექციებში დაცული 48 წითელფერადიანი კილიკი ე. წ. Cup cetyl-ები, რომელთა შიდა ზედაპირი ნატეფრი სამკაულითაა დაფარული. ისინი ძირითადად ძვ. წ. მე-4 ს. განეკუთვნებიან. ადრინდელი ფართო პირიანი კილიკებისაგან განსხვავებით, ესენი შედარებით ღრმა და ვიწროპირიანებია (ზომება:

⁷⁶ Л. Ф. Силантьева, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 73.

⁷⁷ A. D. Ure, *Red figure cups with incised and stamped decorations* — II, JHS, 1944, გვ. 65—77.

სიმაღლე 6-დან 9 სმ-მდე, პირის დიამეტრი 12 სმ-დან 16,5 სმ). ამიტომ ორნამენტირებული მედალიონიც მარტივდება და პატარავდება⁷⁸. ეს ბუნებრივია, გამოწვეული იყო იმით, რომ ვიწრო ფსკერიან კილიყებზე აღრინდელი რთული კომპოზიციების გადმოცემა შეუძლებელი იქნებოდა. ა. იურე ძვ. წ. მე-4 ს. აღრეულ ნიშუშებისათვის დამახასიათებლად თვლის. ცენტრში ამოღარული პატარა წრის გარშემო განლაგებულ 5 ან 6 დაუკავშირებელ პალმეტს, რომლებიც შემოზღუდულია კიდევ ორი წრეხაზით. 1853 წ. ათენში ჰერმესის ქუჩაზე აღმოჩენილი ნიშუშებისათვის კი დამახასიათებელია ცენტრში ოვების პატარა წრე, შემდეგ 5 ან 6 მრუდე ღეროებით შეერთებული პალმეტი და ოვების უფრო დიდი წრე⁷⁹. მტამპრ ამათი შედარებით ფაქიზია და აღრეული. ძვ. წ. მე-4 ს. კილიყების ყველაზე დიდ ჯგუფს ქმნის ე. წ. „Painter“-ის ნიშუშები, რომელთაც ცენტრში აქვთ უბრალოდ წრე ოვების გარეშე: თუ არის, უწესრიგოდაა განლაგებული (ზოგჯერ ცენტრის წრეხაზში პალმეტებიცაა გამოხატული). შემდგომ კი პალმეტები და ოვების რიგი. ზოგჯერ დიდი წრის ოვების ნაცვლად (მსგავსად ფიკენარის ნიშუშისა) რგოლებია გამოხატული: ოვებს გარეთ პალმეტები არაა გამოტანილი. გამონაკლისს წარმოადგენს ერმიტაჟის წითელფიგურიანი ჭურჭელი⁸⁰. ძვ. წ. მე-4 ს. II ნახევრიდან წითელფიგურიანი ჯამები, რომელთა შიდა ზედაპირი ნატეფირი სამკაულითაა დაფარული, წყვეტს არსებობას⁸¹.

1937 წელს ამერიკული არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ათენის აგორაზე გაწმენდილ ჭაში დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა ჩვენი თვის საინტერესო სტილის სამკაულიანი ჭურჭელი⁸². ეს მასალები სპეციალურად შეისწავლა პ. გორბეტმა⁸³. ავტორის მოსაზრებით, მასალები ძვ. წ. მე-5 ს. ბოლო მეოთხედისა ერთდროულად ჩანს ჩაყრილი: ერთი და იმავე ჭურჭლის ნატეხები ჰის სხვადასხვა დონეზე ჩნდებოდა, ხოლო ზედაპირიდან ერთი მეტრის სიღრმეზე კი ძვ. წ. მე-4 ს. პირველი მესამედის მასალები გვიან ჩანს დამატებული. ყველაზე აღრეულ ნიშუშს, მაგალითად პიქსიდას პ. გორბეტი ძვ. წ. 440—430 წწ. ათარიღებს⁸⁴, ხოლო გვიანდლებს (გარდა მე-4 ს. მასა

⁷⁸ A. D. Ure, დასახ. ნაშრ., გვ. 67.

⁷⁹ იქვე, გვ. 70.

⁸⁰ A. D. Ure, დასახ. ნაშრ., გვ. 77, ტაბ. 38.

⁸¹ იქვე, გვ. 77.

⁸² «Hesperia», 7, 1938, გვ. 344—345.

⁸³ Petter E. Corbett, დასახ. ნაშრ.

⁸⁴ Petter E. Corbett, დასახ. ნაშრ., გვ. 299, სურ. 21.

ლების) ძვ. წ. მე-5 ს. უკანასკნელი დეკადით (ამფორა, ონოხოია, კილიკი)⁸⁵. პ. გორბეტი აღარებს რა ლ. ტალკოტის მიერ ათენის აგორის აღრე გამოქვეყნებულ მასალებს, ასკენის, რომ ეს უკანასკნელი წინ უსწრებს 1937 წ. ჰაში აღმოჩენილ ჭურჭლებს და მის განვითარებას იძლევა, მაგრამ რიგი ცვლილებანი შეინიშნება. ჭურჭელი უფრო თხელკედლიანი ხდება. ყურები — მოგრძო და ნატიფი. ჩნდება დაქვეითების ნიშნებიც — თუმცა ზოგიერთ მათგანზე ლაკი ჯერ კიდევ კარგი ხარისხისაა. ეს პროცესი კარგად შეინიშნება ძვ. წ. მე-4-ს პირველი ნახევრის ბოლო პერიოდიდან. ჭურჭლის ფორმა უხეშია, ნაკეთობა ლეკვი, ყურები ზომაზე მეტად დიდდება. მალდება განსაკუთრებით კანთაროსების ქუსლიც. ლაკიც არაა წესიერად წასმული, ცალკეული დეტალები არაა ისე ფაქიზად გამოყვანილი. გარეთა ზედაპირი მთლიანად ლაკითაა დაფარული. პ. გორბეტი საგანგებოდ ჩერდება სამკაულის განვითარების ხასიათზე. ამ პერიოდის კილიკებზე, რომელთა შიდა ზედაპირის საკმაოდ დიდი ფართობია შექმული, ჩვეულებრივ ვარდულებსა და ე. წ. ენების ორნამენტს ვხვდებით, ხოლო „კაპ-კოტილებზე“ გადაბმული პალმეტების რიგს, გარშემორტყმულს ოვებითა თუ კონცენტრული წრეხაზებით⁸⁶; წრის გარშემო გაწვრილებულ პალმეტებს და ა. შ.⁸⁷. მარტო პალმეტები — შესაფერისი ჩანს პატარა ზომის მედალოსნისათვის. ამასთან ფოთლების, მეანდრის და ლოტოსის გამოსაჩულებები უკვე აღარ გვხვდება. პ. გორბეტი ასკენის, რომ მხოლოდ საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ტვიფრით გაფორმება გადაიქცა სტერეოტიპულ ფორმულად, ამიტომ დათარიღებისას ფორმასაც უნდა მიეჭეს ყურადღება⁸⁸. ეს ტენდენცია ძვ. წ. მე-4 ს. შეინიშნება, მაგრამ აქ უკვე ნატეფრის სამკაული ღარიბდება. აღარ ჩანს არც ენების სამკაული და არც ვარდული. ხოლო ნაქდები ხაზები-საგან შედგენილი წრეების შემოღობამ ძვ. წ. მე-4 ს. II ნახევარში, თუ უფრო ადრე არა, გაამარტივა სამკაული, ოვებთან შედარებულ ქდეები ჩქარა კეთდებოდა. ამ პერიოდიდან კილიკ-კოტილებსა, თასებსა თუ განსაკუთრებით ახლად განვითარებულ კანთაროსებზე პალმეტებსა თუ ქდეებს გამოხატავენ.

გარდა ათენის აგორისა, ნაკვეთ და ნატეფრ სამკაულიანი ვაზები დიდი რაოდენობით გვხვდება აგრეთვე ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის მასალებში: ოლბია, პანტიკაპეა, მირმეკიონი, ნიმფეა ა. შ. მართალია, მათ შესახებ სპეციალური გამოკვლევა ჯერ კიდევ არ შექმნილა,

⁸⁵ იქვე, სურ. 1, 12, 16.

⁸⁶ Petter E. Corbett., დასახ. ნაშრ., გვ. 303, № 37, 38.

⁸⁷ იქვე, № 157, 160, 161.

⁸⁸ Petter E. Corbett., დასახ. ნაშრ., გვ. 304.

მაგრამ ისინი ფართოდაა წარმოდგენილი სხვადასხვა მკვლევარის გათხრების ანგარიშებშია თუ სხვა სახის გამოკვლევებში⁸⁹.

ფიქვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის გათხრები იძლევა მდიდარ მასალებს ნაკვეთ და ნატეფერ სამკაულიანი ატიკური შაეღაჟიანი კერამიკის შესწავლისათვის, სწორედ ამ მონაცემებზე დაყრდნობით ჩვენ მივღივართ დასკვნამდე, რომ ათენსა და კოლხეთს შორის სავაქრო-ეკონომიური თუ კულტურულ ურთიერთობას განსაკუთრებით ცხოველი, ინტენსიური ხასიათი ძვ. წ. მე-5 ს. შუა წლებიდან მიუღია, რომელიც უწყვეტლად გრძელდება მე-4 ს. ბოლომდე. ქვემოთ შევჩერდებით მხოლოდ რამდენიმე უმთავრეს ნიმუშზე⁹⁰.

ნატეფერ ორნამენტიანი კილიკის ადრეული და საინტერესო ნატეხია აღმოჩენილი 1963 წელს II უბნის დამბის გაღანაყარ ფენაში. ძირის დაახლოებით 1/5 ნაწილია დაცული, რომლის შიდა ზედაპირზეც მშვენიერი პროპორციით და სიზუსტით შესრულებული პალმეტი და ლოტოსის ყვავილია შერჩენილი (ქ-ფ-63/170⁶). ასეთი სიუჟეტი ნაკლებად ჩანს გავრცელებული ბერძნულ ლანრაკებზე (ფოთლების თუ ლოტოსის ყვავილის გამოსახვა). ჩვენ შეგვიძლია ჭერჭერობით მივუთითოთ პანტიკაჟეაში მითრიდატეს მთაზე აღმოჩენილ კილიკის ძირზე⁹¹. ამ უკანასკნელის ცენტრში პატარა ზომის წრეხაზი და წრეხაზებს შორისვე მოქცეული ლოტოსის რვა ყვავილია ნატეფერი. შემდეგ მკიდროდ განლაგებული რგოლები, შემოზღუდული წრეხაზებით და მასზე აგებული რკალებით დაკავშირებული პალმეტებით. პალმეტებს შორის ზოგჯერ ლოტოსის ყვავილიცაა გამოხატული⁹². ფიქვნარში აღმოჩენილი კილიკის ძირი საკმაოდ მასიური ჩანს, ქუსლი დბალი, ლავი საუკეთესო ხარისხის. პალმეტის და ლოტოსის ყვავილას ფორმა, ლავის ხარისხი და თვით ჭურჭლის ფაქტურა გვიჩვენებს, რომ იგი ძვ. წ. მე-5 ს. მე-3 მეოთხედს უნდა ეკუთვნოდეს.

⁸⁹ Б. Ф а р м а к о в с к и й, Памятники античной культуры, найденные в России; ИАК, вып. 42, СП, 1911; Е. И. Л е в и, Привозная греческая керамика из раскопок Ольвии в 1935 и 1936 гг. Ольвия. I, КИЕВ, 1940; Е. И. Л е в и, Ольвийская агора, МИА, 50 1956; Л. Ф. С и л а н т е в а, Два киллика из некрополя Нимфея; В. Ф. Г а й д у к е в и ч, Мирмакий.

⁹⁰ ფიქვნარში და საერთოდ საქართველოში აღმოჩენილი ამ სტილის სამკაულიანი ჭურჭლების შესახებ. ა. ჯ ა ხ ი ძ ე, ზ. შ ა ტ ბ ე რ ა შ ე ი ლ ი. კოლხეთსა და ათენს შორის სავაქრო-ეკონომიური ურთიერთობის ისტორიიდან. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, II, თბ., 1971.

⁹¹ П—1967/68 წ. ა. ჯ ა ხ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 79, ტაბ. 5, სურ. 2.

⁹² პანტიკაჟეას ჭურჭლის არსებობის შესახებ ცნობა და ანაბეჭდი მოგვაწოდა ოდ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე მ. რისთვისაც მადლობას მოვასხენებთ, მისივე ცნობით, სპეციალისტები ამ ჭურჭელს ძვ. წ. 5 ს. II ნახევრით ათარიღებენ.

პალმეტების ენებისა და ოვების მდიდრული ორნამენტითაა შექმნილი „ნაპურვალაზე“ მოპოვებული ერთ-ერთი ფრაგმენტი. განსახილველი ჭურჭელი ძირის პროფილირებისა და სამკაულის ზიხედვით ემსგავსება პროფ. ი. კულაკოვსკის მიერ 1900 წელს ოლბიაში აღმოჩენილ თითქმის მთლიანად დაცულ (აკლია მხოლოდ ყური) ე. წ. რამანჩენკოს ტიპის კილიკს, რომელიც 1902 წელს რუსეთის საიმპერატორო არქეოლოგიურმა კომისიამ შეიძინა და ახლა მოსკოვის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმშია დაცული⁹³. იგი წარმოადგენს საშუალო ტევადობის თხელკედლიან, პირფართო პროფილირებულ ჭურჭელს, მისი ყველა ნაწილი პარმონიულადაა შეხამებული ერთმანეთთან. ფსკერის გარეთა ზედაპირი მდიდრულადაა პროფილირებული რელიეფურად ამოზრდილი სხვადასხვა ზომის ზოლებითა თუ წრებანებით. დაახლოებით ასეთივე პროფილირების უნდა ყოფილიყო ფიჭვნარის კილიკის ძირიც. კიდევ უფრო მდიდრულად გამოიყურება ოლბიის კილიკის შიდა ზედაპირის შემკულობა. ცენტრში ოთხი ჭვარდიანად განლაგებული პალმეტია ნატეფერი—შემოფარგლული ჩვეულებრივ წრებანით. შემდეგ იწყება ნაკვეთი ენების ორნამენტი, მას მოსდევს წრებანებზე შორის ჩასმული პატარა ზომის ოვები, კვლავ მეორდება ენებიანი ზოლი და ოვები, გამოსახულება მთავრდება რკალეობით დაკავშირებული 52 პალმეტით.

„ნაპურვალას“ კილიკის ძირის ფრაგმენტი საკმაოდ მასიურია, გარეთა ზედაპირი პროფილირებული, შიდა კი დაფარული ყოფილა ენებისა და პალმეტების ნაკვეთი და ნატეფერი ორნამენტის რამდენიმე ფრიზით.

შესანიშნავადაა შემკული, აგრეთვე, 1962 წ. მე-4 უბანზე აღმოჩენილი კილიკის ძირიც (ქ-ფ-62/140). ფსკერის ცენტრალური ნაწილი არაა დაცული. სამკაული იწყება წრებანებით შემოფარგლული ოვებით, მას მოსდევს ენების ორნამენტის მოზრდილი ზოლი, რომელიც ბოლოვდება ასევე პატარა ზომის მკიდროდ მიჯრილი, წრებანებში ჩასმული პატარა ზომის ოვებითა და მასზე მკიდროდ განლაგებულ პალმეტებით⁹⁴.

ფსკერის გარეთა ზედაპირის პროფილირებით და ნაწილობრივ სამკაულითაც ფიჭვნარის ჭურჭელი უახლოვდება ბ. ფარმაკოვსკის მიერ ნ. რამანჩენკოს კოლექციიდან გამოქვეყნებულ კილიკს⁹⁵. ავტორის აღწერით, დასახელებული ჭურჭლის შიდა ზედაპირის ჩუქურთმა

⁹³ სიბ. ფონდი № 40711, ყუთი № 21/16.

⁹⁴ ა. კახიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 79. ტაბ. 5, 4.

⁹⁵ Б. Фармаковский, Памятники античной культуры, найденные в России.

პატარა ზომის 14 შტოიან ნატეიფრი ეარდულით იწყება, მას მოსდევს ნატეიფრპალმეტებიანი ზოლი და მოზრდილი ეარდული, ორნამენტი მთავრდება გრავირებულ რკალებზე აგებული პალმეტებით. ბ. ფარმაკოსკი აღწერილ კილიკს ძვ. წ. მე-5 ს. დასასრულითა და მე-4 ს. დამდეგით ათარიღებს⁹⁶. როგორც ცნობილია, ნაკვეთ-გრავირებული ორნამენტიანი კილიკები ძვ. წ. მე-4 ს. აღარ გვხვდება, ხოლო ნ. რამანჩენკოს კილიკზე კი რკალები ნაკვეთია. ავტორის მიერ შემოთავაზებული თარიღი ოდნავ მოგვიანოდ გამოიყურება. ფიქვენარის ჭურჭლისათვის მისაღებ თარიღად შეიძლება ძვ. წ. მე-5 ს. მესამე მეოთხედი მივიჩნიოთ, როცა პალმეტების და ენების ორნამენტის შერწყმას ფართო გასაქანი ეძლევა.

ფიქვენარში შედარებით ხშირად გვხვდება ძვ. წ. მე-5 ს. ბოლოა და მე-4 ს. დამდეგის ორნამენტირებული თასები (X 15,6). მსგავსი საჩუკი ხშირადაა გადმოცემული ამფორისკებზეც.

ძვ. წ. მე-4 ს. ნატეიფრი სამკაულიანი კილიკების შედარებით აღრეული ნიმუში ჩანს 1964 წელს გაჭრილ თხრილში, 11 კვადრატში ბათქაშის გროვის ახლოს (სიღრმე 70 სმ) მოპოვებული ძირი (ქ-ფ-64/56). კილიკის ქუსლი, რომლის სიმაღლე 1, 2 სმ-ია, არაა პროფილირებული. იგი ოდნავ მომრგვალებულია გარეთკენ. ჭურჭელი მთლიანად კარგი ხარისხის ატიკური ლაკითაა დაფარული. ფსკერის შიდა ზედაპირის ცენტრში ნატეიფრი ყოფილა ჩვარედინად განლაგებული საკმაოდ დაუდევრად შესრულებული ოთხი პალმეტი—პალმეტის შტოები არც კია მკვეთრად გადმოცემული. ამას მოსდევს წრეხაზებს შორის მოქცეული საკმაოდ მოზრდილი ნატეიფრი ოვები, რომელთა ირგვლივ არაპიექრიულ რკალებზე აგებული პალმეტებია განლაგებული — ცენტრში ნატეიფრი პალმენტების მსგავსი. ნატეხზე ამყამად მხოლოდ ოთხი პალმეტია დაცული (X 17). ფიქვენარის ნატეიფრ სამკაულიანი კილიკების მრავალი ნატეხი საკმაოდ გვიანდელ საფერხურს მიეკუთვნება. ერთ-ერთის ქუსლი მიძერწვის არეში შედარებით ვიწროა, ხოლო შემდეგ თანდათანობით სქელდება. ასეთი ქუსლი დამახასიათებელი ჩანს ელინისტური ხანის ჭურჭლებისათვის. ცენტრში დაუდევრად შესრულებული პალმეტია ნატეიფრი, რომელსაც გარს წრეხაზებს შორის ჩასმული პატარა ზომის რგოლები აკრავს. ლაკი ბზინვით არ გამოირჩევა. კედლები მასიური. ასეთივე ჩანს სხვა ფრაგმენტებიც: მავალითად ქ-ფ-62/142, 142² და ა. შ. გამოსახულებანი გამარტივებულია, ზოგიერთზე მხოლოდ პალმეტებია გამოხატული. ბევრია სხვა მასიური მონაპოვარიც. ამ პერიოდის ყურები ზომაზე მეტად წა-

⁹⁶ ნ. Ф а р м а к о в с к и й, დასახ. ნაშრ., გვ. 139.

გრძელებული და ბოლო აყეცილებია. როგორც ჩანს, ისინი ჭურჭლის პირთან შედარებით საკმაოდ მაღალი იყვნენ. მათი ლაქიც დაბალი ხარისხისაა, წაბლისფრად განზავებული.

ზემოთ განხილული კილიკების მიხედვით აშკარა ხდება, რომ ფიქვენარის მოსახლეობაში პირველ ხანებში გავრცელებული ჩანს (ძვ. წ. მე-6 ს. ბოლო მე-5 ს. დამდეგი) ე. წ. მაღალძირიანი კილიკები, შემდგომ თანდათანობით შემოდის დაბალი, მასიური, რგოლისებრი-ანი საკმაოდ ღრმა და დიდი ტევადობის საღვინე თასები (ძვ. წ. მე-5 ს. პირველი ნახევარი). ხოლო ძვ. წ. მე-5 ს. შუა წლებიდან გვხვდება კილიკების განსაზღვრული ტიპი (მაგალითად, ფიქვენარის კილიკი № 107). ისინი ჭერ კიდეც საკმაოდ მასიური, მაგრამ შედარებით მცირე ზომისაა. ძვ. წ. მე-5 ს. II ნახევრიდან შედარებით ნაკლებად მასიური, ხოლო ამავე საუკუნის ბოლო მეოთხედიდან უკვე თხელკედლიანი კილიკებია გავრცელებული. როგორც ვნახეთ, მათი შიდა ზედაპირი ხშირად დაფარულია ნაირნაირი სამკაულით, რომელთა შორის შედარებით იშვიათი ნიმუშებიც გვხვდება. ძვ. წ. მე-6 ს. ბოლოსა და მე-5 ს. კილიკების ლაქის ხარისხი საუკეთესოა, ასევე კარგადაა განვითარებული მოყვითალო მონარინჯისფროდ გამოიწვარი თიხა; ასევე ითქმის ძვ. წ. მე-5 ს. ნაწარმის შესახებაც. ხოლო ძვ. წ. მე-4 საუკუნეში ნისათვის, განსაკუთრებით მოგვიანო ნიმუშებზე, შეინიშნება გლუვარების ნიშნები როგორც ფორმის, ასევე შემკობისა და ლაქის ხარისხის მიხედვითაც, რაც ასე შესამჩნევი ელინისტური ხანაათვის ხდება; თუმცა ზოგიერთი გამოწკლისის გარდა, ელინისტური ხანის შავ-ლაქიანი კერამიკა ქობულეთ-ფიქვენარის მასალებში არც კია წარმოდგენილი.

ფიქვენარის კილიკების საგანგებო შესწავლა, ჩვენ უკვე საფუძველს გვაძლევს საიმედო ნივთიერი მონაცემების მიხედვით ვილაპარაკოთ ანტიკური სამყაროს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ცენტრთან — ათენთან მეტ-ნაკლები ინტენსიურობით ფიქვენარისა და საერთოდ კოლხეთის პირდაპირი და უწყვეტი სავაჭრო-ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობის შესახებ მთელს კლასიკურ ხანაში. ეს კი მეტად საყურადღებო ფაქტია არა მარტო ძველი კოლხეთის, არამედ აღმოსავლეთ და საერთოდ მთელი შავიზღვისპირეთის ისტორიისათვის.

ს კ ი ფ ო ს ე ბ ი. კილიკების შემდეგ ღვინის სასმელად განკუთვნილ ჭურჭელთა შორის სიმრავლით გამოირჩევა შავლაქიანი სკიფოსები. ათეულობითაა მოპოვებული მათი ძირები, ასევე სახელურები, პირისა თუ ტანის ნატეხები (IX ა, X ა). ჩვენს ხელთ არსებულ მასალებს ეყოფთ ორ ქრონოლოგიურ ჯგუფად. I ჯგუფებში ექცევა ძვ. მე-5 ს. ნაწარმი, ამით ახასიათებთ საკმაოდ მასიური პროპორციები

გარდა ძირის გარეთა ზედაპირისა, ისინი მთლიანად დაფარულია საუკეთესო ხარისხის ადრეული სქლად წასმული, მოლურჯო-მოზეთისხილისფრო შავი ლაკით. სკიფოსების ასეთ ნიმუშებს ვხვდებით 1956 წ. „ნაპურვალაზე“ აღმოჩენილ მასალებში — მაგალითად, პირის ფრაგმენტი და ყური. სკიფოსი საკმაოდ ფართო პირიანი ყოფილა, ყური მასიური, წრისებრგანიკვეთიანი; ძირები არც თუ იაე ფართო. თანმხლები მასალების მიხედვით იგი ძვ. წ. მე-5 ს. პირველი ნახევრის ნაწარმი უნდა იყოს. ფიკვნარში 1956 წელს აღმოჩენილ შავლაკიან კერამიკაში შედარებით უკეთესადაა დაცული მოზრდილი სკიფოსის ძირი და კედლის ნაწილები (ფ-56/120)⁹⁷. ღრმა, ფართო პირიანი, კედლები და ძირი მასიურია. მარტო ქუსლის სიფართო 1 სმ-ია, ძირის დიამეტრი 10 სმ. დაცული კედლის სიმაღლე 7 სმ. ფსკერის შიდა ზედაპირზე ლაკი გადარეცხილია, ხოლო კედლებზე ალაგ-ალაგ შერჩენილი, გარეთა ზედაპირზე კი კარგადაა დაცული. სკიფოსის რამდენიმე ძირი მოპოვებულია 1963 წელს II უბანზე. მაგალითად ერთ-ერთზე (ქ-ფ-63/165) ამოკაწრულია ბერძნული ასო μ . გრაფიტოიანი სკიფოსი, ბათუმისციხეზეცაა აღმოჩენილი. 1963 წელს აღმოჩენილი სკიფოსის ძირების (ქ-ფ-63/156 და 170⁵) დიამეტრი არაა დიდი (7 სმ). როგორც ჩანს, ფართოპირიანი უნდა ყოფილიყო ჭურჭელი, რომელსაც აქვე აღმოჩენილი პირის ნატეხი და ყური ეკუთვნოდა (ქ-ფ-63/171¹). სკიფოსების არა ერთი ადრეული ყური თუ ძირის ნატეხი მოპოვებულია 1964 წელს წარმოებული გათხრებისას. ამათი რაოდენობა აღემატება კილიკებსაც, რომელიც ასე ფართოდ ჩანს გავრცელებული ფიკვნარის ანტიკური ხანის მოსახლეობაში.

II ჯგუფის სკიფოსებისათვის დამახასიათებელია შედარებით დიდი ხარისხის, ჩამქრალი ლაკი. კედლები თუ ძირი არც თუ ისე მასიურია, ტანი საკმაოდ მაღალი. 1962 წელს მე-4 უბანზე აღმოჩენილი სკიფოსის ძირი პატარა დიამეტრისაა, კედლები საკმაოდ მაღალი. პირი ვიწრო, ლაკი მეტალისებრი ბზინვის. 1953 წელს აღმოჩენილი სკიფოსის კედლის ნაწილი და ძირი ექსპონირებულია აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმში. გარდა ფიკვნარისა, ამ ტიპის ჭურჭლები აღმოჩენილია ჟრეკში, ბრილში, ოჩამჩირეში, სოხუმის მიდამოებში და ბათუმისციხეზე. როგორც ჩანს, ამათზეც კოლხეთში დიდი მოთხოვნა ყოფილა. ასევე შეიძლება ითქვას კანთაროსებზეც.

კ ა ნ თ ა რ ო ს ე ბ ი. ღვინის სასმელად განკუთვნილ ჭურჭელს ეკუთვნის, აგრეთვე, ფიკვნარში აღმოჩენილი კანთაროსების მოზრდილი ფრაგმენტები. ვხვდებით როგორც გვერდებაკეცილ-კანელურები-

⁹⁷ ა. კ ა ხ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 79, ტაბ. 7₂.

ან, ასევე სადა ზედაპირიანებს (IX₁₃, XII₁₂). ერთ-ერთი ფრაგმენტი ფიკვენარიდან ჩამოიტანა რ. ფუთურიძემ 1954 წელს (ფ-54/12). ძირე პროფილირებულია. კედლები თანდათან იშლება გარეთკენ, წელის არეში კი მკვეთრად ვიწროვდება. ძირის სიმაღლე 2,5 სმ-ია, კედელთან ერთად 5 სმ. ძირის დიამ. 4 სმ. 1953 წელს აღმოჩენილი ამ ტიპის ქურკლიდან (ქ-ფ 53/305) მხოლოდ ძირია შემონახული; ძირის სიმაღლე 2 სმ, დიამეტრი 4,5 სმ. 1953 წელს მოპოვებული გვერდბაყეცხლი კანთაროსის ტანის მოზრდილი ნატეხი ექსპონირებულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. მსგავსი კანთაროსის ნაშთი მოპოვებულია ჩვენ მიერ 1962 წელს II უბანზე, ამ უკანასკნელის ძირი შედარებით დაბალი და პროფილირებულია. ფსკერის შიდა ზედაპირზე ნატეხური ყოფილა პალმეტები (დაცულია ერთი. უნდა ყოფილიყო ჩვეულებრივ ოთხი), მათ ირგვლივ შემოუყვება ქდეების ერთი რიგი. კანთაროსის და პალმეტის ფორმა ადასტურებს, რომ ის დამზადებული ყოფილა ათენში ძვ. წ. მე-4 ს. II ნახევრის საკმაოდ ადრეულ ეტაპზე. 1953 წ. აღმოჩენილი კანთაროსების ძირები უფრო მაღალია, რაც ამათ შედარებით გვიანდელ წარმოშობაზე უნდა მიუთითებდნენ⁹⁸. მსგავსი ქურკელი მრავლად გვხვდება ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის მასალებში⁹⁹. ასევე კერძო კოლექციებში. მაგალითად საფრანგეთში ფ. მოურეტის კოლექციაში ბევრია ასეთი კანთაროსები ათენიდან, კამპანიიდან, აპულიიდან და ა. შ.¹⁰⁰. თვით საქართველოშიც (დაბლაგომი, ვანო, ოჩამჩირე, სოხუმის მთა, წიფნარი, ზემოფარცხა და ა. შ.), ე. ი. კოლიკებისა და სკიფოსების მსგავსად ეს ფორმაც ფართოდ ჩანს გვერცელებული ჩვენში.

ფიკვენარში აღმოჩენილი კანთაროსების განხილვისას არ შეიძლება გვერდი აუუაროთ მე-4 უბანზე, დიუნასთან ახლოს. აღმოჩენილ კანთაროსის ყურს, რომელიც ქდეულებითაა შემკული. ყურის ნატეხი დაფარულია მოწითალო-მოშავო ლაკით, ხოლო ოდნავ უხეში თიხა წაბლისფრადაა გამომწვარი. ასეთი თიხა და ლაკი მცირეაზიური ნაწარმისათვის ჩანს დამახასიათებელი. მცირე აზიური უნდა იყოს ასევე ერთ-ერთი თასი, რომლის შიდაზედაპირი ქდეულებითაა შემკული. ამ ორი ნიმუშის გარდა, ფიკვენარის მასალებიდან ელინისტური ხანის მცირეაზიური შავლაკიანი კერამიკა ჭერჭერობით არ გამოიყოფა.

გარდა ზემოთ მოტანილი მცირე ზომის ქურკლებისა, ფიკვენარ-

⁹⁸ ა. კახიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 79, ტაბ., VIII 3, 4, 5.

⁹⁹ Н. П. Сорокин а, დასახ. ნაშრ., ტაბ. 11, სურ. 2, 4; სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი, ფონდები № 78444 და 49472 და ა. შ.

¹⁰⁰ CVA, საფრანგეთში, ტ. 6, ტაბ. 14—19; CVA, ბელგია, ტ. 3, ტაბ. 3, სურ. 8 და 19; CVA, მიუნხენი, ტ. 13, (1) ტაბ. 53, სურ. 15 და 16.

ლაკით. ფიქვენარის მასალებს შორის ყველაზე კარგი ხარისხის ლაკი სწორედ ამ ნიმუშებზეა დაცული. ჩვენის აზრით, ესენი თანადროული უნდა იყოს ზემოთ განხილული მაღალძირიანი კილიკებისა. ლაკის ხარისხის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ცოტათი ადრეულებიც კი.

ამასთან შედარებით ოდნავ მოგვიანო ჩანს 1964 წელს აღმოჩენილი მაღალძირიანი თასი (ქ-ფ-64/136, II კვადრატი, სიღრმე 1,15 მ). ძირი ქუსლიანადაა დაცული; ასევე ტანის თითქმის ნახევარი. ქუსლის დიამეტრი 5,5 სმ, თასის სიმაღლე 5,7 სმ, ტევადობა მცირეა, პირი სადა.

ქობულეთ-ფიქვენარის მასალებში მკვეთრად გამოიყოფა ძვ. წ. მე-5 ს. პატარა ზომის (მცირე ტევადობის) თასები, რომელთაც აქვთ საკმაოდ მასიური კედლები, დაფარული საკმაოდ სქლად წასმული მოშავო-მორუხო ლაკით (IX₈, 9, X₅).

როგორც წინა წლების, ასევე განსაკუთრებით 1964 წლის მონაპოვარში ხშირად ვხვდებით ამათ თითქმის მთლიან ცალებს. 1964 წლამდე აღმოჩენილი ნიმუშები ქუსლიანებია, ხოლო ამ წელს გამოჩნდა ბრტყელძირიანი თასებიც. ძირის გარეთა ზედაპირი არაა ლაკით დაფარული. ესენი თასების ადრეულ ნიმუშებადაა აღიარებული.

1953 და 1956 წწ. მასალებში წარმოდგენილია ძვ. წ. მე-4 ს. თასების ნატეხები, რომლებიც ზოგჯერ ფორმის მთლიანად აღდგენის შესაძლებლობასაც იძლევიან, მაგალითად, ქ-ფ-53/22 და 23. მათი სადა, სწორი ქუსლი არაა პროფილირებული, კალთები სწორია, გვერდი მკვეთრად აკეცილი¹⁰³. პირი სადაა, ოდნავ შესქელებული, კედლები დაბალი. გარეთა ზედაპირზე, ქუსლთან ახლოს, შემოუყვება შავი ლაკის ზოლი, მსგავსად ქ-ფ-53/21 — ფრაგმენტისა, დანარჩენი ზედაპირი თიხისავე ფერისაა (IX₁₂). თასის სიმაღლე 4 სმ-ია. მსგავსი ფორმისა ჩანს სხვა ფრაგმენტებიც — მაგალითად ქ-ფ-53/25, ოღონდ ამისი პირი ოდნავ გარეთეენაა გადმოკეცილი. ფსკერზე შერჩენილი აქვს 2 პალმეტის ზედა ბოლო, მეორე მოზრდილ ნატეხზე დაცულია 7 ნატეხივი პალმეტი, ძირი მომტკრეულია. საერთოდ ეს პერიოდიც მკვეთრად ჩანს წარმოდგენილი მსგავსი პროფილირების თასებით. მათი ნიმუშები განსაკუთრებით ბევრია 1953 და 1962 წწ. მასალებში. ამათი ლაკი შედარებით მდარეა, მოწაბლისფრო-მოშავო. მათი მრავალრიცხოვნობა გვაფიქრებინებს, რომ ის მისაწვდომი უნდა ყოფილიყო მოსახლეობის საკმაოდ ფართო ფენისათვის. ანალოგიური ფორმის თასებიც ფართოდ ჩანს გავრცელებული ანტიკურ სამყაროში¹⁰⁴.

¹⁰³ ა. კ ა ხ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 80, ტაბ. 73.

¹⁰⁴ Е. И. Л е в и н, Привозная греческая керамика.

კილიკების მსგავსად, შავლაკიანი თასების იმპორტი მთელი კლასიკური ხანის მანძილზე უწყვეტი ჩანს.

ლ ა ნ გ რ ე ბ ი. საკმაოდ ადრეული ნიმუში აღმოჩენილია 1964 წელს, II უბნის თხრილში (II კვადრატი, სიღრმე 1,1 მ—ქ-ფ-64/160). დაცულია ტანის, ძირისა და ოთხკუთხა განივკვეთიანი ქუსლის ნაწილი (VIII₁₇, IX₄). კედლები ქუსლის მსგავსად მასიურია (სისქე 1 სმ), ფსკერი შედარებით თხელი. ლანგარი იმიტაც იქცევეს ყურადღებას, რომ ტანის გარეთა ზედაპირი, ქუსლთან ახლოს, მოხატულია შავფიგურიანი ვარდულით. ლაკი საუკეთესო ხარისხისაა, მოზეთისხილასფერო-მოლურჯო. ამ ლანგარსაც კარგად ათარიღებს მასთან აღმოჩენილი არქაული ქიოსური ამფორის ძირი — ძვ. წ. მე-6 ს. ბოლო მე-5 ს. დამდეგი. შესრულების მანერა, ლაკის ხარისხი და სხვა მრავალი ნიშანი ცხადყოფს, რომ ლანგარი დამზადებული უნდა იყოს ატიკის ერთ-ერთ საუკეთესო სახელოსნოში. 1960 და 1961 წწ. დაზვერვით მასალებში გვხვდება შედარებით თხელკედლიანი ლანგრები. კედლები აქაც სწორია და ფართოდ გადაშლილი, მთავრდება ზემოთკენ აზიდული პირით. ესენი ლანგრების საკმაოდ მოგვიანო პერიოდის, ადრეელისტიური ხანის ნიმუშები ჩანან.

ს ა თ ე ვ ზ ე ქ უ რ ქ ე ლ ი. სათევზე ქურქელს (იხთია) ქუსლი დიდი და მასიურია, ასევე კედლებიც. ფსკერის შიდა ზედაპირზე აქვს სპეციალური ჩაღრმავება წვეწკნისათვის. დანარჩენ ნაწილზე, ირგვლივ თევზის შემოსაწყობად საკმაოდ ფართო, გადაშლილი კედლები უნდა ჰქონოდა. 1962 წელს მეორე უბანზე აღმოჩენილი თევზის ქურქელის ძირი შედარებით პატარა ზომისა და თიხაც მორუხო-მომწვანო ფერისაა. ასეთი თიხის ქურქელს ზოგჯერ ვხვდებით ატიკურ ნაწარმთა შორის. განცალკევებით დგანან 1956 და 1962 წწ. აღმოჩენილი სათევზეები, ისინი დაფარულია ოდნავ შესამჩნევი მოყავისფრო საღებავით, თიხა ღია-მოყვითალო და საკმაოდ მკვრივიც.

ს ა მ ა რ ი ლ ე. ფიქვენარში აღმოჩენილია თითქმის მთლიანად დაცული შავლაკიანი სამარილეები, რომელთა შორის ძირითადად ორ ტიპი გამოიყოფა. ერთის კედლები შედარებით სწორია, ვერტიკალურია, ხოლო მეორესი კი მომრგვალებული¹⁰⁵. ჩვეულებრივ ესენი პატარა ზომისა და დაბალქუსლიანებია (IX). სამარილეებიც, როგორც ჩანს ფართოდ გავრცელებულია ანტიკური ხანის მოსახლეობაში.

არანაკლებ საყურადღებო ჩანს ფიქვენარის შემოტანილი შავლაკიანი კერამიკის მომღვენო ჯგუფი, რომლებშიც შედიან სანელსაცხე-ზღე და ტუალეტისათვის განკუთვნილი ქურქლები.

¹⁰⁵ ა. კ ა ხ ი ძ ე, დსახ. ნაშრ., გვ. 80, ტაბ. VII, 4, 5.

ს ა ნ ე ლ ს ა ც ხ ე ბ ლ ე ქ უ რ ქ ე ლ ი. მცენარეული ზეთისათვის განკუთვნილი ქურქელი ბერძნული კერამიკული ნაწარმის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ჯგუფს ქმნიდა. ასეთებია, მაგალითად, არიბალი, ალაბასტრი, ლეკითოსი, ამფორისკი, ასკი, პიქსიდა, კალპიდა, ლეკანი, გუტუსი და ა. შ. ჩამოთვლილი ფორმებიდან ზოგიერთი ქობულეთ-ფიქვნარის მასალებშიცაა წარმოდგენილი.

მცენარეული ზეთისათვის განკუთვნილი ქურქლებიდან ფიქვნარის იმპორტულ კერამიკაში გამოიყოფა პატარა ზომის ამფორისკები (XI ს.). ატიკურ ამფორისკებს ახასიათებთ შემდეგი ძირითადი ნიშნები: აქვთ ზომასთან შედარებით ფართო, ევენისებური მოყვანილობის პირი, ვიწრო ყელი, ამფორების მსგავსად მიძერწილი წყვილი ყური; კვერცხისებრი მოყვანილობის ტანი, რომელიც ბოლო ნაწილში შესაძენეად ვიწროვდება და მთავრდება პატარა ზომის პროფილირებული ძირით. ფიქვნარში აღმოჩენილია გარდა ზემოთ დასახელებული იონური ამფორისკისა, კიდევ ორი ატიკური ამფორისკის მოზრდილი ფრაგმენტი, ერთ-ერთი 1956 წ., ხოლო მეორე 1962 წელს მე-4 უბანზე აღმოჩნდა¹⁰⁶. პირველი შედარებით უკეთაა დაცული, ტანი მთლიანადაა შერჩენილი, აკლია ქუსლი, პირი და ყურები, ფიქვნარის ამფორისკის მხარის არე, ყელთან ახლოს, შემკულია მოზრდილი ოვებით. ტანზე გამოსახულია წყვილ წრეხაზზე განლაგებული მცენარეული ორნამენტის ორი რიგი: ერთი მიმართული პირისაკენ, ხოლო მეორე კი ძირისაკენ. საერთოდ ამ ტიპის ქურქლებზე ხშირად ვხვდებით სხვადასხვა წყობით განლაგებულ პალმეტებსაც¹⁰⁷; როგორც ფორმით, აგრეთვე შემკობითაც მსგავსი ამფორისკი აღმოჩენილია ტამანის ნახევარკუნძულზე, გერმონასის ნეკროპოლის მე-13 სამარხში¹⁰⁸. ვ. გაიდუკევიჩი ამ სამარხის ძვ. წ. მე-5 ს. მე-3 მეოთხედით ათარილებს, ანალოგიური ამფორისკი ცნობილია ტირიტაკიდან (მე-5—6 უბანი, მე-17 კვადრატი), ოღონდ აქ ფიქვნარის მსგავს მცენარეულ სამკაულთან ერთად წრეებს შორის მებანდრიცაა გამოხატული¹⁰⁹. გარდა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთისა, ანალოგიურ ამფორისკებს ვხვდებით ოლინთოს მასალებშიც¹¹⁰, ასეთივე ამფორისკები დაცულია დანიის—

¹⁰⁶ ა. კ ა ხ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 80, ტაბ. 4, გ. ტაბ. 70.

¹⁰⁷ ОАК, 1900, СПб, 1902, გვ. 12, ნახ. 25.

¹⁰⁸ В. Ф. Г а й д у к е в и ч, Некрополи некоторых бесспорных городов, МИА, 69, 1959, გვ. 161—162, ნახ. 3, სურ. 2.

¹⁰⁹ В. Ф. Г а й д у к е в и ч, Раскопки Тиритаки в 1935—1940 гг., МИА, 25, М.-А., 1952, გვ. 27, ნახ. 19.

¹¹⁰ Excavations at Olynthus, ტ. 5, დ. რ ო ბ ი ნ ს ო ნ ი ს ჯედაქციით, 1933, ტაბ. 161, სურ. 656.

კოპენჰაგენისა და ბელგიის მუზეუმებში¹¹¹. ამათი უმრავლესობა ძვ. წ. 420—390 წწ. შორის ექცევა. შავლაკიანი ამფორისკის საინტერესო ნიმუშია აღმოჩენილი აპოლონიაში. იგი ფორმისა და ნაწილობრივ შემკობითაც ემსგავსება ფიკვენარის ამფორისკს, მაგრამ ორნამენტაციის თვალსაზრისით აპოლონიის ამფორისკი უფრო მდიდრულად გამოიყურება და ფაქიზი ხელოვნების ჩანს. ამ უკანასკნელის მხრის არე მსგავსად ფიკვენარის მონაპოვრისა, ნატეფრია მოგრძო ოვებით; ტანის ზედა ფართო ნაწილი კი კანელურებითაა შემკული: ვერტიკალურად განლაგებული კანელურები ქმნის დიდი ზომის მოგრძო ოვების შთაბეჭდილებას, რომელთა ბოლოებზე აგებულია პირისაკენ მიმართული ზემოთ ჩამოთვლილი ამფორისკების მსგავსი მცენარეული ორნამენტი. ტანის ქვედა შედარებით შევიწროებული ნაწილი ნატეფრია ტირიტაჟში აღმოჩენილი ამფორისკის მსგავსად მეანდრით, მხრის არესთან შედარებით მოზრდილი ოვები და ძირისაკენ მიმართული მცენარეული ორნამენტი. ამფორისკი წარმოადგენს ძვ. წ. მე-5 ს. ბოლო მეოთხედის ატიურ ნაწარმს; გარდა ნატეფრ ორნამენტაციისა, ვხვდებით ზოგჯერ მოხატულ ამფორისკებსაც, მაგალითად, ოქსფორდის მუზეუმში დაცულ ამ ტიპის ჭურჭელზე გამოსახულია ქალი (წითელფიგურიანი მხატვრობა), რომელიც სარკეში იმზირება და თვას ივარცხნის¹¹².

ლ ე კ ი თ ო ს ი. მცენარეული ზეთისათვის განკუთვნილი ჭურჭლის ერთ-ერთ ყველაზე უფრო გავრცელებულ ფორმას ლეკითოსები წარმოადგენენ. მას იყენებდნენ როგორც საოჯახო, აგრეთვე განსაკუთრებით სამარხეულ ინვენტარად¹¹³. ლეკითოსი ძვ. წ. მე-6 ს. ადრეული საფეხურიდან გვხვდება და მის განვითარებაში შეინიშნება მრავალი ცვლილება. ფიკვენარის მასალებში ჭურჭლის ეს ტიპი ძირითადად ძირის, ტანისა თუ პირის ნატეხებითაა წარმოდგენილი; მაგრამ ამ მონაცემთა მიხედვითაც ჩანს, რომ ჩვენ ხელთა გვაქვს ლეკითოსების როგორც შედარებით ადრეული, აგრეთვე მოგვიანო ფორმებიც. შავლაკიანი ლეკითოსების ყველაზე უფრო ადრეული ნიმუში მოპოვებულია 1964 წელს ძვ. წ. მე-5 ს. ფენაში (ქ-ფ-64/124). ძირი მთლიანადაა დაცული — ქუსლიანად, აგრეთვე ტანის ნაწილი. ლეკითოსი

¹¹¹ CVA, დანია, ტ. 1, ტაბულა 179, სერ. 8; CVA, ბელგია, ტომი III, ტაბ. 2, სერ. 16.

¹¹² J. D. Beazley, *Attic redfigured vases in American museums*, 1918, კემბრიჯი, გვ. 179. სერ. 110.

¹¹³ ამ ტიპის ჭურჭლები მრავლად აღმოჩენილი შავიზღვისპირეთის გათხრებისას, მაგალითად, აპოლონიის, ოლბიის, პანტიკაეის, ნიმფეის, ტუზლინის და ს. შ. იხ. T. И в а н о в, დასახ. ნაშრ., გვ. 79—136 და 350—353.

არც თუ ისე დიდი ზომისა ყოფილა, მაგრამ ქუსლი და ძირი ჩვეულებრივ საკმაოდ მასიურია. ქუსლი შეღრმავებულია, მისი ღრმეჭრა 4,5 სმ. ძირი და ქუსლის გარეთა კალთა დაფარულია საუკეთესო ხარისხის მოყავისფრო ლუქისფერი სქლად წასმული ლაკით, ალაგ-ალაგ მოშავო. ძირის არეში შემოუყვება მოზეთისხილისფრო წრეწა-ზები, რაც ამ ტიპის ქურჭლისათვისაა დამახასიათებელი. ტანის ნაწილი დაფარული ყოფილა თეთრი საღებავით. ახლა უმეტესად გადარეცხილია (IX₆, X₄). აღრეული ცილინდრისებური მოყვანილობის მასიური კედლიანი თუ ძირიანი ლეკითოსის ფრაგმენტები, როგორც ჩანს ძვ. წ. მე-5 ს. პირველი ნახევრისა, გვხვდება 1953 და 1962 წწ. მასალებშიც.

ფიქვნარში აღმოჩენილია ლეკითოსის მასიური, დისკოსებური ქუსლები, რომლის ზედაპირიც ზემოთ განხილული ძირების მსგავსად მოშავო-მოყავისფრო, სქლად წასმული აღრეული ლაკითაა დაფარული. გვიანდელი (ძვ. წ. მე-4 ს.). ლეკითოსის პირი და ყელის ნაწილი მოპოვებულია 1953 წელს (ქ-ფ-53/536)¹¹⁴. პირი საკმაოდ ფართო, კონუსისებრი მოყვანილობისაა, ყელი ვიწრო. ყელზე შეინიშნება ყურის ზედა ბოლოს მიძერწვის კვალი. ასეთი პირიანი ლეკითოსები აღმოჩენილია ქუთაისში და სვანეთის სოფ. ლენჯერაში, რომლებზეც წითელ ფიგურიათი პალმეტებია მოხატული.

ლ ე კ ა ნ ი. ტუალეტისათვის განკუთვნილ ქურჭელთა რიგს ეკუთვნის, აგრეთვე, 1963 წელს მეორე უბანზე აღმოჩენილი ლეკანის ყური (ქ-ფ-63/171²) და სასურავის ნაწილი: ყური საკმაოდ ფართოა (2,5 სმ) შუაზე ოდნავ ჩაზნექილი. გარეთა ზედაპირი ლაკითაა დაფარული, ხოლო შიდა კი თიხისავე ფერისაა. ლაკი კარგი ხარისხისაა; მოლურჯო-მოზეთისხილისფრო მზინავი. ასევე კარგი ხარისხის ლაკითაა დაფარული და საკმაოდ მასიურია აქვე აღმოჩენილი ლეკანის სახურავის კიდე. ორივე ეს ნატეხი ლაკისა და ფაქტურის მიხედვით თუ ვიშკვლებთ ძვ. წ. მე-5 ს. ნაწარმი უნდა იყოს. შავლაკიანი ლეკანის პირის ნატეხი, რომელიც ზიგზაგისებრი ზოლებითაა შემკული, მოპოვებულია 1964 წელს, პირველი უბნის ჭრილში¹¹⁵. პირზე შერჩენილია ყურის ნაწილიც. ყურის გასწვრივ მკვეთრი, რელიეფური კოპები აქვს. ასეთი ყური აღმოჩნდა ბათუმისციხეზეც. ყურზე შერჩენილია სახურავის მოსარგებლად ოდნავ შესქელებული პირი. აქაც ყურის ორივე მხარეს 1,5 სმ მანძილზე მოზრდილი რელიეფური კოპებია დაცული.

¹¹⁴ ა. კ ა ხ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 81, ტაბ. 7, სურ. 7, 8, 9.

¹¹⁵ ასეთივე მთლიანად დაცული ძვ. წ. მე-5 ს. II ნახევრის ლეკანი აღმოჩენილია ოლბიაში. იხ. Б. В. Ф а р м а к о в с к и й, Раскопки в Ольвии, ИАК, 13, 1906, გვ. 137, სურ. 79.

ასკოსი. მცენარეული ზეთისათვის ჩანს გამოყენებული პატარა ზომის ჩაიდანისებური მოყვანილობის ტუჩიანი ქურქელი ე. წ. ასკოსი, რომელთა ნაშთებსაც ფიქვენარის 1953 და 1956 მასალებს შორის ვხვდებით. ასეთია მაგალითად შავლაკიანი ასკოსის პატარა ზომის ოვალურ განივკვეთიანი ყური (ქ-ფ-53/325 X₇, 8). ასეთი ყურები ჩვეულებრივ ასკის ამობურცული მედალიონის ზევით რკალისებურადაა გადაჭიმული, რომლის ერთი ბოლო მიძერწილია ფართო ტუჩიან მილზე, ხოლო მეორე კი მილის მოპირდაპირე კედელზე. როგორც მოხატული ქურქლების განხილვისას მივეუთითებდით, მილის დანშვის შემდეგ შეიძლებოდა ამ ქურქლით სითხის წაღება შორს მანძილზე; ზემოთ ფართოდ იყო განხილული წითელფიგურიანი გუტუსი და სხვა ფრაგმენტები, კერძოდ, ლომის თავის გამოსახულებიანი ქურქელი, ძირები და სხვა, რომლებიც ამავე ჯგუფის კერამიკაში უნდა შედიოდნენ.

ფიქვენარის ამ სახის შემოტანილ კერამიკას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. მათი არსებობა იმის მანიშნებელი უნდა იყოს, რომ ფიქვენარის ანტიკური ხანის მოსახლეობიდან გამოიყოფა ისეთი ფენა, რომელსაც გააჩნია მაღალი გემოვნებით შესრულებული პირადი მოხმარების სანეღსაცხებლე თუ ტუალეტისათვის განკუთვნილი ქურქელი. მისი მოხმარება შეეძლოთ როგორც ბერძენ ვაჭრებს, აგრეთვე ადგილობრივი მოსახლეობიდან სოციალურად დაწინაურებული არისტოკრატიის ფენის წარმომადგენლებს.

ფიქვენარის მასალებში ბევრია სხვა სახის უსახური ნატეხები, რომელთა ფორმის ზუსტად განსაზღვრა არ ხერხდება.

§ 3. ყ ა ვ ი ს ფ ე რ ლ ა კ ი ა ნ ი კ ე რ ა მ ი კ ა. იონური და ატიკური შავლაკიანი კერამიკის მსგავსად ცალკე ჯგუფს ქმნის ელინიზატური ხანის ე. წ. ყავისფერლაკიანი ქურქლის ნატეხები. მათი რიცხვი არც თუ ისე დიდია. ამ სახის ნაწარმს ეკუთვნის, მაგალითად, დაბალძირიანი თასის ნატეხი, კილიკის ყური და ა. შ. კილიკის ერთ-ერთი ყური (ქ-ფ-56/112) კოპიანია, ყურის გარეთა ზედაპირზე შერჩენილია ყავისფერი ლაკი, ხოლო შიდა ღია-მოყვითალო თიხისავე ფერისაა¹¹⁶. ერთ-ერთი თხელკედლიანი თასის (ქ-ფ-56/167) ძირი და ტანის მოზრდილი ნაწილია დატული (X₁₃). შიდა ზედაპირი დაფარულია ყავისფერი, ალაგ-ალაგ მოშავო ლაკით. გარედან ასეთივე ლაკით დაფარულია თასის მხოლოდ ზედა ნაწილი, მაგრამ ლაკის ნალევენთები ქუსლამდე აღწევს. ძირის გარეთა ზედაპირი და ტანის ქვედა კალთა თიხისავე ფერისაა; მზონავი ლაკი თანაბ-

¹¹⁶ ა. კ ა ხ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 81, ტაბ. 7 13.

რადღა წასმული. მკვრივი, კარგად გარჩეული თიხა მოწითალო აგურის-
ფრადღა გამოიწვეარი. ტანის გარეთა ზედაპირზე შეინიშნება ბასრი ია-
რალით შესრულებული პარალელური, პორიზონტალური ხაზები¹¹⁷.
მსგავსი ყავისფერლაკიანი ქურკლები აღმოჩენილია ათენის აგორაზე.
ოლბიაში ძვ. III—II სს. კულტურულ ფენებში. ე. ლევი მათ თი-
ხის მიხედვით უახლოებს როდოსულ და პერგამულ ნაწარმს¹¹⁸. მაგრამ
ამასთანავე, არ გამორიცხავს მათ ადგილობრივ წარმოებასაც¹¹⁹.

როგორც ვხედავთ, ფიკვნარში აღმოჩენილ შემოტანილ სადა ზო-
ლებიან იონურ, შავლაკიან და ყავისფერლაკიან კერამიკას დიდი მნი-
შნიშვნელობა აქვს კოლხეთსა და ბერძნულ სამყაროს შორის ურთიერ-
თობის შესწავლისათვის. ფიკვნარისა და საქართველოს სხვა პუნქტე-
ბის მონაცემებს მიხედვით დასტურდება, რომ ამ ურთიერთობას შე-
დარებით ორგანიზებული, სისტემატური ხასიათი ძვ. წ. მე-6 ს. II
ნახევრიდან ეძლევა. ჭერჭერობით უცნობია არქაული გეომეტრიული
სტილის ქურკელი. მართალია, ზოგჯერ ვხვდებით ერთეულ ნატეხებს
(ბაუშმისციხე, ფიკვნარი, ფოთი) აღჩეული იონიური კერამიკისას,
მაგრამ ამათ მიხედვით რეგულარულ ურთიერთობაზე ლაპარაკი ძნე-
ლია.

პირველ ხანებში ფიკვნარის, ისე როგორც საერთოდ კოლხეთის,
მოსახლეობაში გავრცელებულია და უპირატესობა ეძლევა საბერძნე-
თის იონურ ცენტრებში დამზადებულ ნაწარმს. ეს საერთოდ შესაძენე-
ვია ხმელთაშუა ზღვისა თუ პონტოს სანაპირო ქვეყნებისათვის.

ფიკვნარის მონაპოვარმა მნიშვნელოვნად გაამდიდრა მწირი ცნო-
ბები ძველი კოლხეთის ურთიერთობის შესახებ საბერძნეთის მატერა-
კულ ცენტრთან — ათენთან. არსებული საყმაოდ უტყუარი მასალები
შესაძლებლობას იძლევა ვილაპარაკოთ ამ ურთიერთობაზე მეტ-ნაქ-
ლები ინტენსიურობით მთელი კლასიკური ხანის მანძილზე.

ათენის იმპორტი პონტოს სანაპირო ქვეყნებში, კერძოდ, ჩრდი-
ლოეთ შავიზღვისპირეთში ძვ. წ. მე-6 ს. პირველი ნახევრიდანაა და-
დასტურებული¹²⁰. ეს საწყისი საფეხურია, როცა ატიკური ნაწარმი
უშუალოდ თუ შუამავლობითი ვაჭრობის გზით ეს-ესაა გზას იკაფავს

¹¹⁷ იქვე, ტაბ. 7, 10.

¹¹⁸ Е. И. Левин, Керамический комплекс III—II вв. до н. э. из раскопок ольвийской агоры, Ольвия, М.-Л., 1964, გვ. 253.

¹¹⁹ იქვე.

¹²⁰ ათენსა და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთს შორის ურთიერთობის შესახებ იხ:
А. И. Жебелев, Боспорские этюды, ИГАИМК, 104, 1934. В. Ф. Гайду-
кевич, Боспорское царство, М.-Л., 1949; В. Д. Блаватский, Антич-
ная археология Северного Причерноморья, М., 1962; И. Б. Брашинский,
Афины и Северное Причерноморье в VI—II вв. до н. э., М., 1963.

შავიზღვისპირეთისაკენ. ატიკის იმპორტს სისტემატური და ფართო ხასიათი ძვ. წ. მე-6 ს. შუა წლებიდან ეძლევა, ხოლო ამავე საუკუნის ბოლო მეოთხედიდან მშვენიერი გემოვნებით დამზადებული მაღალმხატვრული ნაწარმი იპყრობს თანდათანობით საერთაშორისო ბაზარს და ავიწროვებს კონკურენტებს. არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით ირკვევა, რომ სწორედ ამ პერიოდიდან ებმება ფიჭვნარის და აერთოდ კოლხეთის მოსასლეობაც ათენთან სავაჭრო-ეკონომიურ თუ კულტურულ ურთიერთობაში. როგორც ვნახეთ, ფიჭვნარში აღმოჩენილია ძვ. წ. მე-6 ს. ბოლოსა და მე-5 ს. დამდეგის ატიკური მოხატული თუ მაღალძირიანი კილიკებისა და თასების ნაშთები, რომლებიც დაფარული იყო საუკეთესო ხარისხის ადრეული ლაკით. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ პირველ ხანებში ათენი საერთაშორისო ბაზრის დაპყრობას მიზნით აწარმოებს საუკეთესო ხარისხის პროდუქციას¹²¹. ეს ნათლად დასტურდება ფიჭვნარის მასალებითაც (მოხატული შავფიგურიანი და მაღალძირიანი კილიკები, მაღალძირიანი თასები, ლანგრები და ა. შ.). ამ პერიოდისათვის გრძელდება ტრადიციული იმპორტი საბერძნეთის იონური ცენტრებიდანაც, მაგრამ. რა თქმა უნდა, შეზღუდული მასშტაბით. ძვ. წ. მე-5 ს. პირველი ნახევრისათვის ათენის იმპორტი შედარებით მკრთალადაა წარმოდგენილი (რგოლისებრძირიანი კილიკები, სკიფოაები და ა. შ.). როგორც ჩანს, მასზე გარკვეული გავლენა იქონია ბერძენ-სპარსელთა ომებმა; სამაგიეროდ მკვეთრი აღმავლობა შეინიშნება ძვ. წ. მე-5 ს. შუა წლებიდან; განსაკუთრებით კი მეორე ნახევრიდან. ძვ. წ. მე-5 ს. შუა წლებისათვის ფართოდაა ცნობილი ფართო პირიანი, არცთუ ისე ღრმა ტევადობის კილიკები, რომელთა ნაშთები ბევრია ფიჭვნარში, ბათუმისციხესა და ვანში, ხოლო მეორე ნახევრისათვის კი ნაკვეთ და ნატეფრ ორნამენტიანი საღვინე თასები. გარდა კილიკებისა, ფიჭვნარის ამ პერიოდის მასალებში წარმოდგენილია ასევე ლეკითოსების, სკიფოსების, ლეკანის, ასკოსის, სხვადასხვა ზომის თასებისა და ამფორისკების ნაშთები. ათენის პირველი საზღვაო კავშირის ბატონობის ხანაში (ძვ. წ. მე-5 ს. II ნახევარი) სავაჭრო ურთიერთობის მკვეთრი ვაფართოება შეინიშნება ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ანტიკური ხანის მოსახლეობათა¹²². პონტოს სანაპირო ქვეყნებთან ათენმა ვაჭრობა კიდევ უფრო გააძლიერა პელოპონესის ომში დამარცხების შემდეგ, როცა დასავლეთთან ვაჭრობის გზები დახშობილი იყო. ათენისა-

¹²¹ В. М. Сквдн о л а, Аттичские чернофигурные килики из Березани, СГЭ, 8, 1955, гл. 35, табл. 1.

¹²² Ф. А. Иветасва, К вопросу о торговых связях Пантикалея, МИА, 56, 1957, стр. 194.

ოვის პურისა და მონების ძირითადი წყარო სწორედ შავიზღვისპირეთი იყო ¹²³. ფიკენარში ძვ. წ. მე-5 ს. ბოლოსა და მე-4 ს. პირველი ნახევრისათვის კვლავ დომინირებს ატიკური ნაწარმი. ასეთია საკმაოდ ღრმა ტევედობის კილიყების, სკიფოსების, ლეკითოსების, გუტუსის, მრავალრიცხოვანი თასების, სათევზეების, სამარილების, ლეკანა, კანთაროსის და სხვათა ნატეხები. მათში თანდათანობით შეიანიშნება გადაგვარების ნიშნები და აშკარაა, რომ ისინი მასობრივი სერიული წარმოების პროდუქტია. ამ რიგის პურქელი მისაწვდომი უნდა ყოფილიყო მოსახლეობის საკმაოდ ფართო წრისათვის. ძვ. წ. მე-4 ს. II ნახევრის ატიკური ნაწარმი საგრძნობლად მდარე ხარისხისაა — ლაკა მქრქალი, მურა-მოშავო, არათანაბრად წასმული. ფორმებიც არაპროპორციული და უხეში, მასიური. ძვ. წ. III—II საუკუნეებისათვის კი ძირითადად მცირეაზიური ყავისფერლაკიანი ნაწარმია წარმოდგენილი. ვხვდებით ერთეულ ნატეხებს ასევე მცირეაზიული შავლაკიანი კერამიკისას.

კლასიკურ ხანაში ათენთან მჭიდრო საეკონომიური ურთიერთობის ასახვასთან ერთად, ფიკენარის ამ რიგის მასალების მიხედვით ნათლად დასტურდება, რომ აქაურ მკვიდრთ სოციალ-ეკონომიური განვითარების მაღალი დონისათვის მიუღწევიათ. როგორც ჩანს, სოციალურად დაწინაურებული გაბატონებული კლასი ყოველდღიურ ყოფაში ფართოდ იყენებს უცხოურ ფუფუნების საგნებს. რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, შავლაკიანი კერამიკისა თუ შემოტანილი ამფორების ნაშთებს ხშირად ვხვდებით პირველ და მეორე უბანზე, სადაც ძირითადად ადგილობრივი მოსახლეობის საცხოვრისი ივარაუდება.

ყურადღებას იქცევს და მხოლოდ ქალაქური მოსახლეობის ყოფისათვის უნდა იყოს დამახასიათებელი შავლაკიანი პურქლის ფორმების ნაირსახეობა: კრატერები, ამფორები, ონოხოია. კილიყები, სკიფოსები, კანთაროსები, თასები, ლანგრები, სათევზეები (იხთია), ლეკითოსები, ამფორისკები, ასკები, გუტუსები, ლეკანი და ა. შ.

ფიკენარის და საერთოდ ძველი კოლხეთის სამეურნეო და საეკონომიური ცხოვრების შესახებ მდიდარ მასალას იძლევა აქ აღმოჩენილი ადგილობრივი თუ ბერძნული სამყაროს სხვადასხვა ტიპის რეზინიდან შემოტანილი კერამიკული ტარის, ამფორების შესწავლა.

§ 4. ა მ ფ რ ე ბ ი. ფიკენარში აღმოჩენილი შემოტანილი თუ ადგილზევე დამზადებული ამფორები წარმოადგენენ უძვირფასეს

¹²³ И. Б. Браш и с к и й, Атлас и Северное Причерноморье, стр. 89.

ნივთიერ მასალებს ანტიკური სამყაროს სხვადასხვა საწარმოო ცენტრებთან ურთიერთობისა და საქალაქო ხელოსნობის შესწავლისათვის. უკანასკნელ დრომდე საქართველოში ამფორები ცოტა რაოდენობით იყო აღმოჩენილი, ამიტომაც სამეცნიერო ლიტერატურაში იშვიათად ვხვდებით ცნობებს ამ რიგის მონაპოვართა შესახებ. ბოლო წლებში განხორციელებულ ინტენსიურ არქეოლოგიურ კვლევებიდან შედეგად იმატა კერამიკული ტარის აღმოჩენებმაც, რაც შესაბამის ასახავს პოულობს ქართველ მკვლევართა მეცნიერულ ანგარიშებში. მდიდარი და მეტად საინტერესო მასალებია მოპოვებული წლების მანძილზე ფიქვენარის ნაქალაქარის გათხრებისას¹²⁴.

ამფორებს განვიხილავთ საწარმოო ცენტრების მიხედვით ქრონოლოგიური თანმიმდევრობის დაცვით.

ფიქვენარის და საერთოდ კოლხეთის ზღვისპირა ზოლის ადრინდელი შემოტანილი ამფორების ერთ-ერთ ყველაზე უფრო მრავალრიცხოვან და საინტერესო ჯგუფს ქიოსური ამფორები ქმნიან (XIII₁, 2). „იონიური“ კერამიკის მსგავსად, ამათაც განმსაზღვრელი მნიშვნელობა ენიჭებათ ბერძნულ სამყაროსთან ურთიერთობის ადრეული საფეხურების შესწავლისათვის. ბათუმისციხის განთხარი მასალების მიხედვით ირკვევა, რომ ამ საწარმოო-სახელოსნო ცენტრის ამფორების შემოტანა ისტორიულ კოლხეთში ძვ. წ. მე-7 ს. ბოლოსა და მე-6 ს. დამდეგისათვის იწყება.

ბათუმის მასალებიდან გამოიყოფა მოწითალო-მოყავისფროდ გამოშვარი ამფორის კედლის ნატეხები, რომელთა გარეთა ზედაპირი კუნძულ ქიოზზე—კოფიას მთაზე აღმოჩენილი არქაული ამფორის ფრაგმენტების მსგავსად დაფარულია სქლად წასმული თეთრი საღებავით. განსაკუთრებით დამახასიათებელია ბათუმისციხეზე აღმოჩენილი ერთ-ერთი სწორეულიანი ამფორის პირი, რომლის გარეთა ზედაპირიც თეთრი საღებავითაა დაფარული და შემდგომ შავი ზოლითაა მოხატული.

ამ მონაცემების მიხედვით აშკარად ჩანს, რომ უკვე გვიანარქაული ხანიდან ეყრება საფუძველი ისტორიულ კოლხეთსა და ბერძნულ სამყაროს შორის სისტემატურ სავაჭრო-ეკონომიურსა თუ კულტურულ ურთიერთობას. ცალკეული პერიოდების მიხედვით შეინიშნება შემდეგი კანონზომიერება:

არქაული ხანისათვის ძირითადად წარმოდგენილია ეგეოსის სამყაროს ნაწარმი. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებო ჩანს ბათუ-

¹²⁴ ფიქვენარის ამფორების შესახებ შედარებით ფართოდაა საუბარი ჩვენს ნაშრომში: „კერამიკული ტარა ფიქვენარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარიდან“, სდსმ, II, 1971.

მისციხის მასალები, სადაც გამოიყოფა ქიოსური თეთრანგობიანი ამფორების უაღრესი წიმუშები. როგორც აღნიშნული იყო, ძვ. წ. მე-6 ს. I ნახევრის ქიოსური ამფორების ნატეხებს ფოთის არქეოლოგიური გათხრებიც იძლევა. ამ პერიოდიდანაა დადასტურებული ქიოსის იმპორტი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ქვეყნებში, ე. ი. ბათუმისციხის მონაპოვარიც უაღრესად გამოიყურება. ქიოსის ამფორების შემოტანა კიდევ უფრო სისტემატური, რეგულარული ჩანს გვიანარქაული ხანისათვის (ბათუმისციხე, ციხისძირი, ფიქვნარი, ფოთისა და სოხუმის მიდამოები და ა. შ.).

ფიქვნარიდან ჩვენ ხელთა გვაქვს ამ ხანის ქიოსური ამფორების არა ერთი ნატეხი; იგი ფიქვნარის ანტიკური ხანის კულტურული ფენების ერთ-ერთ თანმხლებ ინვენტარს შეადგენს. ფიქვნარისა და საქართველოს სხვა პუნქტების მონაპოვართა და ზოგიერთი არაპირდაპირი წერილობითი ცნობების გათვალისწინების საფუძველზე ჩვენ დასაშვებად მივიჩნიეთ კოლხეთსა და ქიოსს შორის პირდაპირი ურთიერთობის არსებობა. ეს კავშირი უწყვეტი ჩანს ძვ. წ. VII-ს. ბოლოდან ძვ. წ. III საუკუნემდე. გარდა ქიოსისა, გვიანარქაულ ხანაში კოლხეთთან სავაჭრო ურთიერთობაში ებმებიან კუნძულები სამოხი და ლესბოსი. კუნძულ სამოხის ამფორების ნაშთებმა ბოლო წლებში იჩინა თავი (ბათუმისციხე, ფიქვნარი). ჩვენის აზრით, ეს ახალი მონაპოვარი მნიშვნელოვნად უნდა ფენდეს შუქს ვანში აღმოჩენილ სამოხურ ოქროს სტატერს; თუ აღრე ცნობილი იყო მხოლოდ ფიქვნარის ლესბოსური ამფორა (1956 წლის გათხრები), უკვე 1962 წლიდან ამ ცენტრის ნაწარმს ეხვდებით დაბლაგომში, ფოთის მიდამოებში, გურიანთაში, ციხისძირზე და ბათუმისციხეზე. თანდათანობით ნათელი ხდება, რომ კოლხეთის ტერიტორიაზე ამ სახის პროდუქციის შემოტანის თვალსაზრისით კუნძულ ლესბოსსაც მნიშვნელოვანი ადგილი უნდა ჰქონოდა.

ძვ. წ. მე-5 საუკუნისათვის კვლავ გრძელდება ქიოსის ამფორების შემოტანა ძველი კოლხეთის ტერიტორიაზე. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ამდროინდელი ამფორის ნაშთებს ეხვდებით ბათუმისციხის, ფიქვნარის, ქარიეტიისა და ოჩამჩირეს არქეოლოგიურ მასალებს შორის. ძვ. წ. მე-5 ს. განეკუთვნებიან ე. წ. „სასმისისებრიანი“ (XII_a) ამფორების ნატეხებიც—ბათუმისციხე, ფიქვნარი, ფოთი-საქორქიო, რომლის დამზადების ცენტრი ჩერ კიდევ არაა ზუსტად განსაზღვრული. ათენის ჰეგემონობამ საერთაშორისო ბაზარზე, როგორც ჩანს, ასახვა ჩვენს მასალებშიაც პოვა. ათენის საშუამავლო ვაჭრობის გზით უნდა იყოს შემოზიდული კოლხეთში კუნძულ თაზოსისა თუ მასთან დაკავშირებული სხვა ცენტრების პროდუქცია, როგორიცაა

ფიქვენარის პროტოთაზოსური, თაზოსის წრეში შემავალი და თვით თაზოსის ადრეული ამფორები (XII₂).

სავაქრო ურთიერთობა კიდევ უფრო ინტენსიურია მომდევნო პერიოდში. ამ პერიოდის შემოტანილ ამფორებში კვლავ მრავალრიცხოვნებით გამოირჩევა ქიოსის ნაწარმი. მას ხშირად ვხვდებით მთელ საკვლევ ტერიტორიაზე, განსაკუთრებით კი მე-4 უბანზე. მაგრამ ეგეოსური სამყაროს სატრანზიტო კერამიკიდან წამყვანი ძვ. წ. მე-4 საუკუნისათვის მაინც თაზოსის პროდუქცია ჩანს. ეგეოსურ სამყაროს რომელიღაც ცენტრთან უნდა იყოს დაკავშირებული ე. წ. კათხისებრძირიანი ამფორების წარმოება. ქობულეთ-ფიქვენარში მათი საკმაოდ ხშირი აღმოჩენა (XII₂) სრულიად ახალ მასალებს იძლევა ჩვენს არქეოლოგიურ სინამდვილეში. როგორც ჩანს, ამ ურთიერთობის მარეგულირებელ ცენტრად ათენი გამოდიოდა.

ქობულეთ-ფიქვენარის მასალების მიხედვით საინტერესო სურათი ისახება ადრეელინისტურ ხანაში მცირე აზიის სავაქრო ცენტრებთან ურთიერთობის თვალსაზრისით. როგორც ჩანს, ათენის საზღვაო სახელმწიფოს პელეპონესის ომში დამარცხების შემდეგ მისი როლი პონტოს სანაპირო ქვეყნებთან ურთიერთობაში თანდათანობით იკვეცება. ძვ. წ. მე-4 ს. შუა წლებიდან განსაკუთრებით მკიდრო ჩანს ურთიერთობა სამხრეთ და აღმოსავლეთ ზღვისპირეთის მოსახლეობას შორის. სამხრეთ შავიზღვისპირეთის მნიშვნელოვან სავაქრო-სატრანზიტო ცენტრის ქ. სინოპეს კერამიკული ნაწარმი — ამფორები (XII₂), მათ შორის დამლიანებიც, კრამიტი, ქვევრისა და ლუთერიის ნატეხები, უხედაა წარმოდგენილი ფიქვენარის თითქმის ყველა წლის მასალაში. ქ. სინოპეს ნაწარმის შემოტანა უწყვეტი ჩანს ძვ. წ. II საუკუნემდე. გარდა ფიქვენარისა, დასახელებული ცენტრი წარმოდგენილი ჩანს დასავლეთ საქართველოს სხვა რიგ მონაპოვართა მიხედვით. ასეთებია: გონიო, მახვილურის გორანამოსახლარი, ბათუმისციხე, გურიანთა, ვაშნარი, ზემოფარცხა, ზუკისციხე, ფოთისა და სოხუმის მიდამოები, ქვალონი, დაბლაგომი, ვანი, სოფ. კოჭნარი და ა. შ. ამ ურთიერთობას კიდევ უფრო რელიეფურად აჩენს თვით ქობულეთ-ფიქვენარისა და სოხუმის მიდამოებში აღმოჩენილი სინოპური მონეტები; სინოპეს გარდა ფიქვენარისა და სამხრეთ შავიზღვისპირეთის ურთიერთობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უნდა სჭეროდა მცირე აზიის მნიშვნელოვან ცენტრს პერაკლეას. ფიქვენარში დადასტურებულია ამ ცენტრის როგორც ამფორების, ასევე კრამიტის აღმოჩენის შემთხვევებიც (XII₂).

გარკვეული მოსაზრებით დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ფიქვენარში ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის კერამიკული ტარის აღმოჩე-

ნას (XII ს.). პანტიკაპეას სპილენძის მონეტები ადრევე იყო ცნობილი საქართველოში. ასეთი მონეტა 1926 წ. ციხისძირშიც აღმოჩნდა. მაგრამ აქაური ამფორის აღმოჩენის პირველ შემთხვევასთან ფიქვენარში გვაქვს საქმე. კოლხეთისა და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის მოსახლეობის ურთიერთობის მანიშნებელია თვით პანტიკაპეაში კოლხური პითოსების და ლანგრების აღმოჩენა ძვ. წ. მე-6—5 სს. კულტურულ ფენებში. როგორც ზემოთ ვნახეთ, კოლხური ნაწარმის აღმოჩენის არაერთი შემთხვევაა ფიქსირებული ნიმფეაში (1939, 1940, 1951 წწ. და ა. შ.), გერმონაში, მირმეკიონში და ა. შ. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ელინისტური ხანისათვის ფიქვენარი თვით ამზადებს ამფორებს (ე. წ. „ყავისფერთიხიანი“ ამფორები). აქ სავაჭრო ტრადიციები ისე ძველი და ვაჭართა ფენა ისე მძლავრი უნდა ყოფილიყო, რომ ეგეოსურ სამყაროსთან შექმნილი ვითარების გამო ვაჭრობის შესუსტების შემდეგ კოლხეთი აბლიერებს ურთიერთობას ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთთან. ამასთან დაკავშირებით განსაკუთრებით საყურადღებო ჩანს ბოზფორის ქალაქებში აღმოჩენილი კოლხური ამფორები (სურ. 5).

სურ. 4. ფიქვენარის მე-4 უბანზე დაზვერვისას აღმოჩენილი ძვ. წ. V ს.-ის შუა წლების შავლაკიანი კილიკი

სურ. 5. ბელგოროდ-დნესტროვსკის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული კოლხური ამფორა

თ ა ვ ი მ ა ო თ ხ ი

ნუმისმატიკური ძეგლები

კოლხეთის სამეფოს, საქალაქო ცხოვრებისა და ვაჭართა ფენის გენეზისის კვლევისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ნუმისმატიკურ ძეგლებს ენიჭება. ამ მიმართებითაც საინტერესო მასალებს იძლევა ქობულეთ-ფიჭვნარისა და საერთოდ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლში აღმოჩენილი მონეტები.

შესავალ ნაწილში ფიჭვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის შესწავლის ისტორიის გადმოცემასთან დაკავშირებით ქობულეთ-ფიჭვნარის 1941, 1948¹ და 1952 წწ. მონეტათა განძების აღმოჩენის პირობების შესახებ უკვე იყო საუბარი. მომდევნო წლებშიც ნ. ხოშტარიას ხელმძღვანელობით წარმოებული გათხრებისას ფიჭვნარში, „ნაპურვალაზე“ აღმოჩნდა რამდენიმე კოლხური თეთრიც, გარდა ამისა, შეძენილ იქნა ფიჭვნარში აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის ოქროს სტატერი², კოლხური და სინოპური მონეტები, რომლებიც ჩაბარდა აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმისმატიკის განყოფილებას. 1960 წელს ფიჭვნარში ნაპოვნი ერთი კოლხური თეთრი და ერთიც სინოპური დრაქმა გადაეცა დ. ხაჩუტაიშვილს³.

როგორც ჩანს, ესენიც და ნ. ხოშტარიას მიერ ადრე შეძენილი ზოგიერთი მონეტა ფიჭვნარის 1948 წლის განძში შედიოდა³.

¹ ნ. ლ მ ო უ რ ი თავის ნაშრომში „კოლხეთის სანაპიროს ბერძნული კოლონიზაცია“, გვ. 78 მიუთითებს ფიჭვნარში აღმოჩენილ მ ა ქ ე დ ო ნ ე ლ ი ს ოქროს ორი სტატერის აღმოჩენის შესახებ, რაც სანაპიროს ან შეესაბამება.

² მონეტების სარგებლობის ნებართვისათვის დ. ხ ა ხ უ ტ ა ი შ ვ ი ლ ს მადლობის მოუხსენებთ.

³ 1948 წლის განძიდან აქარის სახელმწიფო მუზეუმში შევიდა 94 სინოპური და 55 კოლხური მონეტა, ხოლო საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში 8 სინოპური და 3 კოლხური თეთრი; ეს რიცხვი სრულიადაც ვერ ასახავს განძის რეალურ შემადგენლობას. პროფ. დ. ჯ ა პ ა ნ ა ძ ი ს ი დ ა ქ. გ რ ლ ე ნ კ ო ს გამოანგარიშებით, გადარჩენილი მხოლოდ განძის 1/10 ნაწილია. მ. დ. ჯ ა პ ა ნ ა ძ ე, ნუმისმატიკური მასალები მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის-ეტიმოლოგიაში, გვ. 42; К. В. Г о л е н к о, დასახ. ნაშრ. გვ. 290.

უშუალოდ სამარხეულ კომპლექსებთან დაკავშირებული მონეტების მეტად საინტერესო ნიმუშები მოპოვებულია ფიქვნარში 1965—68 წწ. წარმოებული გათხრებისას (კოლხური თეთრები, ქ. ჭიზიკის ოქროს მონეტები, სინოპეს, პანტიკაპეასა და ნიმფეას ფულები), ქ. ამისოში მოპოვებული მეტად საინტერესო მონეტაა დაცული აპარის სახელმწიფო მუზეუმში, ის აღმოჩენილია ქობულეთში 1966 წელს⁴.

გარდა ქობულეთ-ფიქვნარისა, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლში სხვა მრავალი მნიშვნელოვანი მონეტის აღმოჩენის შემთხვევები დასტურდება; ასეთებია: ათენური ტეტრადრახმა (მწვანე კონცხი)⁵, პანტიკაპეას სპილენძის მონეტა (ციხისძირში)⁶, კოლხური თეთრი (ბათუმის მიდამოებში)⁷, კოლხური ოქროს სტატერები (მდ. ყოროლისწყლის მარჯვენა სანაპიროზე)⁸, ლიზიმაქეს სტატერი (ბათუმის მიდამოებში)⁹, პონტოს გეფე მითრიდატეს მონეტა (ბათუმში) და ა. შ. აპარის სახელმწიფო მუზეუმში დაცულია სელევკიდების (ძვ. წ. III ს) და პტოლომეების (ძვ. წ. III — I სს) მონეტები¹⁰.

როგორც ხედავთ, საკვლევ ტერიტორიაზე ადრეანტიკური და ელინისტური ხანისათვის მიმოქცევაშია როგორც ადგილობრივი, ასევე უცხოური მონეტები. სხვა სახის მასალების მსგავსად, ადგილობრივი მონეტების რიცხვი გაცილებით დიდია უცხოურზე. ქვემოთ მოკლედ შევჩერდებით ქობულეთ-ფიქვნარში აღმოჩენილი ამ პერიოდის მონეტების ზოგიერთ წამყვან ტიპზე. ესენია:

ა) კოლხური თეთრი. კოლხური თეთრი უძველესი ქართული ფულია, რომელიც მსოფლიოს უძველეს მონეტათა რიცხვშიც შე-

⁴ И. Б. Брашневский, К истории экономических связей Восточного Причерноморья в античную эпоху (по нумизматическим материалам) Сбм, № 3, 1967, გვ. 759—760, სურ. 1.

⁵ Е. А. Пахомов, Монетные клады Азербайджана и Закавказья, Баку, 1926, გვ. 15, № 12.

⁶ Д. Г. Капанадзе, К вопросу об экономических связях Северного и Восточного Причерноморья в античную эпоху по нумизматическим данным, გვ. 143.

⁷ Е. А. Пахомов, დასახ. ნაშრ., № 12, გვ. 143.

⁸ იქვე, № 20.

⁹ იქვე, № 19.

¹⁰ К. В. Голенко, Кобулетский клад..., გვ. 296; მ. ინაძე, სავაჭრო ურთიერთობათა ისტორიიდან ძველ კოლხეთში, გვ. 114.

დის. იგი ამიერკავკასიის სხვა ადგილობრივ მონეტებთან შედარებით რამდენიმე საუკუნით ადრე იჭრებოდა. კოლხური თეთრი დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე განძების სახით, რომელთა შემადგენლობაში ზოგჯერ 200—300 მონეტაზე მეტიც შედის¹¹. მათი აღმოჩენის შემთხვევები ისე ხშირი და ჩვეულებრივი მოვლენა ყოფილა მოსახლეობისათვის, რომ მათ საფანტადაც კი იყენებდნენ¹². აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცული მონეტების რაოდენობის თვალსაზრისით კოლხურ თეთრებს თამარისა და რუსუდანის მონეტები თუ შეედრება¹³. დღემდე მოპოვებულ კოლხურ თეთრებს შორის ყველაზე უფრო გავრცელებულია ჩვეულებრივი ტიპის ნახევარდრაქმიანები, ე. წ. ტრიობოლები. ამათ შუბლზე, როგორც წესი, გამოსახულია ადამიანის (ქალის) თავი, მარჯვენა პროფილი. ზურგზე—ხარის თავი—ისევე მარჯვენა პროფილი. ქართველი მეკლევარები (დ. კაპანაძე, ნ. ხოშტარია) ამ გამოსახულებებს ადგილობრივ რელიგიურ-მითოლოგიურ წარმოდგენებს უკავშირებენ. შედარებით ცოტა რაოდენობითაა ცნობილი კოლხური თეთრის მსხვილი ნომინალები: ტეტრადრაქმა, დიდრაქმა და დრაქმა¹⁴. ეს უკანასკნელნი შეპარულების სტილის მიხედვით არქაულებად აღიარებული. გამოსახულებათა შინაარსიც განსხვავებულია. მეკლევართა უმეტესობა (ა. ზოგრაფი, დ. კაპანაძე, ბ. კუფტინი, გ. შელიქიშვილი, ნ. ხოშტარია, კ. გოლენკო და სხვ.) კოლხური თეთრის ინტენსიურ ტრიალს ძვ. წ. მე-6-4 სს. უკავშირებენ.

მიუხედავად იმისა, რომ კოლხურმა თეთრმა აღმოჩენების სიხშირის გამო ადრიდანვე მიიქცია მეკლევართა ყურადღება და საკმაო მოცულობის ლიტერატურაც დაგროვდა, — ბევრი საკითხი ჯერ კიდევ გადაუჭრელად ითვლება; მაგალითად, კოლხური თეთრის წონითი სისტემა, მათზე დაცულ გამოსახულებათა შინაარსი (იკონოგრაფია), ასოები, რომელთა რიცხვი შედარებით მცირეა და ა. შ.¹⁵.

¹¹ К. В. Голенко, Д. Г. Капанадзе, Четыре клада колхидок. Нумизматика и эпиграфика, VI, М., 1966.

¹² А. Н. Зограф, Распространение находок ахтчинских монет на Кавказе, ТОНГЭ, I, 1945, გვ. 35; Д. Г. Капанадзе, Грузинская нумизматика, М., 1955, გვ. 144.

¹³ Д. Г. Капанадзе, *დ. სახ. ნაშრ.*, გვ. 35.

¹⁴ კოლხური თეთრის ტიპების შესახებ იხ. დ. კაპანაძე, ქართული ნუმისმატიკა, თბ., 1950, გვ. 25—27; დ. კაპანაძე, ფული ძველ საქართველოში, თბ., 1950, გვ. 10—11; დ. კაპანაძე, შენიშვნები ძველი კოლხეთის ნუმისმატიკის შესახებ, სსპ, 15, 1949; ს. მაქალათია, კოლხური დრაქმა, თბ., 1931—32; А. Н. Зограф, Распространение, стр. 35—38; Д. Г. Капанадзе, Грузинская нумизматика, стр. 31—35; С. И. Макалатиа, О находке нового клада колхидских монет, ВДИ, 4, 1939.

¹⁵ Д. Капанадзе, и К. Голенко, К вопросу о происхождении колхидок, ВДИ, 4, 1957, стр. 88.

ადრე ძირითადად შეისწავლებოდა კოლხური თეთრის გავრცელება, მათი სახესხვაობანი და ა. შ.¹⁶.

ამ უკანასკნელ წლებში საბჭოთა ნუმიზმატიკის მიერ ზემოთ ჩამოთვლილ საკითხებსაც მიექცა ყურადღება. პროფ. დ. კაპანაძე და კ. გოლენკო კოლხური თეთრის მრავალრიცხოვანი ვარიანტის შესწავლის საფუძველზე იძლევიან მათ ქრონოლოგიურ პერიოდიზაციას, სადაც მნიშვნელოვან ადგილს ქობულეთ-ფიკვნარში ნაპოვნი მონეტები იკავებენ¹⁷. ეს შეეხება 1952 წლის განძს. 1948 წელს აღმოჩენილი კოლხური თეთრები სინოპურ დრაქიმებთან ერთად ზემოთ დასახელებულ ნაშრომებში გამოაქვეყნა ნუმიზმატმა კ. გოლენკომ. 1952 წლის განძის კოლხური თეთრის რამდენიმე წამყვანი ვარიანტი ცნობილია ასევე პროფ. დ. კაპანაძისა და კ. გოლენკოს ადრინდელი ერთობლივი ნაშრომის მიხედვით¹⁸. ფიკვნარში აღმოჩენილია ჩვეულებრივი ტიპის ნახევარდრაქიმები, მხოლოდ სამ მონეტაზეა დატული ბერძნული ასოები MO, რაც იშვიათი მოვლენაა ამ ტიპის მონეტებისათვის¹⁹.

ფიკვნარის განძების მეცნიერული ღირებულება დიდია. ამასთან დაკავშირებით ნ. ხოშტარია აღნიშნავს, რომ ფიკვნარში აღმოჩენილი მონეტათა დიდი განძები, რომლებიც ასეულობით მონეტას შეიცავდა, ნიუთითებს ფართოდ გაშლილ საეაქრო საქმიანობაზე. კოლხური თეთრისა და უცხოური მონეტების თანაარსებობა იმის უდავო მანიშნებელი უნდა იყოს, რომ კოლხები ეწეოდნენ როგორც საშინაო, ისე საგარეო ვაჭრობას. ქობულეთი იძლევა ამასთანავე კოლხურ თეთრ-

¹⁶ К. В. Г о л е н к о, Денежное обращение Колхиды в римское время, Л., 1964, стр. 10.

¹⁷ К. В. Г о л е н к о, Д. Г. Капанадзе, დასახ. ნაშრ.

¹⁸ Д. Капанадзе и К. Голенко, დასახ. ნაშრ., ტაბ. 1, 16, 17, 19—22.

¹⁹ გარდა დასახელებული ასოებისა, ცალკეულ მონეტებზე სხვა ბერძნული ასოებიც გვხვდება — Α, Ο, Ε, Φ და Π. ბ. ეფთხინი Φ-ს ქ. ფახისს უკავშირებს — იხ. Б. А. К у ф т и н, Материалы, II, გვ. 61—62; ხოლო MO-ს ნ. ხოშტარია მონეტის, მუხურობის. ნ. ხოშტარიას აზრით, ნიშნების ოთხი ვარიანტი უნდა მიუთითებდეს ოთხი ზარათუხანის არსებობაზე კოლხეთის სახელმწიფოს ოთხ ოლქში, რომლებიც ძველი ტრადიციის მიხედვით მეტ-ნაკლები დამოკიდებულებით სარგებლობდნენ. ნ. ხოშტარია, ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები დასავლეთ საქართველოში, გვ. 243—244. 1958 წელს გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ სტატიას, რომელიც კოლხეთის სანაპირო ქალაქების თვითმმართველობის საკითხს ეხება, მ. ინარეს გამოთქმული აქვს ეგარუდი, რომ ეს ასოები ქალაქთა სახელების ან ამ ქალაქთა მაგისტრების ინიციალებს წარმოადგენდა. იხ. მ. ინარე, ანტიკური ხანის კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქების თვითმმართველობის საკითხისათვის, სმამ, ტ. 21, 1959, № 2, გვ. 241.

თან უცხოური მონეტების აღმოჩენის პირველ უდავო შემთხვევას, რაც კოლხური თეთრის სათანადო მნიშვნელობას მოწმობს²⁰. ფიქვ ნარში კოლხური ფულის ინტენსიური ტრიალი ძვ. წ. მე-5 ს. ადრეული საფეხურიდან დაწყებულია. ამაზე ნათლად უნდა მიუთითებდეს 291 კოლხური თეთრის აღმოჩენა ელექტრუმის ქიზიკურ მონეტასთან ერთად.

ასეთივე სურათი შეინიშნება ძვ. წ. მე-4 საუკუნეებისათვის. მხედველობაში გვაქვს კოლხური თეთრის აღმოჩენა სინოპურ დრაქმებთან ერთად. 1948 წ. განძში კოლხური მონეტები ორჯერ მეტი ყოფილა სინოპურებთან შედარებით.

კლასიკური ხანისათვის ფიქვენარში წარმოადგენს კოლხი და ბერძენი ვაჭრების შეხვედრის ისეთ ადგილს, სადაც ფართო გაცვლითი ოპერაციები წარმოებს. როგორც ჩანს, საშინაო ბაზარზე კოლხური თეთრის გაბატონებული მდგომარეობის გამო ბერძენ ვაჭრებს თავიანთი ფუფუნების საგნები ადგილობრივ მონეტებზეც უნდა გადაეცვალათ, რათა ამ ფულითვე კოლხი მოსახლეობისაგან სასურველი პროდუქცია შეეძინათ. ასევე აუცილებელი იყო კოლხი ვაჭრებისათვისაც უცხოური მონეტები, რომლებიც გამოდიოდნენ შუამავლის როლში ბერძნებსა და კოლხეთის სხვადასხვა რაიონებს შორის ვაჭრობისას. კოლხეთის ტერიტორიაზე ათენური ტეტრადრაქმისა და ქიზიკური მონეტების აღმოჩენასთან დაკავშირებით. მ. ინაძე მიუთითებს, რომ ამ მონეტებს კოლხეთის მოსახლეობა თვითონაც იყენებდა საგარეო ვაჭრობაში, რადგან ადგილობრივ მოჭრილი კოლხური თეთრი ძირითადად საშინაო ბაზარზე იხმარებოდა²¹.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, კოლხეთი ადრიდანვე ეწევა ვაჭრობას ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის პოლისებთან. ამ გზით უნდა იყოს მოხვედრილი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი კოლხური კერამიკული ინვენტარი თუ, ნიმფეასა და ქერსონესში, კოლხური ფულებიც კი²². შესაძლებელია, ამ გარემოებაშიც განსაზღვრა ფიქვენარში ადგილობრივი და უცხოური მონეტების თავმოყრა ერთ და იმავე განძებში.

ერთი სიტყვით, არქეოლოგიური აღმოჩენები გვიჩვენებენ, რომ ფიქვენარის სასაქონლო მიმოქცევაში გამოყენებულა როგორც ადგილობრივი, ასევე უცხოური მონეტები.

კლასიკური და ადრეელისისტური ხანის აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის საქალაქო ცენტრების საგარეო სავაჭრო ურთიერთობის შეს-

²⁰ ნ. ბოშტარია, დასახ. ნაშრ., გვ. 225.

²¹ მ. ინაძე, საუკრო ურთიერთობათა ისტორიიდან ძველ კოლხეთში, გვ. 98.

²² В. М. Скуднова, დასახ. ნაშრ.

წავლისათვის, მსგავსად ზემოთ განხილული სხვა რიგის მასალებსა, მეტად საინტერესო ჩანს ფიქვნარში აღმოჩენილი უცხოური ფულები.

ბ) ელექტრუმის ქიზიკური მონეტა. ფიქვნარში აღმოჩენილი უცხოური მონეტებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ქ. ქიზიკში მოპრილი ელექტრუმის მონეტა ე. წ. ქიზიკინი (XIII). მისდამი ინტერესს ზრდის ის გარემოებაც, რომ ამ სახის მონეტები ჩვენში მხოლოდ ფიქვნარში ჩნდება.

ქიზიკინი საერთაშორისო ვაჭრობაში გამოყენებული იყო ეტალონებად, ამიტომ ფართო გავრცელება ჰპოვეს ანტიკურ სამყაროში²³. ისინი კონკურენციას უწევდნენ ისეთ მონეტებსაც კი, როგორიც დარიკებია; რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, საერთაშორისო ბაზარზე ათენის ჰეგემონობის პერიოდშიც ქიზიკურები რჩებიან ინტერლოკალურ მონეტებად. დიდი ყოფილა მათი როლი შავიზღვისპირეთის, განსაკუთრებით ბოსფორის საგარეო ვაჭრობაში²⁴. კანონზომიერი ჩანს მათი აღმოჩენა საქართველოს ზღვისპირეთშიც. ფიქვნარში მოპოვებული ელექტრუმის ქიზიკინი ასეთია: შუბლზე გამოსახულია გამარჯვების ღვთაება ნიკე (მარჯვნივ), ფრთებგაშლილი, მარცხენა მუხლზე დაჩოქილი²⁵, თავი უკან აქვს მობრუნებული. წინ გაწვდილ მარჯვენა ხელში უჭირავს თევზი—თინუსი, ხოლო მარცხენათი კი ტანსაცმელი აქვს აკეცილი. ზურგზე მოცემულია ჩვეულებრივ, ოთხი ნაწილისაგან შედგენილი (ქარის წისქვილის ფრთების მსგავსი) ჩაქდებული კვადრატ²⁶. მონეტის წონა 16, 14 გრამია²⁷.

3. ფრიტე ქ. ქიზიკის სტატერების ქრონოლოგიური კლასიფიკაციისას გამოყოფს სულ 4 ქრონოლოგიურ ჯგუფსა და რამდენიმე ქვეჯგუფს²⁸. კრიტერიუმად იღებს ე. წ. *quadratum incusum*-ის

²³ H. Fritze. Die Elektronprägung von Kyzikos. Nomisma, VII, Berlin, 1912.

²⁴ Д. Б. Ш е л о в, Кизикские статеры на Боспоре, ВДИ, 2, 1949, стр. 93—98; А. А. К р а в ч е н к о, Клад кизикских статеров из Одесской области, СА, 1969, 1, стр. 274—277.

²⁵ გარდა ქიზიკინებისა დაჩოქილი, მუხლმოყრილი ადამიანის ფიგურები გადმოცემულია ზოგჯერ დარიკებზე, ქიოსისა და აბდერას მონეტებზე, იხ. А. Н. З о г р а ф, Античные монеты, МИА, 16, 1951, стр. 61.

²⁶ ქიზიკინების გაბატონებულმა მდგომარეობამ საერთაშორისო ბაზარზე განსაზღვრა მათი ფაქტიურის კონსერვაცია; ესენი უწარწერო და ერთგამოსახულებიანია. არქაიზში განსაკუთრებით RV-ზე შეინიშნება, სადაც ყოველთვის ქარის წისქვილის ფრთების, ზორცსავეპი დანის პირისა თუ სხვა ტიპის მსგავსი ჩაქდებული კვადრატა გადმოცემული.

²⁷ სხვა ქიზიკინების მსგავსად ფიქვნარის მონეტაც მოპრილია ე. წ. ფოკის წონითი სისტემის მიხედვით (16 გრ.).

²⁸ H. F r i l z e, დასახ. ნაშრ., გვ. 2.

განვითარებაში მომხდარ ცვლილებებს, რადგან ნაკლებად დამაჯერებლად მიაჩნია ამ ტიპის მონეტების შუბლის სტილისტური შესწავლა მათი ხშირი ცვლილებების გამო. პ. ფრიტცე ფიქვენარის ქიზიკინის ანალოგიურ მონეტას, რომელიც ქ. ბოსტონშია დაცული (№ 1471), აკუთვნებს მეორე ქრონოლოგიურ ჯგუფს²⁹. ამ ჯგუფის თარიღად ძვ. წ. 550—475 წწ. მიჩნეული; როგორც ზემოთ სხვა რიგის მასალების გადმოცემისას ვნახეთ, ფიქვენარის მოსახლეობასა და ბერძნულ სამყაროს შორის სავაჭრო-ეკონომიურ ურთიერთობას სისტემატური, შედარებით ორგანიზებული ხასიათი სწორედ ამ პერიოდიდან ეძლევა, რასაც შესაბამისად ფულის ტრიალის გაძლიერება უნდა მოყოლოდა. ფიქვენარის ელექტრუმის ქიზიკინი ამ ურთიერთობის შედეგი და მისი საუკეთესო დადასტურება უნდა იყოს.

როგორც ჩანს, ათენი კოლხეთთან ურთიერთობისას ქიზიკინებთან ერთად თვით ათენშივე მოჭრილ ვერცხლის ფულებსაც იყენებდა. ამ დასკვნამდე მივყავართ ბათუმის ახლოს, მწვანე კონცხზე აღმოჩენილი ძველი სტილის ათენურ ტეტრადრაქმას (ძვ. წ. მე-5—4-სს). რომლის შუბლზე გამოსახულია ათენა ქალღმერთის თავი (მარცხნივ), ზურგზე ჩვეულებრივ ჩაქდებულ კვადრატში — ბუ, ზეთისხილის შტოები და წარწერა. მონეტა მოხვედრილა ა. გოლიკოვის კოლექციაში, შემდგომ კი თბილისში გაუყიდათ³⁰.

ეს აღმოჩენა ყურადღებას იქცევს განსაკუთრებით იმიტომაც, რომ, როგორც ცნობილია, აღრეული ხანის (ძვ. წ. მე-6—5 სს) ათენის ვერცხლის მონეტები ძალზე ცოტაა აღმოჩენილი შავიზღვისპირეთის ქვეყნებში³¹. ორი ცალი ათენური ტეტრადრაქმა (ძვ. წ. მე-5 ს.) აღმოჩენილია ბულგარეთში—ისტრიაში³². ამ მოვლენას, ე. ი. პონტოს სანაპირო ქვეყნებში ათენის ვერცხლის მონეტების თითქმის არარსებობას, მკვლევარნი ორგვარ ახსნას აძლევენ. ე. კონდურაკი თვლის, რომ პირველ ხანებში ბერძენ ვაჭრებსა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის გაცვლას ნატურალური ხასიათი ჰქონდა³³. მეორე შეხედულების ავტორებია ა. ზოგრაფი და დ. შელოვი. ესენი აღნიშნავენ, რომ აღრეულ ხანაში, სანამ საერთაშორისო ვაჭრობაში ათენის ჰეგემონობა დამყარდებოდა, ქიზიკინები შავიზღვისპირეთის ბაზარზე ინ-

²⁹ H. Fritze, დასახ. ნაშრ., გვ. 9, ტაბ. 47.

³⁰ Е. А. Пахомов, Монетные клады... 1926, Баку, გვ. 37, № 12; А. Н. Зограф, Распространение находок античных монет на Кавказе, стр. 60.

³¹ И. Б. Брашинский, Афины и Северное Причерноморье в VI—II вв. до н. э., стр. 8 და 33.

³² И. Б. Брашинский, დასახ. ნაშრ., გვ. 33:

³³ იქვე, გვ. 33—34.

ტერლოკალური მონეტის როლს ასრულებდა, ხოლო როდესაც ათენ-მა პონტოს სანაპიროებთან ვაჭრობაში უპირატესობას მიაღწია, მათ საჭიროდ არ ჩათვალეს ქიზიკინების მიმოქცევიდან განდევნა. დამორჩილეს რა ქიზიკი—ადგილობრივი ზარაფხანა საკუთარი ზარაფხანის ფილიალად აქციეს³⁴.

ჩვენი აზრით, ე. კონდურაკის შეხედულება ძველი კოლხეთის მიზართ არ უნდა იყოს სწორი. ჩვენში ადრევე შექმნილა პირობები ტომთა შორის სააღებმიცემო, ურთიერთობის განვითარებისათვის (შუა ბრინჯაოს ხანა)³⁵. ხოლო ადრეანტიკური ხანიდან დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ფართოდ ჩანს გავრცელებული შოფლიოში ერთ-ერთი უძველესი ფული კოლხური თეთრის სახით. კოლხური თავისი სოციალ-ეკონომიური განვითარებით ადრეანტიკური ხანისათვის საფეხებით მზად იყო ადრედაწინაურებულ ქვეყნებთან ფულადი ურთიერთობის დასამყარებლად და, ამდენად, აზრი არ ექნებოდა ნატურალური გაცვლის შედარებით პრიმიტიული წესის არსებობას. პართლაც, ვანში 1895 წ. აღმოჩენილი სამოსის ოქროს სტატერი³⁶ (ძვ. წ. მე-6 ს.), ფიჭვნარის ელექტრუმის ქიზიკინი, მწვანე კონცხის ათენური ტეტრადრაქმა ძველ კოლხეთში ფულის მიმოქცევის ადრეული საფეხურების მანიშნებელია.

გ). სინოპური მონეტები. ქობულეთ-ფიჭვნარის ანტიკური ხანის ნუმისმატიკური ძეგლების მეტად საინტერესო და ერთ-ერთ მრავალრიცხოვან ჯგუფს სინოპეში მოქრილი მონეტები ქვნიან. ისინი აღმოჩენილია 1948 წელს, კოლხურ თეთრთან ერთად. ამ აღმოჩენის შესახებ წინასწარი ცნობა და შემდგომ საფუძვლიანი გამოკვლევა მოგვცა ნუმისმატმა კ. გოლენკო³⁷. ავტორი იხილავს სულ 160 მონეტას, აქედან 102 სინოპურია და 58 კოლხური თეთრი.

ქობულეთ-ფიჭვნარის მონეტები ეკუთვნიან სინოპური დრაქმების განსაზღვრულ ქრონოლოგიურ ჯგუფს; შუბლზე გამოჩანულია ქ. სინოპეს ნიშნა, ზურგზე დელფინის მკორტნავი ფრთებგაშლილი

³⁴ А. Н. Зограф, Античные монеты, стр. 31; Д. Б. Шепов, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 97, გვ. 31.

³⁵ იხ. გ. გობეჯიშვილი, შუაბრინჯაოს ხანა, წიგნში: საქართველოს არქეოლოგია; А. А. Иессен, Греческая колонизация Северного Причерноморья Л., 1941; Б. А. Куфтин, К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии, КСИИМК, VIII, 1940 Е. И. Крупнов, Материалы по археологии Северно-Осетин докобанского периода, МИА, 23, 1951.

³⁶ Е. А. Пахомов, *დასახ. ნაშრ.*

³⁷ К. В. Голенко, Кобулетский клад серебряных монет; К. В. Голенко, Клад синопских и колхидских монет из Кобулет.

არწივი. დელფინს ქვემოთ წარწერა ΣΙΝΩ, ხოლო არწივის ფრთებს ქვემოთ მოხსენებულია სხვადასხვა მაგისტრის სახელი.

თავის მხრივ ფიკენარის სინოპურ დრაქმებს კ. გოლენკო ორ ჯგუფად ყოფს. პირველ ჯგუფში აერთიანებს 9 მონეტას, დანარჩენს აკუთვნებს მომდევნოს³⁸. დაყოფას საფუძვლად უდევს მონეტების სტილისტურ-იკონოგრაფიული ანალიზი. პირველი ჯგუფის სინოპური დრაქმები იმით განსხვავდებიან მეორისაგან, რომ ნიშნავს სამკაული საყურე ან ყელსაბამი არა აქვს, ხოლო მეორე ჯგუფის ნიშნავს შემკულია სამშტოიანი საყურიტა და ყელსაბამით; პირველი ჯგუფის მონეტების შესრულების სტილიც მეორესთან შედარებით არჩეული ჩანს; მაგალითად, არწივისა და დელფინის ტანის პარალელური განლაგება; მაგრამ მათი მოჭრის თარიღიც ძვ. წ. 360 — 320 წწ. ადრეულ საფეხურს მიეკუთვნება, რადგან ძვ. წ. 360 წლამდე სინოპეს დრაქმები ეგინური სისტემით იჭრებოდა; ხოლო ამის შემდეგ ერთდროულად ვხვდებით როგორც ეგინური წონითი სისტემით მოჭრილ, დრაქმებს, ასევე სპარსული სისტემითაც (ე. წ. მსუბუქი დრაქმა). ფიკენარის პირველი ჯგუფის დრაქმები მოჭრილი ჩანს ამ უკანასკნელი სისტემით (ე. წ. სპარსული). ეს საფუძველს აძლევს ავტორს პირველი ჯგუფის თარიღად ძვ. წ. მე-4 ს. შუა წლები მიიჩნიოს (ძვ. წ. 350—345 წწ.). ფიკენარში აღმოჩენილი სინოპური მონეტები საუკეთესოა და დაცული, ამიტომ ყველა მაგისტრატის სახელი (სულ 13-ია მოხსენებული) კარგად იკითხება. კ. გოლენკოს მიერ გამოქვეყნებული მონეტების მეორე ჯგუფის დიდი ნაწილი პირველის მსგავსად სპარსული სისტემითაა მოჭრილი, მხოლოდ ორი ცალია ეგინური სისტემისა. (წონა 6,03 და 6,01 გრ). საინტერესოა, რომ ამავე სისტემის გამოდგად ხახუტაიშვილის მიერ 1960 წელს ფიკენარში მოპოვებული სინოპური დრაქმაც (XIII ს). ვიძლევიტ მის აღწერილობას: შუბლი—ნიმფა (მარცხნივ), საყურეთი, ყელსაბამი ნაწილობრივ გადარეცხილია, პირის წინ გამოსახულია აკროსტილი — აპლიუსტრუმა, რაც დამახასიათებელია მხოლოდ მძიმე დრაქმებისათვის. ზურგზე მოცემულია ჩვეულებრივ დელფინის მკორტნავი არწივი. დელფინის ქვემოთ წერია ΣΙΝΩ, ხოლო განსხვავებით ფიკენარის ყველა ცნობილი სინოპური მონეტისაგან, მაგისტრატის სახელი არაა დაცული. ჩვეულებრივ მას ვხვდებით არწივის ფრთებს ქვემოთ დარჩენილ თავისუფალ არეში; მაგრამ მონეტის სიქაზე არასწორად მოხვედრის გამო არწივის ფრთების ნაწილი არაა აღბეჭდილი, ხოლო კუდსა და ფრთებს შორის მოსალოდ-

³⁸ К. В. Голеников, *Древняя Эвфратская монета*, таб. I, 1—9. და таб. I—4, სურ. 10—102.

ნელი არე კი, სადაც უნდა ყოფილიყო მაგისტრატის აღნიშვნა — და-
კარგულია. მონეტის წონა 5,96 გრამია.

ქობულეთ-ფიქვნარში 1948 წელს კოლხურ თეთრებთან ერთად აღმოჩენილ სინოპური მონეტების განძს მრავალმხრივი მნიშვნელობა აქვს. ნუმიზმატიკური ლიტერატურის მონაცემების გათვალისწინების საფუძველზე კ. გოლენკო ასკვნის, რომ ქობულეთის განძი არის მე-
საპე მსოფლიოში, რომელიც სინოპურ მონეტებს შეიცავდა³⁹; ხოლო
თუ მხედველობაში არ მივიღებთ სოხუმის სინოპურ დრაქმებს, ამიერ-
კავკასიისათვის ეს ადრეული სინოპური მონეტების აღმოჩენის პირ-
ველი შემთხვევაა. ამასთანავე იგი იძლევა კოლხური თეთრის დიდი
რაოდენობის სხვა მონეტებთან აღმოჩენის პირველ უდავო შემთხვე-
ვასაც. ქობულეთ-ფიქვნარის განძის მნიშვნელობა დიდია წმინდა ნუ-
მიზმატიკური თვალსაზრისითაც. ქობულეთის განძის პუბლიკაციამდე
ნუმიზმატიკურ ლიტერატურაში თითქმის უცნობი იყო პირველი ჭგუ-
ფის სინოპური დრაქმები, ხოლო მეორე ჭგუფის მონეტებიდან—ზო-
გიერთი მაგისტრის სახელი.

ქობულეთ-ფიქვნარის განძის მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაზარ-
და ნაქალაქარის ტერიტორიაზე ბოლო წლებში განხორციელებულმა
არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ. წინა თავებში ჩვენ უკვე გვქონდა
საუბარი მცირე აზიის ამ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრიდან გა-
მოსული კერამიკული ნაწარმის იმპორტისა და კოლხური და სინოპუ-
რი ამფორების გარკვეული ღიახლოვის შესახებ. თუ ყოველივე ამას
მივუმატებთ ნუმიზმატიკურ მონაცემებსაც — ცხადი ხდება, რომ ან-
ტიკურ ხანაში ქობულეთ-ფიქვნარსა და სინოპს შორის არსებობს
პირდაპირი⁴⁰, მკიდრო ურთიერთობა. ქობულეთ-ფიქვნარი იძლევა,
ჩვენი აზრით, ამის საუკეთესო მაგალითს, და არა მარტო ფიქვნარი,
ახალი მონაცემების მიხედვით ასეთივე სურათი ჩანს მთელი დასავ-
ლეთი საქართველოსათვის, ისტორიული კოლხეთისათვის.

დ) ქ. ამისოს მონეტა. როგორც აღნიშნული იყო, ამისოს მონე-
ტის აღმოჩენაც ქობულეთ-ფიქვნართანაა დაკავშირებული. მონეტის
შუბლზე გამოსახულია ბრწყინვალე ვარცხნილობიანი ქალის თავი
პროფილში (ამისოს ნიშნა თუ გერა), ზურგზე ფრთებგამოშლილი ბუ,
ქვევით კი წარწერა ΠΕΙΡΑ, ხოლო ფრთებს ქვემოთ კი— ΑΡΙΣ.

³⁹ К. В. Голенко, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 296.

⁴⁰ კ. გოლენკო სინოპური მონეტების შესწავლისას ითვალისწინებს რა მათ
საუკეთესო დაცულობას, ასკვნის, რომ ისინი სინოპის ზაირაფხანიდან პირდაპირაა ფიქვ-
ნარში შემოტანილი: ისინი თითქმის სრულიად არ ყოფილან მიმოქცევაში. იხ. К. В.
Голенко, *დასახ. ნაშრომები*, გვ. 294 და 44.

ქობულეთის მონეტა ძვ. წ. მე-4 საუკუნითაა დათარიღებული⁴¹. ეს მონეტა პირველი დოკუმენტური მოწმობაა ამისას ურთიერთობისა კოლხეთთან ძვ. წ. მე-4 საუკუნეში, ამდენად მისი მნიშვნელობა დიდია⁴².

ე). ალექსანდრე მაკედონელის სტატერი. უცხოური მონეტებიდან საქართველოს ტერიტორიაზე შედარებით ფართოდ ჩანს გავრცელებული ალექსანდრე მაკედონელის სტატერები. მათი განძებად აღმოჩენის არაერთი შემთხვევაა ცნობილი სვანეთიდან. მაგ., ექ. თაყაიშვილის ცნობით ირკვევა, რომ 1906 წელს ზემო სვანეთის სოფ. ჩობურთან ნაპოვნი ალექსანდრე მაკედონების 15 და ლიზიმაქეს 3 ოქროს ფული კავკასიის მუზეუმში მოუტანიათ⁴³. 1908 წელს ზემო სვანეთშივე აღმოჩენილ კოპობში, როგორც შემდგომ ე. პახომოვმა გამოარკვია, 100 ცალი ალექსანდრე მაკედონელის ოქროს სტატერი ყოფილა⁴⁴, ზოგიერთი გაზვიადებული ცნობა 20-მდე მონეტასაც მიუთითებს⁴⁵. 1913 წელს ზემო სვანეთში, კვიბერის ღემი, სოფ. ზედამარხში ივანე დევდარიანს სამარხში 60 ცალი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერი უპოვნია⁴⁶. 1925 წელს სვანეთში პროფ. გ. ნიკოლაძეს მაკედონელის და ლიზიმაქეს ორი სტატერი შეუძენია⁴⁷. 1930 წელს ქვემო სვანეთის სოფ. თავრალში მოპოვებული მონეტა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს გადაეცა⁴⁸. როგორც ვხედავთ, საქართველოს ამ ნაწილში ალექსანდრე მაკედონელის ოქროს ფულის აღმოჩენის შემთხვევები საკმაოდ ხშირია. გარდა სვანეთისა, ალექსანდრე მაკედონელის სტატერი აღმოჩენილია 1920 წელს სოფ. რეყეში (ზუგდიდის რაიონი)⁴⁹, 1937 წელს გულრიფშის რაიონში, ბაბუშერას ძველი ტაძრის ნანგრევებში⁵⁰, 1948 წელს მახარაძის

⁴¹ И. Б. Брашнинский, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 759—760.

⁴² იქვე, გვ. 764.

⁴³ ექ. თაყაიშვილი, *არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს*, პარიზი, 1931, გვ. 436.

⁴⁴ Е. А. Пахомов, *Монетные клады...*, № 1519.

⁴⁵ იქვე, № 15.

⁴⁶ ს. მაქალათია, 1920—1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის, სსმ, 4, თბ., 1928, გვ. 165.

⁴⁷ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმიზმატიკის განყოფილების საინვენტარო დათარი № 2288 და 2229; Е. А. Пахомов, *დასახ. ნაშრ.*, № 316.

⁴⁸ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმიზმატიკის განყოფილების საინვენტარო დათარი № 3065; Е. А. Пахомов, *დასახ. ნაშრ.*, № 652.

⁴⁹ ს. მაქალათია, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 162—163, სურ. I, ნუმიზმატიკის განყოფილების საინვენტარო დათარი № 3060.

⁵⁰ Е. А. Пахомов, *დასახ. ნაშრ.*, 1818.

მიდამოებში⁵¹, 1951 წელს მცხეთაში, სვეტიცხოველის მახლობლად ქვისსამარხში⁵². საკმაოდ გავრცელებული ჩანს ჩვენი ქვეყნის შიდა რაიონებში ალექსანდრე მაკედონელის ოქროს სტატერების უხეში, ადგილობრივი მინაბაძები.

ახლა თვით ფიქვენარში აღმოჩენილი ოქროს ფულის შესახებ (XIII⁶). მისი აღწერილობა ასეთია: შუბლზე გამოსახულია ათენა ქალღმერთის თავი (მარჯვნივ) კორინთულ მუზარადში. ზურგზე გამარჯვების ღვთაება ნიკე. მარჯვენა წინ გაწვდილ ხელში პალმის შტო უჭირავს, ხოლო მარცხენაში ოდნავ დახრილი სტილიდა. მარცხენა ფეხი ოდნავ უკანა აქვს გაწეული. მონეტის ზურგის მარცხენა კიდეზე ზემოდან ქვემოთ აწერია ΔΛΞ-ΑΝΔ (ΡΟΙ) მარჯვენა წინ გაწვდილი ხელის ქვემოთ (მონეტის ზურგის ქვედა მარჯვენა კიდე) გამოსახულია როდოსის ვარდი. ვარდის ქვემოთ კი მოცემულია ორი ბერძნულის ასო ΔΙ. მონეტის წონა 8,42 გრ. დიამეტრი 17—18 მმ.

ფიქვენარში აღმოჩენილ ალექსანდრე მაკედონელის ოქროს სტატერს ეხება ნ. ხოშტარია. იგი წერს: „1953 წელს აღმოჩნდა ალექსანდრე მაკედონელის ოქროს სტატერი, მასზე გამოსახული მონოგრამით „ΣΙ“, რაც მოწმობს, რომ ეს სინოპეში მოჭრილი მონეტაა“⁵³. ასეთ მონოგრამიანი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერებიც ადრე ფინიკიის ქალაქ სიდონში მოჭრილებად მიაჩნდათ. მაგრამ შემდგომ ე. ნიუელმა დაასაბუთა, რომ ძვ. წ. III ს. სიდონი უკვე აღარ უშვებდა ალექსანდრეს სტატერის ტიპის მონეტებს. მათ თვლის ქ. სინოპეში მოჭრილებად. ამევე მოსაზრებებსა ჩანს ა. ზოგრაფიც⁵⁴. ნ. ხოშტარიას მოსაზრება, მართლაც, სარწმუნო იქნებოდა ფიქვენარში აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის სინოპეში მოჭრის შესახებ იმ შემთხვევაში, თუ მასზე ΣΙ იქნებოდა მონოგრამად; მაგრამ სულ განსხვავებულია პირველი ასო და კარგად იკითხება ΔΙ.

პროფ. დ. კაპანაძემ პირად საუბარში გამოთქვა მოსაზრება ფიქვენარში აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის დიოსკურიაში მოჭრის შესაძლებლობის შესახებ; როგორც ცნობილია, ანტიკურ სამყაროში ალექსანდრე მაკედონელისა და ლიზიმაქეს სტატერები

⁵¹ ეს მონეტა ახლა დაცულია მახარაძის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

⁵² ნუმიზმატიკის განყოფილების საინვენტარო დანთარი №№ 7799—7801, ალექსანდრე მაკედონელის ოქროს სტატერის აღმოჩენა, ვაშლიც დასტურდება (ნ. ხოშტარიას ცნობა).

⁵³ ნ. ხოშტარია, ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები დასავლეთ საქართველოში, გვ. 224.

⁵⁴ А. Н. Зограф, Статеры Александра Македонского керченских и таманских находок, ТОАМГЭ, I, Л., 1945 стр. 98—99.

ფართოდ იყო გავრცელებული საერთაშორისო ბაზარზე. ისინი ტან-ტის მემკვიდრეთა სიკვდილის შემდეგაც თითქმის ორი საუკუნის მანძილზე იჭრებოდა. ამან თავისებური ასახვა ჩვენს სინამდვილეშიაც კპოვა. უფრო მეტიც, ჩნდება ორივე მონეტის ადგილობრივი მინაბადები; ლიზიმაქეს მინაბადების მიხედვით ჩანს, რომ ადრეული ეგზემპლარები თითქმის არ განსხვავდებიან პროტოტიპებისაგან. მაგალითად, წულუკიძის რაიონში, სოფ. კინჩხაში აღმოჩენილი მონეტა, რომელზეც ქართველი მეფის „აკის“ სახელია მოხსენიებული⁵⁵. ამ მონეტას სპეციალისტები ძვ. წ. III ს. მიაკუთვნებენ. ალექსანდრე მაკედონელის მინაბადების ადრეული ნიმუშები ჭერჭერობით უცნობია. ის გარემოება, რომ საქართველოში ერთდროულად გვხვდება როგორც ალექსანდრეს, ასევე ლიზიმაქეს სტატერები და მათი მინაბადები, — ბუნებრივია, ისმება კითხვა—ზომ არ იჭრებოდა პირველ ხანებში კოლხეთის ტერიტორიაზეც მინაბადების გაჩენამდე ორიგინალებიც. ვფიქრობთ აქვს სახელით მოჭრილი მონეტის აღმოჩენა, რომელიც ახლოსაა დედანთან, ამ ვარაუდის გამოთქმის შესაძლებლობას უნდა იძლეოდეს: ამასთან დაკავშირებით განსაკუთრებით საყურადღებო ჩანს ფიკვნარში აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის ოქროს სტატერი, რომელზეც დაცულია მონოგრამა ΔΙ. შედარებით მოგვიანო ხანისათვის დიოსკურიის საქალაქო მონეტები „დიოსკურიადები“ კარგადაა ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში.

ტყვიის საწონი. ნუმისმატიკურ მასალებთან ერთად განვიხილავთ ტყვიის კუბისებური ფორმის საწონს, რომელიც აღმოჩენილია ფიკვნარში 1960 წელს. საწონის ზომებია 2 სმ×2 სმ×1,8 სმ. ერთ-ერთ, ნაწილობრივ დაზიანებულ წახნაგზე შერჩენილი აქვს ორი პატარა ზომის ფოსო, რომელიც, როგორც ჩანს, წონითი ერთეულის გამოხატველი უნდა ყოფილიყო. წონა ზუსტად 50 გრამია (XIII₁₁). ჩვენი აზრით, ფიკვნარის საწონი უნდა წარმოადგენდეს ატიკური მსუბუქი მნის 1/8 ნაწილს (48,75—51,1 გრ). წონის ასეთი ერთეული ჩანს ჩრდილოეთ და დასავლეთ შავიზღვისპირეთის მოსახლეობაშიც⁵⁶. ანტიკური ხანის ტყვიის საწონები ვანშიცაა აღმოჩენილი, რომლებიც

⁵⁵ Д. Г. Капанадзе, Новые материалы к изучению царя АКИ, ВДИ, 1, 1948; Д. Г. Капанадзе, О Достоверности имени, выбитого на статере базилевса Аки, ВДИ, 1, 1949.

⁵⁶ В. Д. Блаватский, О пантикапейской весовой системе, СА, XXIII, 1955, стр. 203; Л. И. Чистова, Античные и средневековые весовые системы, имевшие хождение в Северном Причерноморье, АИБ, Т. II, Симферополь, 1962 стр. 25—26; Т. В. Блаватская; Западнопонтийские города VII—I вв. до н. э., М., 1952, стр. 200.

ანტიკური ეტალონების მიხედვით დამზადებულებადაა მიჩნეული⁵⁷. იმის გარკვევამდე, თუ რა სისტემის მიხედვით იჭრებოდა კოლხური თეთრი, — ნაადრევად მიგვაჩნია ფიქვენარისა და ვანის მონაპოვართა მიხედვით ანტიკური ხანის კოლხეთის წონითი სისტემის შესახებ მსკელობა; დასაშვებად შეიძლება ჩაითვალოს საგარეო ვაჭრობაში ევბეურ-ანტიკური წონითი სისტემის არსებობა.

ამრიგად, ქობულეთ-ფიქვენარისა და საერთოდ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლში მოპოვებული ნუმისმატიკურა ძეგლებიც ასახავენ იმ საერთო კანონზომიერებას, რაც ზემოთ განხილული სხვა რიგის მასალების მიხედვით მოიხაზა.

ადრეანტიკური ხანიდან მონეტების (ადგილობრივი თუ უცხოური) ინტენსიური ტრიალი სასაქონლო მეურნეობისა და ალებ-მაცემის მაღალი დონის მანიშნებელი უნდა იყოს. ეს კი, ბუნებრივია, გულისხმობს ვაჭართა ფუნის არსებობას, რასაც შედეგად შრომის შესამე დიდი დანაწილება უნდა მოყოლოდა. ფიქვენარში საკმაოდ ღრმადაა წასული ქონებრივი დიფერენციაციის პროცესიც. ერთი ნაწილის ხელში თავს იყრის სიმდიდრე (განძები, ქალაქური შენობები, უცხოური საქონელი და ა. შ.), მეორე კი უშუალო მწარმოებელი ჩანს ე. ი. ჩნდება მქონებელთა და უქონელთა კლასი.

* * *

ლითონის გაჩენის ადრეული საფეხურიდან დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლში გავრცელებულ კულტურას თავისებური, თვითმყოფადი სახე აქვს, მეურნეობის სხვადასხვა დარგების ადრინდნე განვითარებამ განაპირობა საწარმოო ძალებისა და წარმოებითი ურთიერთობის სწრაფი პროგრესი.

ფიქვენარში კარგადაა წარმოდგენილი განვითარებული ბრინჯაუა და განსაკუთრებით გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის მასალები. უკვე ძვ. წ. II ათასწლეულის ბოლოსა და I ათასწლეულის I ნახევრისათვის ფიქვენარის დიდი ნაწილი დასახლებულია. განსაკუთრებით მძლავრი მოსახლეობები ხელოვნური გორასამოსახლოების ირგვლივ შეინიშნება. ამ პერიოდისათვის იქმნება ქობულეთის ქვეყნის ერთიანი ეკონომიური რაიონი, რომელშიც გაერთიანებულია ზენითი, ალამბარი, ლეღვა, ხუცუბანი, კვირიკე, ციხისძირი და სხვ.

ქობულეთის ქვეყნის ეკონომიურ დაწინაურებას, როგორც ჩანს, მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ბრინჯაოს მეტალურგიის ერთ-ერთი

⁵⁷ ნ. კ. ლ. უ. რ. ა. ძ. ე. გ. ლ. ო. რ. თ. ქ. ი. ფ. ა. ნ. ი. ძ. ე. ვანში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის ტყეის საწონები, ახალგაზრდა მეცნიერ მეშაყთა მე-14 სამეცნიერო კონფერენცია, თბ., 1964, გვ. 55—58; Г. А. Порткнпанндзе, О колхидской весовой системе, КАН, М., 1966, стр. 131—134.

უძველესი და მძლავრი კერის—ქორობის აუზის სიახლოვემ. აქ ხშირად ვხვდებით კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელ შრომის იარაღებს (კოლხური ცული, თოხები, ნაგლები, წაღდი, სეგმენტურ-სებური იარაღი და ა. შ.), რომელთაც ფართო გამოყენება ჰქონდათ სამეურნეო საქმიანობაში.

ბრინჯაოს მეტალურგიის განვითარებამ და ამასთან დაკავშირებით საწარმოო იარაღების მრავალგვარობამ მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელს მიწათმოქმედების ინტენსიფიკაციის, ახალი მიწების ათვისებას და, ამასთან დაკავშირებით, მესაქონლეობის განვითარებასაც. საწარმოო ძალების განვითარებაში, რა თქმა უნდა, გადამწყვეტი როლი მაინც რკინის მეტალურგიაზე გადასვლამ შეასრულა. თუ ადრე წერილობითი ცნობები ძირითადად სამსრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მოსახლე ტომებს შეეხებოდა (ხალიბები, მოსინიკები და სხვ.), ახლა მდ. ქორობის შეპართავსა და მდ. ჩოლოქის აუზის, ისე როგორც სხვა ქართველოს სხვა პუნქტებში გამოვლენილი ქურა-სახელოსნოების ნაშთების მიხედვით მტკიცდება, რომ რკინის მეტალურგიის არაერთი უძველესი და მძლავრი კერა მოქმედებდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზეც. როგორც უკვე იყო აღნიშნული, ერთ-ერთ ასეთ ლოკალურ კერად ფიქვნართან დაკავშირებული მდ. ჩოლოქის აუზი გამოიყურება. მდ. ჩოლოქის აუზში რკინის მეტალურგიას განსაკუთრებით ინტენსიური სასიათი ძვ. წ. I ათასწლეულის I ნახევრისათვის მიუღია. ამ დროისათვის ერთოდროულად მოქმედი ქურა-სახელოსნოები კომპაქტურ ჯგუფებადაა განლაგებული. ხელოსნობის ეს დარგი ერთ-ერთი წამყვანია, რომელშიაც გაერთიანებული არიან მდიდარი ემპირული ცოდნა-ჩვევების მქონე მემთამაღნე-ხელოსანთა პროდუქციული ჯგუფები. თანდათანობით რკინის ნედლეული სასაქონლო ხასიათს იღებს, რამაც მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ფიქვნარს განსხვავებული სამოსახლოს ქალაქად გადაქცევისა და ბერძენ მოახალშენთა მოზიდვას.

წინანტიკური ხანის ფიქვნარელის ხელოსნობის ერთ-ერთი გამოკვეთილი და წამყვანი დარგია მეთუნეობა. საქართველოს ეს კუთხე წარმოადგენს კოლხეთის კერამიკული წარმოებას ერთ-ერთ მძლავრ რაიონს, რომლის პროდუქცია ხმარდება არა მარტო შინა მოთხოვნილებას, არამედ მეზობელ რაიონებსაც წვდება; ფიქვნარის თიხის ნაკეთობანი დიდ სიახლოვეს პოუვებენ კოლხეთის სხვა მოსახლეობის (ოჩამჩირე, დიხა-გუძუბა, ნოხვამუ, ფოთის მიდამოები, ურეკი, ციხისძირი, ბათუმისციხე, კოხი, გურიანთა, დაბლაგომი, ვანო, ქუთაისის მიდამოები, ციხურა და ა. შ.) მასალებთან და მშენებრივად ასახავენ დასავლურ-ქართული კოლხური კულტურის ერთიანობას. ორნამენტაციის

ნაირსახეობა ნათლად მიუთითებს მისი მომხმარებელი საზოგადოების სულიერი სამყაროს სიმდიდრესა და მაღალ გემოვნებაზე.

სამეურნეო საქმიანობის ერთ-ერთ დაწინაურებულ და სპეციალურად ღირსშესანიშნავ დარგად გამოიყურება რთვა-ქსოვა-საფეიქრო ხელოსნობა. ქობულეთის რაიონში სელისა და კანაფის კულტურათა გაშენებისათვის ადრედანვე საუკეთესო პირობები უნდა არსებულიყო. საბოლოო კულტურების ამ ჯიშების ტრადიციულ მოყვანას ბოლო წლებამდე არ დაუკარგავს მნიშვნელობა აქაურ მოსახლეობაში. საფეიქრო ხელოსნობის მკვეთრი აღმავლობა შეინიშნება ასტიკური ხანისათვის, როცა კოლხური სელი საერთო აღიარებას ჰპოვებს საერთაშორისო პაზარზე.

მეურნეობის უძველესი და მნიშვნელოვანი დარგი ჩანს თევზჭერაც. ისპანსა, ციხისძირსა, განსაკუთრებით კი ბათუმისციხესა და ფიქვენარში ასეულობით აღმოჩენილი საწაფები თევზჭერის ფართო ხასიათზე უნდა მიუთითებდეს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ძვ. წ. პირველი ათასწლეულისათვის, განსაკუთრებით კი ბერძნულ სამყაროსთან ურთიერთობის დამყარების შემდეგ, თევზჭერამ სარეწაო ხასიათიც მიიღო. ჩრდილოშავიზღვისპირეთში მრავლადაა აღმოჩენილი თევზის სარეწების ნაშთები. გამორკვეულია, რომ დამარილებული თევზი ექსპორტის საგანსაც შეადგენდა. ანალოგიური ვითარება უნდა ვივარაუდოთ ძველ კოლხეთშიაც. აქაურ ექსპორტში თევზეულის გვერდით მნიშვნელოვანი ადგილი დელფინის ქონსაც უნდა სჭიროდა. ამ მხრივ საყურადღებოა ფიქვენარსა და ნაოხვამუში აღმოჩენილი დელფინის ძვლების სიმრავლე. თევზის პროდუქტებითა თუ დელფინის ქონით ვაჭრობის მიზნითაც ფიქვენარის ნაქალაქარიც ნეტად მოხერხებული ადგილია ჩანს. ადვილად შეიძლებოდა თევზსაჭერი ნაგებობა თუ ხომალდების ნაპირზე ამოთრევა და მდინარე ჩოლოქსა და ოჩხამურში შეცურება. გარდა ამისა, დასახლებულ მდინარეებში მრავლად შემოდის ზღვას თევზი ქვირითის დაყრისა თუ წვიმების გამო აღიდებულ და ამღვრეულ მდინარეში საკვების მოპოვების მიზნით. საინტერესო და უძველესი ტოპონიმი ჩანს „ოჩხამურიც“, რაც თევზს უკავშირდება. ჩვენი აზრით მდ. ჩოლოქის ადრინდელი სახელიც, ოჩხამური უნდა ყოფილიყო. მაგრამ ფეოდალურ ხანაში თურქებმა შეუცვალეს და ჩოლოქი (დამპალი) უწოდეს, ხოლო ადრინდელი სახელი კი მის შენაკადს შერჩა. ასეთი ტოპონიმები სამეგრელოსა და გურიის ტერიტორიაზეც გვხვდება.

გარდა მატერიალური კულტურის ძეგლებისა, ფიქვენარში სულიერი კულტურის მძლავრი დანაშრევები შეინიშნება. ამ მხრივ აღსანიშნავია ქვიშაზეინულების დიდი ზომის მართკუთხა განივკვეთიანი პა-

დგრებისაგან აგებული სამსხვერპლოები. დიუნები არამარტო ფიქვნარის მოსახლეობის, არამედ მთელი სანაპირო ზოლის სატომო-სამლოცველო თუ სხვა სახის რელიგიური რიტუალების შესრულების ადგილებიც უნდა ყოფილიყო. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლისათვის ჩანს დამახასიათებელი ე. წ. მრავალგანყოფილებიანი თიხის საოჯახო სამსხვერპლოები. მათი რიცხვი განსაკუთრებით დიდია ფიქვნარში. დიუნებსა და ნაქალაქარის ტერიტორიაზე მრავლად გვხვდება ასევე თიხის ჩქისებრი სადგარები, რომელთაც ხარის კულტს უკავშირებენ. ასეთი სადგარები დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ძველი კოლხეთის ზღვისპირა რაიონებში. ხარის გაღმერთება ნათლად მიუთითებს მის ფართოდ გამოყენებაზე გამწევე ძალად. ძვ. წ. მე-6 საუკუნიდან, ძველ კოლხეთში მომხდარ სოციალურ ძვრებთან დაკავშირებით (კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა), ადრინდელი სატომო სამლოცველოებიც იშლება.

როგორც ვხედავთ, ქობულეთის ქვეყნისათვის წინანტიკურ ხანაში ნივთიერი თუ სულიერი კულტურის წარმოსადგენად მეტად საინტერესო ძეგლები დაგვიტოვა. ესენია: ადრინდწვე დაწინაურებული მიწათმოქმედება, მეტალურგია, მესაქონლეობა, თევზჭერა, ხელოსნობის ცალკეული დარგები, სატომო თუ საოჯახო სამლოცველოები და ა. შ. თუ ყოველივე ამას გავითვალისწინებთ, შეიქმნება საკმაოდ დაშავებული სურათი იმისათვის, რომ ფიქვნარის ანტიკური ხანის მოსახლეობაში ადგილობრივ ბკიდრთა ძაერ უძველესი დროიდან შექმნილი კულტურის ძლიერი ნაკვალევი დავინახოთ. ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის პირველი ნახევრისათვის საკვლევი ტერიტორია წარმოადგენს ერთ-ერთ დაწინაურებულ რაიონს, რომლის ეკონომიური და პოლიტიკური ცენტრი ფიქვნარშია. ფიქვნარის მსხვილ სამოსახლოს სახელოსნო უბნებით („ნამქედური“) ქალაქად გადაქცევის ტენდენცია აქვს. ასეთი მსხვილი სამოსახლო „სახელოსნოს უბნებით“ მიჩნეულია მონათმფლობელური ხანის ქართული ქალაქის ჩანასაზად (დ. ხახუტაიშვილი). უკვე დასრულებულია შრომის მეორე დიდი დანაწილების პროცესი, მიწათმოქმედებისაგან ხელოსნობის გამოყოფის პროცესი. აქაური მოსახლეობა ახულა სოციალ-ეკონომიური განვითარების ისეთ დონეზე, როცა მზადდება ობიექტური პირობები უკლასო საზოგადოებიდან კლასობრივზე გადასვლისათვის. ნივთიერი კულტურის ძეგლები ცხადყოფენ, რომ კოლხეთის სამეფოს, საქალაქო ცხოვრებისა და სააღმშენებლო ურთიერთობის წარმოშობა-განვითარებაში მნიშვნელოვანი როლი ქობულეთის ქვეყანამაც შეასრულა.

ძვ. წ. პირველი ათასწლეულის შუა ხანებისათვის (ძვ. წ. მე-6 საუკუნიდან) ფიქვნარი წარმოადგენს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საქა-

ლაქო ცენტრს, რომელსაც აქვს მძლავრი ეკონომიური ბაზა ქალაქის მეურნეობის, მეტალურგიის, მრავალდარგოვანი ხელოსნობისა და აკტიური ბალანსის მქონე საშინაო თუ საგარეო ვაჭრობის სახით. ფიქვენარის, ისე როგორც კოლხეთის სანაპირო ზოლის სხვა ქალაქებში, ეკონომიკისა და საქალაქო ცხოვრებას აღმავლობას მნიშვნელოვან სტიმული მისცა ბერძნულ სამყაროსთან სისტემატური კავშირის დამყარებამ და ფართო საღებმიცემო ურთიერთობის განვითარებამ. როგორც 1964 წლის გათხრებმა გვიჩვენა, კლასიკურსა და ადრეელინისტურ ხანაში ფიქვენარში ცხოვრებას ინტენსიური ხასიათი ეძლევა, გაზრდილა მოსახლეობის რიცხვი; ამ პერიოდის კულტურული ფენების სიმძლავრე ზოგან ორ მეტრამდე აღწევს (მაგალითად, I და II უბანი).

შესაბამისად გაფართოებული და დაწინაურებული ჩანს ფიქვენარელის მეურნეობაც. ანტიკური ხანის კულტურულ ფენებში ხშირად ვხვდებით ხელსაფქვავეებს; განსაკუთრებით ფართო სამეურნეო გამოყენება მიუღია დიდი ზომის ქვევრებს, ე. წ. კოლხურ პითოსებს. ელინისტური ხანიდან კი კოლხურ ამფორებს, რაიონისათვის ერთობ დაწინაურებული დარგი ჩანს მევენახეობა-მელვინეობა. ამის ნათელ დადასტურებას წარმოადგენს ისევ კოლხური ქვევრებისა თუ ამფორების სიმრავლე, ადგილობრივი თუ შემოტანილი საღვინე ქერქლების ნაირსახეობა და მრავალრიცხოვნება. ქობულეთის რაიონში ელინისტურ ხანაში მსხვილი მეურნეობის არსებობაზე უნდა მიუთითებდნენ ზენითის ტერიტორიაზე დაცული კლდეში ნაკვეთი დიდი წარმადობის მონოლითური საწნახელი. გამსხვილებულ მეურნეობებში ძირითადად მონური შრომა უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. მათ მიერ შექმნილი პროდუქციის მომსპარებელი კი ქალაქის გაბატონებული ფენები თუ საქალაქო მეურნეობის სხვა დარგებში დასაქმებული მოსახლეობა. მონების ექსპლოატაციის ხარისხი კიდევ უფრო უნდა გაზრდილიყო მას შემდეგ, როცა სოფლის მეურნეობის პროდუქტებმა სასაქონლო ხასიათი მიიღო.

ანტიკურ ხანაშიც აგრძელებს ადრინდელ ტრადიციებს კერამიკული ხელოსნობა. ამ პერიოდისათვის მეთუნეობა განვითარების უმაღლეს საფეხურზე აღის. ფორმები უფრო მრავალფეროვანი, საღა და დახვეწილია. ისინი იწარმოება სერიულად, დიდი რაოდენობით და აკმაყოფილებს არა მარტო აქაურ მკვდრთა, არამედ მეზობელი რაიონების მოთხოვნილებასაც. კოხის, ციხისძირის და ფიქვენარის ამ პერიოდის ნაწარმი ერთიმეორის მსგავსია როგორც ფორმებისა და ორნამენტაციის მიხედვით, ასევე თიხის სტრუქტურითაც კი. კერამიკულ წარმოებაში არ ჩანს ელინიზაციის კვალი. მეთუნეობაში დაქვეითების

ნაშენები შეინიშნება გვიანელინისტური ხანიდან, რაც საერთო მოკლენაა ამ პერიოდის საქართველოსთვის (გ. ლომთათიძე).

საქალაქო ცხოვრების აღმავლობასთან დაკავშირებით იზრდება სააშენებლო მასალის წარმოებაც. ელინისტურ ხანაში (კრამიტი, აგური).

ასევე ითქმის საფეიქრო ხელოსნობის შესახებაც. ფიქვნარის ანტიკური ხანის კულტურულ ფენებში, ისე, როგორც საერთოდ საქართველოს ზღვისპირა ზოლში, ხშირად ჩნდება კვირისტავეები და პირამიდული საწაფები. საფეიქრო ხელოსნობასთან დაკავშირებული თიხის ნაკეთობათა დამზადებაც კერამიკული ხელოსნობის ცალკე სპეციალიზებული დარგი უნდა ყოფილიყო.

ფიქვნარში არაერთხელ ქაოვილის ნაშთებიცაა აღმოჩენილი. საერთაშორისო ბაზარზე სელის ნაწარმისადმი დიდი მოთხოვნილების არსებობამ იგი აქცია კოლხეთის საშინაო (ხელოსნობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან დარგად (ბათუმისციხე, ციხისძირი, ფიქვნარი, ურეკი, გურიანთა, დაბლაგოში, ვანი, ინგური, ოჩამჩირე, სოხუმი და მისი მიდამოები).

ფიქვნარიდან ჭერჭერობით მწირი მასალები გვაქვს მესაქონლეობასთან დაკავშირებით (მხედტელობაშია ძვლოვანი მასალები). 1964 წლის მონაპოვარში დელფინის შემდგომ სქარბობდა ღორის ძვლები, შემდგომ მოღაოდა მახვილფეხა საქონლისა და წვრილფეხას (თხა, ცხვარი) ძვლები.

ასევე შეზღუდულია ჩვენი ცოდნა მასალების სიმცირის გამო სააშენებლო ხელოვნების საკითხებზეც. მსგავსად ოჩამჩირესა და ფოთისა, ფიქვნარშიც უპირატესად ხის შენობები იყო, შელესილი საკმაოდ დიდი ზომისა და სისქის მქონე ბათქაშებით. საერთოდ ფიქვნარში ჭერკიდევ ცოტა ფართობია გათხრილი, ამიტომ ვერაფერს ვამბობთ ნაგებობათა ხასიათზე, დაგეგმარებისა და დანიშნულების შესახებ. როგორც ჩანს, შეძლებულთა შენობათა ერთი ნაწილი კრამიტით ყრფილა გადახურული, უმეტესობა კი ისლითა და ყავრით. საერთოდ ფიქვნარის ნიადაგის ქაობიანობის გამო ქვის კონსტრუქციებისა და კრამიტით გადახურული შენობების ფართოდ გამოყენება ნაკლებ სავარაუდებელია.

ქობულეთ-ფიქვნარის, ისე როგორც საქართველოს ზღვისპირეთის სხვა უახლესმა აღმოჩენებმა მნიშვნელოვნად გააძლიერა ჩვენი ცოდნა ძველ კოლხეთსა და ანტიკურ სამყაროს შორის სავაჭრო-ეკონომიური თუ კულტურული ურთიერთობის შესახებ. ნივთიერი კულტურის ძეგლები წერილობით წყაროებთან ერთად მნიშვნელოვან საშუალებას გვიწევს საქართველოს ძველი ისტორიის ამ ერთ-ერთი არსებითი პრო-

ბლემის შესწავლაში. ამ თვალსაზრისით, როგორც უკვე არაერთხელ იყო აღნიშნული, ყველაზე უფრო მდიდარ მასალებს სწორედ ფიქვენარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის არქეოლოგიური გათხრები იძლევა. ამ მონაცემების მიხედვით ჩანს, რომ ამ ურთიერთობას რეგულარული, ორგანიზებული ხასიათი ძვ. წ. მე-6 ს. მეორე ნახევარიდან მიუღია. რა თქმა უნდა, ეს ურთიერთობა მომზადებული იყო საუკუნეების მანძილზე და ღრმა ისტორიული ფესვები გააჩნია, მაგრამ მას ადრე მეკობრული, არასისტემატური ხასიათი ჰქონდა.

ფიქვენართან, ისე როგორც საერთოდ კოლხეთთან სავაჭრო ურთიერთობის ინიციატორებად პირველ ხანებში აღმოსავლეთ საბერძნეთის იონური ცენტრები გამოდიან. როგორც ვნახეთ, ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე დადასტურებული ბერძნული იმპორტის უაღრესი ნიმუშები ძვ. მე-7 ს. ბოლოს და მე-6 ს. პირველ ნახევარს მიეკუთვნებიან, მაგრამ ამათი რიცხვი ცოტაა, ამიტომ დროს ამ მონაცემთაათვის სისტემატურ ურთიერთობაზე ლაპარაკი ჯერჯერობით ნაადრევია უნდა იყოს. ძვ. წ. მე-6 ს. მეორე ნახევრიდან როდოსულ-იონური, სადაზოლებიანი იონური სუფრის ჭურჭელი თუ ეგეოსის სამყაროს ამფორების ნაშთები მრავლადაა აღმოჩენილი საქართველოს ზღვისპირეთში; მართალია ნაკლები რაოდენობით, მაგრამ იონურ და ფიკელურას სტილის ჭურჭლის ნაშთებს საქართველოს შიდა რაიონებშიც ვხვდებით.

ძვ. წ. მე-6 ს. ბოლოდან კოლხეთის ბაზარზე, ისე როგორც საერთაშორისო ბაზარზე, იონურ ნაწარმს კონკურენციას უწევს და კვეცავს საბერძნეთის მატერიკული ცენტრის ატიკის პროდუქცია. ეს შემთხვევითი, როდი უნდა იყოს; როგორც ცნობილია, კლასიკურ ხანაში ათენში კერამიკულმა ხელოვნებამ ისე როგორც სხვა დარგებში, განვითარების უმაღლეს საფეხურს მიაღწია; მშვენიერი ხელოვნებით შეკრულ მატერიკულმა ატიკურმა მოხატულმა თუ სადა შავლაციანმა კერამიკამ დამსახურებული აღიარება პოვა საერთაშორისო ბაზარზე. ფიქვენარში ნაპოვნი ამ რიგის მასალების ისტორიული მნიშვნელობა ისაა, რომ მათი ნივთიერად დასაბუთეს ანტიკურ ხანაში ცივილიზაციის ცენტრ — ათენთან უწყვეტი, სისტემატური სავაჭრო-ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობა. როგორც აღვნიშნავდით, ატიკური ნაწარმის იმპორტი კოლხეთთან ურთიერთობაში ძვ. წ. მე-6 ს. ბოლოსა და მე-5 ს. დამდეგისათვის ხდება წამყვანი, თუკია არ წყდება ტრადიციული კავშირი იონურ ცენტრებთანაც. ძვ. წ. მე-5 ს. პირველი ნახევარი, ჩვენი მასალების მიხედვით, შედარებით მკრთალადაა წარმოდგენილი. აქ, როგორც ჩანს, სათანადო ასახვა პოვა ბერძენ-სპარსელთა ომებმა და გარკვეულად შეაფერხა სავაჭრო ურთიერთობა ათენსა და

პონტის სანაპირო ქვეყნებს შორის. ათენის იმპორტი ძვ. წ. მე-5 ს. II ნახევრიდან ხდება ინტენსიური, ხოლო უმაღლეს საფეხურს ძვ. წ. მე-5 ს. ბოლოსა და მე-4 ს. პირველი ნახევრისათვის აღწევს. ძვ. წ. მე-4 ს. მეორე ნახევრიდან თანდათანობით ეცემა ფიჭვნარში შემოტანილი ატიკური ნაწარმის ხვედრითი წონა.

როგორც ვხედავთ, ფიჭვნარში აღმოჩენილია როგორც მოზატული (შავი და წითელფეგურიანი), ასევე ნაკვეთ და ნატეფრ სამკაულიანი და, განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით, სადა შავლაკიანი ქურქლები. მათ შორის ვხვდებით ათენის საუკეთესო სახელოსნოებიდან გამოსულ ნიმუშებსაც. ე. ი. ძველი ფიჭვნარის მოსახლეობაში გამოყოფა სოციალურ-ეკონომიურად დაწინაურებული არისტოკრატიული ფენა, რომელიც ფართოდ იყენებს უცხოური ფუფუნების საგნებს. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სწორედ ეს ზედა ფენა უნდა ყოფილიყო ამ ურთიერთობის მარეგულირებელი (გ. მელიქიშვილი, მ. ინაძე და სხვ.). ძვ. წ. მე-5 ს. ბოლოს და მე-4 საუკუნისათვის ატიკის შავლაკიანი კერამიკის შემოტანას ფიჭვნარში ისე მასობრივი და ფართო ხასიათი მიუღია, რომ იგი საშუალო შეძლებისა თუ შედარებით უქონელთათვისაც უნდა გამსდარიყო მისაწვდომი. რა თქმა უნდა, მშვენიერი ხელოვნებით შესრულებული ბერძნული ნაწარმის ასეთი სიმრავლე და, ნაირსახეობა მხოლოდ და მხოლოდ ქალაქური მოსახლეობისათვის უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი.

ანტიკურ ხანაში ფიჭვნარის საქალაქო ცხოვრებისა და სავაჭრო-ეკონომიური საქმიანობის საინტერესო სურათის აღდგენის შესაძლებლობა მოგვცა აქაური ამფორების შესწავლამ. როგორც ვნახეთ, ფიჭვნარში წარმოდგენილია კერამიკული ტარის დამამზადებელი მრავალი ცენტრი. ეგეოსური სამყაროდან აღსანიშნავია: 1) კუნძულ ქიოსი-ფიჭვნარის აღრინდელ შემოტანილ ამფორებში მრავალრიცხოვნებითა და არქაულობით სწორედ ეს ცენტრი გამოირჩევა. რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, ბერძნული ნაწარმის უადრესი იმპორტი ჩვენი ქვეყნის, ტერიტორიაზე ქიოსთან ჩანს დაკავშირებულს (ძვ. წ. მე-7 ს. ბოლო მე-6 ს. დამდეგი). კ. ქიოსის კერამიკული ტარა მეტ-ნაკლები რაოდენობით კოლხეთის ზღვისპირა ზოლის ყველა მნიშვნელოვან ცენტრშია მოპოვებული. ჩვენ შესაძლებლად ვცანით კოლხეთსა და კ. ქიოსს შორის უშუალო, პირდაპირი სავაჭრო-ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობის არსებობა. 2) კუნძული სამოსი (ძვ. წ. მე-6 ს.), ამ ცენტრიდან გამოსულმა ნაწარმმა თავი იჩინა ბოლო წლებში ბათუმისციხისა და ფიჭვნარის მასალებში. სამოსური სტატერი (ძვ. წ. მე-6 ს.) ვანიდან აღრევე იყო ცნობილი; მრავლდება სადა სამოსური სუფრის ქურქლის აღმოჩენის ფაქტებიც ჩვენში. აღრეატიკურ ხანაში ამ ცენ-

ტრსაც კოლხეთთან ვაქრობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უნდა სკერო-
და. 3) კუნძული ლესბოსი (ძვ. წ. მე-6 ს. ბოლო, მე-5 ს. დამდეგი). ამ
კუნძულის ნაწარმის აღმოჩენის რიცხვმაც იმატა (თვით ფიქვსარი, ბა-
თუმისციხე, ციხისძირი, გურიანთა, ფოთი-საქორჩიო, დაბლაგომი).
უნდა ვიფიქროთ, რომ ლესბოსურ პროდუქტიაზეც ძველ კოლხეთში
დიდი მოთხოვნილება უნდა ყოფილიყო; 4) სასმისებრძირიანი ამფორე-
ბი (ძვ. წ. V ს.), ბათუმისციხეზე მისი აღრეული ნიმუშებიცაა აღმოჩე-
ნილი; (ძვ. წ. მე-6 ს.). მათი ეგეოსური წარმომავლობა ექვს არ უნდა
ჩვევდეს, მაგრამ ჭერჭერობით არაა ლოკალიზებული მისი დამზადებ-
ის ცენტრი. საერთოდ, სასმისებრძირიანი ამფორების ნაშთები დიდი
რაოდენობითაა აღმოჩენილი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის მოსა-
ხლეობაში; ამათი რიცხვი ჩვენთანაც გამრავლდა; შესაძლოა, მათი იმ-
პორტი ათენის საშუამავლო ვაჭრობასთან იყოს დაკავშირებული. 5)
თაზოსური (ძვ. წ. V—IV სს.). ეგეოსური სამყაროა აატრანზიტო კე-
რამიკაში ჩვენი მასალების მიხედვითაც ქიოსური ამფორების შემდეგ
კუნძულ თაზოსის პროდუქტია ჩანს წამყვანი. მის ნაშთებს ვხვდებით
როგორც მთლიანად ზღვისპირა ზოლში, ასევე დასავლეთ საქართველ-
ის შედარებით შიდა რაიონებშიც, მაგალითად. სოფ. კოგნარში (1964
წლის მონაპოვარი). კუნძულ თაზოსის ამფორებია შენოტანა ჩვენში
ძვ. წ. V საუკუნიდან იწყება და გრძელდება ძვ. წ. IV საუკუნემდე.
ფოთში ფიქვნარსა, დაბლაგომსა და ვანში აღმოჩენილია ძვ. წ. მე-5 ს.
თაზოსური ლეკითოსების ნაშთებიც. თაზოსურის წრეში ექცევა და
ეგეოსურ სამყაროსთან ჩანს დაკავშირებული ე. წ. პროტოთაზოსური
ამფორები (ძვ. წ. მე-5 ს.) და თაზოსის წრეში შემავალი ამფორის ნა-
შთები (ძვ. წ. მე-5/4 სს.). ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის მსგავსად,
კოლხეთშიც კუნძულ თაზოსის პროდუქტია ათენის საშუამავლო ვაჭ-
რობის გზით შემოდის. 6) ანტიკური ხანის კერამიკულ ტარაში მნი-
შვნელოვან ჯგუფს ე. წ. კათხისებრძირიანი ამფორები ქმნიან. ამათი
წარმოების ცენტრი ჭერ კიდეც არაა განსაზღვრული, მაგრამ, როგორც
ზემოთ იყო აღნიშნული, გამოთქმულია ვარაუდი ამ ტიპის ამფორების
თაზოსთან დაკავშირების საპარგებლოდ. ერთი რამ აშკარაა, რომ ეს
პუნქტიც ღვინით ვაჭრობის მსხვილი ცენტრი უნდა ყოფილიყო.

ეგეოსური სამყაროს შემდეგ ფიქვნარში აღმოჩენილი შემოტანი-
ლი ამფორების მნიშვნელოვან ჯგუფს მცირეაზიელი ნაწარმი შეად-
გენს. ესენია: 1) სინოპური ამფორები (ძვ. წ. IV—II სს.). ადრეელინის-
ტური ხანიდან ფიქვნარის საგარეო ვაჭრობაში თვალსაჩინოდ იზრდე-
ბა მცირე აზიის მნიშვნელოვან სავაჭრო-სატრანზიტო ცენტრის სინო-
პეს ხვედრითი წონა. როგორც ჩანს, სინოპეს საგარეო ვაჭრობის აღმავ-
ლობა მნიშვნელოვნად უნდა იყოს დაკავშირებული ათენის ჰეგემო-

ნობის მოშლასთან საერთაშორისო ბაზარზე. 2) ჰერაკლეს ამფორები (ძვ. წ. IV—III სს). ბათუმის, სოხუმისა და განსაკუთრებით ფიქვენარის მასალების მიხედვით ჩანს, რომ მცირე აზიის ეს მეორე მნიშვნელოვანი ცენტრიც ჩაბმულია სინოპეს მსგავსად ადრეელინისტურ ხანაში კოლხეთთან სავაჭრო ურთიერთობაში. გარდა ამფორებისა, როგორც ვიცით, ფიქვენარში ამ ცენტრის კრამიტიცაა აღმოჩენილი.

ფიქვენარის მასალების მიხედვით პირველად დასტურდება ბოსფორის სამეფოს, კერძოდ, პანტიკაპეას ამფორის ნაშთების აღმოჩენაც. ადრეანტიკურსა და ელინისტურ ხანაში კოლხეთსა და ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთს შორის დაწყებულია მკაფიო სავაჭრო ურთიერთობა. ფიქვენარი, როგორც დიდ სავაჭრო გზაზე მდებარე ქალაქი, ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთთანაც უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული.

ფიქვენარის, ისე როგორც საქართველოს სხვა რაიონის სატრანსპორტო კერამიკაში, განმსაზღვრელი ადგილობრივი კოლხური ამფორებია, რომელთა ნაშთები ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთშიცაა აღმოჩენილი; საერთოდ, გვიანელინისტურ და გვიანანტიკურ ხანაში შეინიშნება კოლხეთის, განსაკუთრებით მისი ჩრდილოეთი რაიონების ვაჭრობის გაძლიერება ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთის ქვეყნებთან (მ. ინაძე).

ნივთიერი კულტურის ძეგლებს მნიშვნელოვნად ამდიდრებს და ქობულეთ-ფიქვენარის სავაჭრო-ეკონომიური ცხოვრებას საინტერესო სურათის აღდგენის შესაძლებლობას იძლევა ფიქვენარსა თუ მის მიმდებარე რაიონებში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალები. ესენიც კარგად ასახავენ იმ საერთო კანონზომიერებას, რაც ზემოთ განხილული სხვა რიგის მასალების ფონზე მოიხაზა. ფულად მიმოქცევაში წამყვანი ადგილობრივი მონეტები, ე. წ. „კოლხური თეთრი“ ჩანან. ასეთივე სურათი ისახება დასავლეთ საქართველოს სხვა მონაპოვართა მიხედვითაც: ისინი ადრეანტიკური ხანიდან დიდი რაოდენობით ყოფილა ნიმოქცევაში. ფიქვენარში ფულის ასეთი ინტენსიური ტრიალი გულისხმობს ადგილობრივი მაღალ დონესა და ვაჭართა ფენის არსებობას, ე. ი. ფიქვენარში, ისე როგორც საერთოდ კოლხეთში, ადრეანტიკური ხანიდან სახეზეა კლასობრივი საზოგადოება. ჩნდება ვაჭართა ფენა ე. ი. სრულდება შრომის მესამე დიდი დანაწილების პროცესი.

ანტიკურ ხანაში ფიქვენარი საერთაშორისო ვაჭრობაშიცაა ჩაბმული. აქეთკენ მივყავართ აქ აღმოჩენილ ელექტრუმის ქიზიკურ მონეტას და ცნობას მწვანეკონცხზე ათენური ტეტრადრაქმის აღმოჩენის შესახებ, რომლებიც აღიარებულია საგარეო ვაჭრობაში ეტალონებად. ადრეელინისტური ხანიდან დიდია ქ. სინოპეს როლი ფიქვენარის საგარეო ვაჭრობაში. ქ. სინოპეში მოჭრილი მონეტები შეპოუტანიათ ფიქვენარში. მათი შერევა ადგილობრივ მონეტებთან გვაფიქრებინებს, რომ

ბერძენი ვაჭრებისათვის ისევე აუცილებელი უნდა ყოფილიყო კოლხური მონეტები ადგილობრივი ნაწარმის შესაძენად, როგორც, ეთქვით. ადგილობრივი ვაჭრისათვის უცხოური მონეტები შემოტანილი საქონლის შესაძენად. ამ მხრივ ფიქვნარი მეტად თავისებური ძეგლი ჩანს: განძის აღმოჩენის სამივე შემთხვევაში ფიქსირებულია ადგილობრივი (რომელთა რიცხვი ყოველთვის განმარტდებოდა) და უცხოური მონეტების თანაარსებობა; ქიზიკის მონეტა, სინოპური დრაქმები და ალექსანდრე მაკედონელის სტატერი აღმოჩენილია კოლხურ მონეტებთან ერთად. ასევე ფიქვნართანაა დაკავშირებული ამისოს ერთადერთი მონეტის აღმოჩენაც.

სავარაუდო ვაჭრობის ფართო ხასიათზე უნდა მიუთითებდეს ფიქვნარში აღმოჩენილი ტყვიის ატიკური საწონი. როგორც ფიქვნარში მოპოვებული მასალები ადასტურებს, კლასიკურ ხანაში ათენის როლი კოლხეთთან ურთიერთობაში განმარტდებოდა. ფიქვნარისა და ვანში აღმოჩენილი ატიკური საწონების მიხედვითაც თუ ვინაშეცაა. უნდა დავუშვათ, რომ კოლხეთი სავარაუდო ვაჭრობაში იყენებდა ატიკურ-ეგვიპტურ წონით სისტემას.

როგორც ვხედავთ, კოლხეთ-ფიქვნარის მიდამოებში ატიკურ ხანაში ფართო სავაჭრო ოპერაციები სწარმოებდნენ ადგილობრივ მოსახლეობასა და ელინური სამყაროს სხვადასხვა ცენტრებს შორის. ეს არცაა გასაკვირი, — ფიქვნარი მდებარეობდა იმ დიდ საერთაშორისო სავაჭრო მაგისტრალზე, რომელიც აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრებს აკავშირებდა პონტოს სანაპიროსა და ხმელთაშუა ზღვის აუზის ქვეყნებთან. უძველესმა კოლხურმა სამოსახლომ, ზღვის სიახლოვემ და სავაჭრო ხომალდების შესაყურებლად მდორე მდინარეების (ჩოლოქი, ოჩხამური), არსებობამ ადრინდელ მიიზიდა ბერძენი მოახალშენები. ძვ. წ. მე-6. II საუკუნიდან ფიქვნარის ტერიტორიაზე ჩნდება ბერძნული ემპორიონი, რომელიც მშვიდობიან და სისტემატურ ურთიერთობას ამყარებს ადგილობრივ მოსახლეობასთან.

მიუხედავად იმისა, რომ ფიქვნარის ატიკური ხანის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე დასავლეთ საქართველოს სხვა თანადროულ ძეგლებთან შედარებით ჭარბობით ყველაზე დიდი რაოდენობითაა დადასტურებული უცხოური კერამიკული ნაწარმი თუ მონეტები (ესეცაა ფიქვნარის ნაქალაქარის ერთ-ერთი თავისებურება), ჩვენ მაინც მოპოვებული მასალებიდან გამომდინარე სრული საფუძველი გავაჩნია განვაცხადოთ, რომ ფიქვნარი ატიკურ ხანაში წარმოადგენს ადგილობრივ კოლხურ ქალაქს. ბერძნული სავაჭრო ფაქტორის გაჩენის შემდეგაც არ შეინიშნება არსებითი ცვლილებები საწარმოო ძალებისა და წა-

რმოებითი ურთიერთობის შინაარსში, ამავე დასკვნამდე მივყავართ ცი-
ციხისძირის, კოხისა თუ ხუტუბნის მონაპოვართ, რომლებიც მკიდრად
ჩანან დაკავშირებული ამ რაიონის საქალაქო ცენტრთან. ფიქვნარას
მაგალითზე, ისე როგორც კოლხეთის სხვა ქალაქების მიხედვით, არ შე-
ინიწნება ელიზიზაციის ისეთი მძლავრი კვალი (განსაკუთრებით კლ-
სიკური ხანისათვის), როგორც შავიზღვისპირეთის სხვა ნაწილებისათ-
ვისაა დამახასიათებელი. ამდენად, დღევანდელი მონაცემების მიხედ-
ვით, კოლხეთის ქალაქები არ შეიძლება განვიხილოთ როგორც ტიპი-
ური ბერძნული პოლისები, რომელთაც აქვთ საკუთარი ეკონომიური
ბაზა. მაღალგანვითარებული წარმოება და ა. შ. ამ მიმართებით, რო-
გორც ჩანს, ბერძენ მოახალშენეთათვის აღმოსავლეთ შავიზღვისპი-
რეთის ტერიტორიაზე არ აღმოჩნდა პოხიერი ნიადაგი, რადგანაც აღ-
რევე დაწინაურებულმა გასახელმწიფოების გზაზე მდგომმა კოლხეთმა
ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიური სადავეები აღარ დაუთმო მო-
ახალშენებს. აკად. გ. მელიქიშვილი მიუთითებს, რომ აქაური ბერძ-
ნული კოლონიები სწორედ ადგილობრივი პოლიტიკური გავლენის
ქვეშ არიან მოქცეულნი და ამ პოლიტიკური ერთეულის მახვილ საკ-
პრო ცენტრებს წარმოადგენს. ასეთივე შეხედულებისაა ნ. ლომოურიც,
კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქები, რომელთა წარმოქმნაში ბერძენმა
კოლონისტებმაც მიიღეს მონაწილეობა, იმთავითვე მოექცნენ ადგი-
ლობრივ ტომთა გაერთიანების გავლენის ქვეშ და შემდგომ კი ეკონო-
მიურადაც და პოლიტიკურადაც დამორჩილნენ კოლხეთის სამეფოს.
აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული „კოლონიზაციის“ ეს თა-
ვისებურება არაერთგზისაა აღნიშნული სხვა ქართველ მეცლევართა
შრომებში. ამ საკითხებს უკანასკნელ. ხანებში ყურადღება მიაქცია
ოთ. ლორთქიფანიძემ. მდიდარი არქეოლოგიური მონაცემების გათვა-
ლისწინების საფუძველზე აკენის, რომ დღესდღეობით ჩვენს ხელთ
არსებული მასალები არ გვაძლევენ უფლებას კოლხეთის ტერიტორია-
ზე არსებული ბერძნული სამოსახლოები განვიხილოთ როგორც კო-
ლონიები და კოლონიზაციის შედეგი... კოლხეთის ტერიტორიაზე არ-
სებული ბერძნული სამოსახლოები წარმოადგენდნენ ემპირიონებს, აღ-
გილობრივ საქალაქო ცენტრებთან სხვადასხვა დროს დაარსებულ სა-
ვაკრო ფაქტორიებს, რომელთა მეშვეობითაც ხორციელდებოდა კოლ-
ხეთის სავაკრო-ეკონომიური ურთიერთობა ანტიკურ სამყაროსთან.

არქეოლოგიური მონაცემებით დასტურდება, რომ ფიქვნარისათ-
ვის კლასიკური და ადრეელინისტური ხანა იყო საქალაქო ცხოვრების
(სოფლის მეურნეობა; ხელოსნობა და ვაჭრობა) გაფურჩქვნა-აყვავე-
ბისა და მანამდე არნახული აღმავლობის ხანა. გვიანელინისტური ხანი-
დან იწყება საქალაქო ცხოვრების დაქვეითება. ხოლო რომელი ხანის

მასალები ნაქალაქარის ტერიტორიაზე ჯერჯერობით არცაა მიკვლეული. როგორც ჩანს, ფიჭვნარის მაგალითზეც პოვა ასახვა იმ საერთო კრიზისმა, რაც დამახასიათებელია; კერძოდ, ჩრდილოეთ კოლხეთის (დიოსკურია) და საერთოდ შავიზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქების განვითარებაში, მ. ინაძე შავიზღვისპირეთის სხვა ნაწილებზე მსგავსი პროცესების გათვალისწინების საფუძველზე ქალაქების დაცემას უკავშირებს ერთი მხრივ ადგილობრივ წერილ ხელოსანთა და მიწათმოქმედთა გაჩანაგებას და აყრას, რაც შედეგად მოყვა ელინისტურ ხანაში ვაქრობის აღმავლობასთან დაკავშირებით ქონებრივი დიფერენციაციის გაღრმავებას, მიწების კონცენტრაციას მცირე ჯგუფის ხელში და მონის შრომის ფართოდ გამოყენებას; მეორე მხრივ კი რომსა და პონტოს მეფე მითრიდატეს შორის ამტყდარ გაუთავებელი ომების შედეგად მშვიდობიანი საერთაშორისო სავაჭრო ურთიერთობის მოშლას. ქობულეთის რაიონის არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით დასტურდება, რომ ფიჭვნარი ეკონომიური თვალსაზრისით მეტად მოხერხებულ ადგილას მდებარეობდა (გარშემორტყმული ნოყიერი სახნავ-სათესი მიწებით, სხვადასხვა ნედლეულის ღირებულებების აუზი, ზღვის სიახლოვე და ა. შ.) და დიდი ხნის მანძილზე გამოდიოდა ამ ქვეყნის ეკონომიურ თუ პოლიტიკურ ცენტრად; მაგრამ, როგორც ჩანს, შექმნილ სიტუაციასთან დაკავშირებით, გვიანელისტური ხანიდან, როცა საომარმა მოქმედებებმა საკმაოდ ფართო ხასიათი მიიღო და მასში კოლხეთიც აღმოჩნდა ჩაბმული, ფიჭვნარი ვერ გამოვიდოდა სტრატეგიულ ცენტრადაც (იგი გაშლილი იყო ისპანის სწორ დაბლობზე). ამ პერიოდისათვის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ზოლში მოწინავეობს გონიო (ძველი აფსაროსი), ადრინდელ მდგომარეობას ინარჩუნებს ბათუმი (Portus altus), ხოლო გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანისათვის კი მნიშვნელოვანი ცენტრი ხდება ციხისძირი (პეტრა). ამავე ხანებისათვის ცხოვრების გამოცაცხლება ფიჭვნარშიაც შეინიშნება, მაგრამ, რა თქმა უნდა, არა ისეთი მჩქეფარე როგორც კლასიკური და ადრეელისტიკური ხანისათვის გვექონდა.

ГОРОДА ПРИЧЕРНОМОРЬЯ ГРУЗИИ В АНТИЧНУЮ ЭПОХУ

(Кобулет-Пичвиари)

Резюме

Изучение городов и городской жизни Восточного Причерноморья античной эпохи является одной из важных проблем древней истории Грузии и стран Понтийского побережья вообще. На основе изучения богатых и разнообразных археологических памятников исследуемой территории — «Кобулетис Квекана», мы попытались определить конкретные пути происхождения раннегосподарского города Кобулет-Пичвиари, выявить отдельные отрасли городской жизни, проследить его внешние торгово-экономические связи. По сравнению с другими современными городами Восточного Причерноморья на значительной территории Пичвиари гораздо лучше сохранились культурные слои доантичной, классической, раннеэллинистической и раннефеодальной эпох, прослеживаются жилые, ремесленные и торговые кварталы, открыт довольно большой могильник и культовые места.

Городище Пичвиари расположено в 10 километрах к северу от городского центра Кобулет, на левом берегу реки Чолоки. Обнаруженные в Кобулет-Пичвиари, а также в прилегающих районах (Хуцубани, Квирике, Испани, Легва, Зенити, Джиханджур, Кохи, Цихндзир) и т. д. многочисленные археологические памятники различных эпох показывают, что и эта часть Западной Грузии была заселена издревле. Древнейшие памятники в Кобулетском районе относятся к неолиту. В окрестностях Кобулет, в торфяных разработках Испани под двухметровой толщей торфа были обнаружены памятники неолита. Хронологическим продолжением поселения Испани, несомненно, является на территории Пичвиарского городища искусственные холмы, например, «Намчедур». Раскопки этого холма показали, что жизнь здесь, начиная с ранней бронзы, продолжалась почти непрерывно до раннефеодальной эпохи. Ведущими отраслями хозяйства с самых ранних времен здесь были:

земледелие, скотоводство, рыболовство, керамическое производство.

Прогрессу производительных сил и производственных отношений эпохи средней и особенно поздней бронзы-раннего железа в Пичвиари способствовала близость одного из самых мощных, ведущих очагов колхидской культуры — бассейна реки Чорохи. На территории современного Кобулетского района (Зенити, Аламбари, Хуцубани, Пичвиари, Цихисдзир, Чакви и др.) часто находят клады содержащие характерные для западногрузинской культуры бронзовые орудия труда, происходящие по всей вероятности из Чорохского производственного центра.

Надо полагать, что в процессе зарождения городской жизни не последнюю роль играл мощный очаг производства железа в ущелье р. Чолоки, где из магнетитного песка выплавлялось высококачественное железо.

На широкие масштабы земледелия ясно указывают обильно встречающиеся в культурных слоях зернотерки, вкладывшие для кремневых серпов, бронзовые мотыги и глиняные сосуды, используемые для хранения зерна. Соответственно развитым, очевидно, было и скотоводство.

При крупном населенном пункте Пичвиари к концу II началу I тысячелетий до н. э. возникает ремесленный центр «Намчедури», являвшийся средоточием довольно многоотраслевого производства. Ведущее место занимает здесь гончарное ремесло, ставшее самостоятельной отраслью. Значительное место в ремесленном производстве доантичного периода занимает ткацкое дело. Оно принимает широкий характер в античный период, когда льняные изделия, как предмет экспорта, завоевали всеобщее признание на международном рынке.

Одним из древнейших занятий жителей Пичвиари являлось рыболовство, обусловленное близостью моря и рек (Чолоки, Очхамури, Кинтриши, Чаквисцхали и др.). В культурных слоях часто встречаются грузила для рыбловных сетей.

Из археологических памятников, предшествовавших городскому периоду, в Пичвиари выделяются остатки поселений и культовых очагов на песчаных дюнах, которые тянутся вдоль городища со стороны моря. В песчаных дюнах выявлены культурные слои толщиной в 3,5 м, где часто встречается инвентарь культового назначения (глиняные рожки, жертвенники, вайночки и фрагменты бытовой керамики). Не исключена возможность, что дюны являлись и общеплеменным культовым местом, куда в определенное время года стекались жители окрестных поселений для проведения религиозного церемониала, который мог быть связан с культом быка или морских божеств. Эти дюны посещались до VI в. до н. э.

На территории Пичвнари уже к середине I тысячелетия до нашей эры создаются условия для возникновения городского типа поселений с соответствующей экономической основой, в виде развитого земледелия, скотоводства и рыболовства, а также металлургического, керамического и текстильного производства. Процесс дальнейшего развития городского центра был в значительной степени ускорен установленной систематической связи с античным миром.

В VI—II веках до нашей эры Пичвнари представляет собой один из важнейших торгово-ремесленных центров Восточного Причерноморья. Одновременно он является политическим и экономическим центром, окружающей области («Кобулетис-Квекана»). Ведущее положение в городском хозяйстве занимают ремесла. В культурных слоях Пичвнари обнаружены в большом количестве местные керамические изделия. Хозяйственная (колхидские пифосы и амфоры), бытовая керамика (кувшинчики, горшки, сковородки, сосуды для питья, тарелки, миски). Керамика, связанная с текстильным производством (текстильная керамика, пряслица, пирамидальные грузила и т. д.). Культовая керамика (рогообразные подставки, жертвенники), керамика различного назначения (строительная керамика, фрагменты тиглей и др.). Изучение материала позволило установить большую близость глиняных изделий Пичвнари к аналогичным предметам из ряда пунктов Западной Грузии (Гонно, Махвилаури, Батумская крепость, Чакви, Цихисдзири, Кохи, Квирикэ, Хуцубани, Гурганта, Земопахума, Ципнари, окрестности Поты, ущелье р. Ингури, Очамчире, окрестности Сухуми и Кутанси, Даблагоми, Вани, Итхвиси и др.). Изучение керамических изделий проводится в связи с различными отраслями хозяйственной деятельности местного населения.

В работе большое внимание уделено изучению разнообразных украшений (лучеобразные серьги, разнообразные бусы, браслеты), бронзовых ситул, зернотерок и каменных грузил для сетей. Из костных остатков выделяются кости дельфина, свиней, крупного и мелкого рогатого скота.

В особую группу выделены археологические материалы позднеантичной и раннефеодальной эпох (стекло, поздняя краснолаковая керамика, амфоры, глазурированная керамика и пр.).

Наряду с местными изделиями в Пичвнари обнаружена довольно многочисленная импортная керамика. Эти материалы показывают, что с позднеархаического периода Пичвнари вместе с другими городами исторической Колхиды устанавливает широкие торговые связи. На первых порах (VI в. до н. э.) в Пичвнари главным образом распространяются изделия, изготовленные в ионийских и эгейских ремесленных центрах Греции.

С конца VI в. до н. э. гегемонию в торгово-экономических и культурных взаимоотношениях с Колхидой захватывает материковый центр Греции—Афины. Историческое значение археологических находок из Пичвнари заключается в том, что они материально подтвердили неразрывность связей древней Колхиды и Афинами на протяжении всей классической эпохи. Эти связи становятся особенно оживленными в конце V и первой половине IV вв. до н. э. Во время раскопок Пичвнарского городища довольно в большом количестве найдена аттическая расписная и простая чернолаковая керамика. Среди привозной керамики эллинистического периода самостоятельную группу образуют т. н. буролаковые сосуды, по всей вероятности малоазиатского происхождения (в частности из Пергама).

Ценным источником для изучения торгово-экономической и хозяйственной жизни городов Восточного Причерноморья в античную эпоху являются, обнаруженные в последнее время в большом количестве фрагменты местных и привозных амфор. Пичвнарское городище и в этом отношении дает довольно богатый материал. По находкам можно выделить следующие производственные центры амфор: 1, Хиосские (VI—IV вв. до н. э.), 2, Самосские (VI в. до н. э.), 3, Лесбосские (конец VI—начало V в. до н. э.) 4, Фазосские (V—IV вв. до н. э.), 5, Синопские (IV—II вв. до н. э.), 6, Гераклейские (IV—III вв. до н. э.), 7 Пантикапейские (IV—III вв. до н. э.), попадают фрагменты амфор со стаканообразными (V в. до н. э.) и разнообразными (IV—III вв. до н. э.) ножками, а также протофоссские (V в. до н. э.) и типа Солоха.

В Пичвнарском городище, как и вообще в Грузии, часто попадает амфоры из «коричневой глины» (IV в. до, и V—VI вв. н. э.), центром производства которых в последнее время считается Колхида. Амфоры из «коричневой глины» распространяются и в Северном Причерноморье. Как видно, крайним пунктом их распространения является Белгород-Днестровский. В фондах краеведческого музея этого города хранится целая колхидская амфора (III—II вв. до н. э.) которая находит точные аналоги среди материалов городища Вани античного времени (раскопки 1966 и 1967 гг.).

С раннеантичного периода между Боспором и Колхидой, несомненно, существовали тесные экономические взаимоотношения. Торговые связи с Северным Причерноморьем особенно расширились в позднеэллинистическую эпоху.

В изучении происхождения Колхидского царства, городской жизни и становления купеческого слоя в древнеколхидском обществе большое значение приобретают монетные находки из Пичвнарского городища. В монетном хозяйстве этого города и вообще Колхидского царства ведущее место занимали местные монеты, т. н. колхидки. В Пичвнари колхидки бы-

ли обнаружены в большом количестве как вкладах, так и при раскопках могильников. Интенсивное обращение колхидок подразумевает высокий уровень товарного производства, развитую куплю-продажу, что характерно только для классового общества и государства. Появляется купеческая прослойка, т. е. заканчивается процесс третьего крупного общественного разделения труда.

Важную роль в экономике Кобулети-Пичвнари играла, наряду с внутренней и внешней торговлей. В Пичвнари вместе с колхидками найдены электровый кизикин (550—475 до н. э.), в большом количестве синопские драхмы (360—345 гг. до н. э.), монета Амиса-Пирея (IV в. до н. э.), статер Александра Македонского и т. д.

Наряду с юмизматическими материалами, привлекает внимание аттический разновес кубической формы, на одной грани которого сохранились следы кратности—две неглубокие выемки. Вес его 50 г. Этот разновес должен представлять собой 1/8 часть аттической (легкой) миши.

Таким образом, высокий уровень социально-экономического развития и наличие условий для возникновения городской жизни с самого же начала определили своеобразие развития города. Основную часть населения Пичвнари составляли коренные жители. Ведущее положение в экономической и политической жизни оставалось за древнейшими жителями города. Роль иноземных (греческих) элементов прослеживается преимущественно в сфере внешней торговли. Существовавшие на территории Колхиды греческие поселения представляли собой эмпории—основанные в разное время у городских центров торговые фактории, посредством которых осуществлялись торгово-экономические связи Колхиды с античным миром.

Новейшие археологические данные (батумская крепость, Пичвнари, Поти и др.), показывают, что в античную эпоху города Восточного Причерноморья играли значительную роль в сфере торгово-экономических и культурных взаимоотношений между эллинским миром и странами понтийского побережья, т. к. через Колхиду проходили важнейшие торговые пути.

Таковы общие выводы, базирующиеся на изучении вещественных памятников Кобулети-Пичвнари (раскопки 1953—1964 гг.)¹

Обширным материалам могильников Пичвнари (могильник местного населения VI—V вв. до н. э.) могильника V в. до н. э. греков-пришельцев, могильника раннеэллинистической эпохи—ценнейшему археологическому источнику для изучения городов Причерноморья Грузии и вообще Понтийского побережья, автор посвящает специальную монографию.

ძირითადი შემოკლებანი

- ანოტაციები — საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი მიძღვნილი სესიის მოხსენებათა ანოტაციები.
- აელი — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის შრომები.
- თსუ შრომები — თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები.
- კაკ — კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული II, თბ. 1962.
- მსკა — მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის.
- „მომბე“ — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე.
- სმამ — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე.
- სსმმ — აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე.
- სკმაის — საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1968.
- სიგკრებული — საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული.
- სიმ — სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი (მოსკოვი).
- АГСП — Античные города Северного Причерноморья, М.-Л., 1955.
- ВДИ — Вестник древней истории.
- ИАК — Известия археологической комиссии.
- ИГАИМК — Известия государственной Академии истории материальной культуры.
- КАМ — Культура античного мира, М., 1966.
- КСИА — Краткие сообщения института археологии.
- КСИИМК — Краткие сообщения института истории материальной культуры.
- МАК — Материалы по археологии Кавказа.
- МАР — Материалы по археологии России.
- МИА — Материалы и исследования по археологии СССР.
- ОАК — Отчет археологической комиссии.
- СА — Советская археология.
- СГЭ — Сообщения государственного Эрмитажа.
- ТРИМ — Труды государственного исторического музея.
- ТОИПКГЭ — Труды отдела истории первобытной культуры Государственного Эрмитажа.

- Т О А М Г Э — Труды отдела античного мира Государственного Эрмитажа.
- Т О Н Г Э — Труды отдела нумизматики Государственного Эрмитажа.
- BSA — The annual of the British school of Athens.
- CVA — Corpus Vasorum antiquarum.
- JHS — The Journal of Hellenic studies.

ტაბულაციის აღწერა

ტაბ. I. ფიქვენარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარის სქემატური ტოპოგრაფიული პეიზაჟი.

ტაბ. II. 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10. ისპანის სადა და ორნამენტირებული ქუჩების ნატეხები. 6 — ისპანში აღმოჩენილი ხელსაფეხები.

ტაბ. III. 1—6. „ნამქველურისა“ და მის მიდამოებში აღმოჩენილი თიხის ქუჩების ფრაგმენტები. 7 — კვირისტავეები. 8 — სალესი ქვა. 9, 10 — კოლხური ტული. 11, 12, 14 — რქისებრი სადგურები. 13 — ბაღის საწაფები.

ტაბ. IV. 1—3, 8. ფიქვენარის II უბანზე 1964 წლის თხრილის წინანტიკურ ფენაში აღმოჩენილი თიხის ქუჩების ზოგიერთი ნატეხი და რქისებრი სადგურები. 4 — ნამგლის-პირად გამოყენებული კაეის ჩასართი. 5 — კვირისტავე. 6 და 9 — ფიქვენარის ქვიშა-ზვინულეებზე აღმოჩენილი ყურმილიანი ღოჭი და სასმისი. 7 — ხულოს რაიონის სოფ. ვერნებში აღმოჩენილი ყურმილიანი ღოჭი.

ტაბ. V. 1 — ფიქვენარის II უბნის 1964 წელს გავლებული თხრილის კრილი. 2—4 ფიქვენარის კლასიკური და ელინისტური ხანის კოლხური ქვეყნის პირის ფრაგმენტები. 5 — ლანგარის პირის ნატეხი. 6—ღერგის პირის ნატეხი. 7 ტაფისებრი ქუჩების ყური.

ტაბ. VI. 1—6—ფიქვენარის ნაპურვალის გორანასახლარზე აღმოჩენილი ძვ. წ. VI—V სს. ადგილობრივი ქუჩების ზოგიერთი ნიმუში. 7—სოფ. კოხის ანტიკური ხანის კოლხური სასმისის ფრაგმენტი. 8—11—ფიქვენარში აღმოჩენილი კოლხური სასმისები. 12—15—ფიქვენარის კლასიკური და ელინისტური ხანის ადგილობრივი თასები.

ტაბ. VII. 1—4—ფიქვენარის ანტიკური ხანის პირამიდული საწაფები. 5—კვირის-ტავეები. 6—9 ფიქვენარის ადგილობრივი სინოპური და პერაკლეს კრ. მითის ნატეხები. 10—ანტიკური ხანის კულტურულ ფენაში აღმოჩენილი ბაღის საწაფები. 11—ადრე-ფეოდალური ხანის წყალსადენის მილი.

ტაბ. VIII. 1—4, 14—ფიქვენარში აღმოჩენილი სადაზოლებიანი იონური კერამიკის ფრაგმენტები. 5—13—ბათუმის ციხის სადაზოლებიანი იონური კერამიკის ნატეხები. 15—16—ფიქვენარის ანტიკური შავფიგურიათი ქუჩების ნატეხები. 17—ფიქვენარის ძვ. წ. V ს. პირველი ნახევრის ატიკური ლანგარის ძირი. 18—ფიქვენარის წითელფიგურიათი გუბუსი.

ტაბ. IX. 1—ფიქვენარის ძვ. წ. VI ს. იონური კილიკის ძირი. 2—5—ძვ. წ. V ს. პირველი მეოთხედის მაღალძირიანი ატიკური შავლაკიანი თასები. 3—ძვ. წ. V ს. პირ-ველი ნახევრის სეიფოსის ძირი და ტანის ნაწილი. 4—ატიკური შავლაკიანი ლანგარის ძირი. 6—ძვ. წ. V ს. პირველი ნახევრის ატიკური შავლაკიანი ლეკითოსის ძირი და ტანის ნაწილი. 7—ძვ. წ. V ს. შუა წლების ატიკური შავლაკიანი კილიკი. 8, 9, 12—ძვ. წ. V—IV სს. ატიკური შავლაკიანი თასები. 10—ძვ. წ. V ს. შავლაკიანი კილიკი. 11—ატი-კური შავლაკიანი სამაროლე. 13—ადრე ელინისტური ხანის ატიკური შავლაკიანი კან-თაროსის ნატეხები. 14—ძვ. წ. IV ს. ატიკური გუბუსი. 15—ძვ. წ. IV ს. თევზის ქერქელი.

ტაბ. X. 1—2—ატიკური შავლაკიანი მაღალძირიანი თასის ნატეხები. 3,4—ძვ. წ. V ს. პირველი ნახევრის ატიკური შავლაკიანი კილიკის და ლეკითოსის ნატეხები. 5—ატიკური შავლაკიანი თასის ნატეხები. 6—ატიკური შავლაკიანი სეფოსის ყურები. 7, 8—ძვ. წ. V ს. ატიკური შავლაკიანი ასკოსის ყურები. 9—ატიკური შავლაკიანი გუტუსის ყური. 10—ძვ. წ. IV ს. ატიკური შავლაკიანი არიბალისებრი ლეკითოსის პირი. 11—12 ატიკური შავლაკიანი სადა და კანე ლურებიანი კანთაროსების ძირისა და ტანის ნატეხები. 13,14—ყავისფერლაკიანი ქურქლის ტანისა და ყურის ნატეხები.

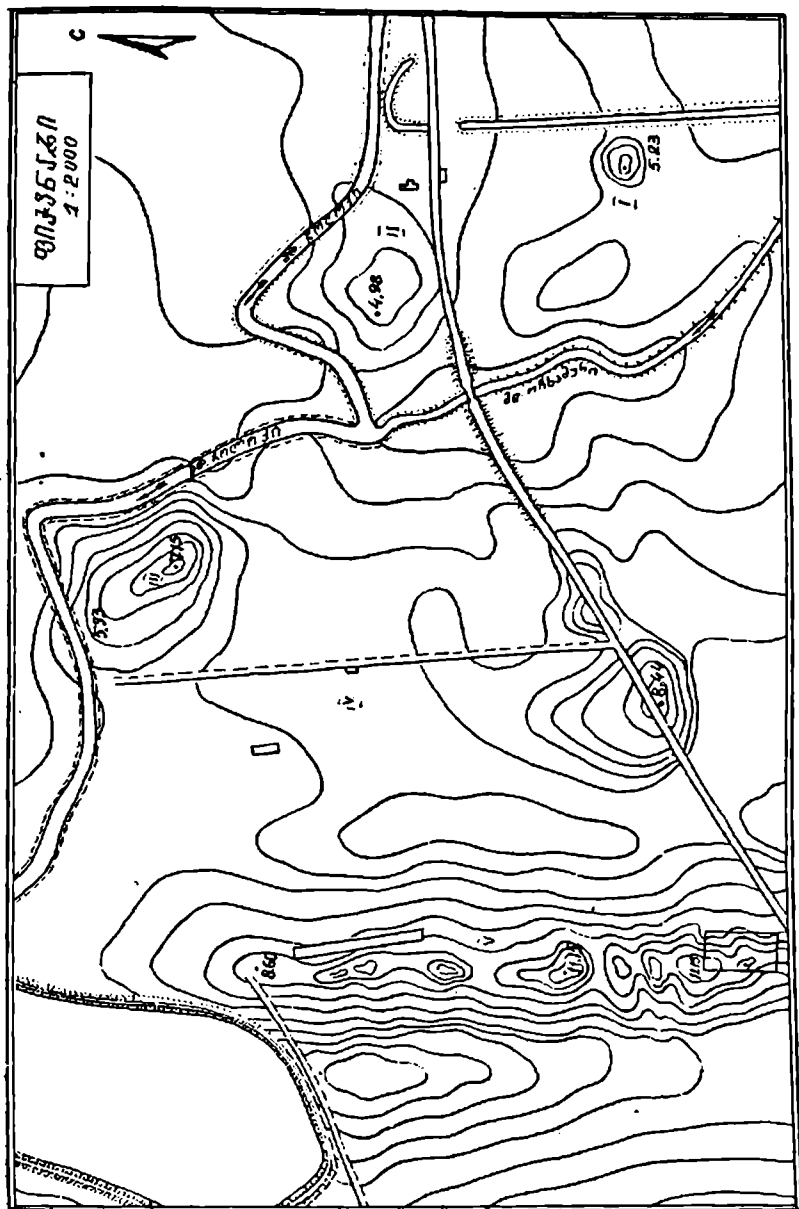
ტაბ. XI. ფიკენარის ძვ. წ. V ს. მეორე ნახევრისა და IV ს. პირველი ნახევრის. ნაყეთ და ნატეიფრ სამკაულიანი ატიკური შავლაკიანი ქურქლები.

ტაბ. XII. 1—ფიკენარის ძვ. წ. VI ს. ბოლოსა და V ს. დამდეგის ქიოსური ამფორის ძირი. 2—ძვ. წ. V ს. ქიოსური ამფორა. 3—ძვ. წ. V ს. თაზოსური ამფორა. 4—ძვ. წ. V ს. ე. წ. სასმისებრძირიანი ამფორის ძირი. 5—ძვ. წ. IV ს. პერაქლეს ამფორა. 6—ძვ. წ. IV ს. სინოპური ამფორის ძირი. 7—ბიზანტიონის (?) ძვ.წ. IV—III სს. ამფორის ძირი. 8—ძვ. წ. IV—II სს. ე. წ. კათხისებრძირიანი ამფორის ძირი. 9—ძვ. წ. IV—III სს. პანტიკაპეიონის ამფორის ძირი. 10—ძვ. წ. III—II სს. ადგილობრივი ამფორის ძირი.

ტაბ. XIII. 1—ფიკენარში აღმოჩენილი ოქროს სხივანა საყურეები. 2—ბრინჯაოს. ქურქელი, რომელშიც იღო ფიკენარში 1952 წელს აღმოჩენილი მონეტების განძი. 3—კოლხური ფული. 4—ფიკენარში აღმოჩენილი ელექტრუმის ქიზიკი. 5—სინოპური დრაქმა. 6—ალექსანდრე მაკედონელის სტატერი. 8—ფიკენარის ტყვიის ატიკური საწონი. 10—ფიკენარის ბრინჯაოს სიტულის ტანისა და ყურის ნაწილები. 11—ფიკენარის მინის მძივები და ბრინჯაოს ძეწყვის ნაწილები. 12—ბრინჯაოს სამაჯურები. 13—სასაფეთქლე ხეია. 14—რკინის ლურსმნები.

ტაბ. XIV. 1—3—ადრეფეოდალური ხანის მინისა და სადა ქურქლების ნატეხები ფიკენარიდან. 4—წითელლაკიანი ქურქლის ნატეხები. 5—სინოპური ლუთერიის ნატეხები. 6—ადგილობრივი ლუთერიის ნატეხები. 7—ადრეფეოდალური ხანის ტანდალარული იმპორტული ამფორის ფრაგმენტი. 8—11—ფიკენარში აღმოჩენილი დელფინის ძელები. 12—15—ლორის ძელები. 16—17—მსხვილფეხა. საქონლის ძელები. 18—19—ცხერისა და თხის ძელები.

ტ ა ბ უ ლ ე ბ ი

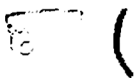
2

3

4

5

6

7

8

9

10

1

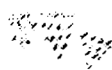
2

3

4

5

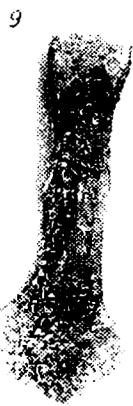
6

7

8

9

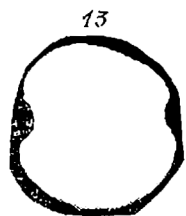
10

11

12

13

14

1

2

3

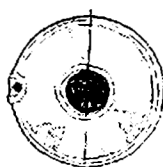
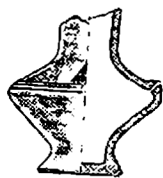
4

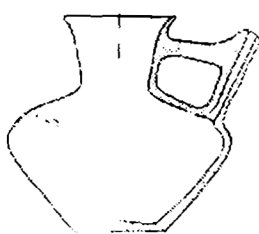
5

6

7

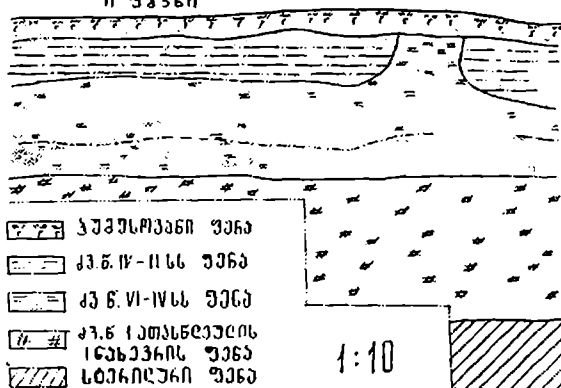
8

9

სოფლისკაცთა სახლი

1

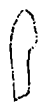
2

3

4

5

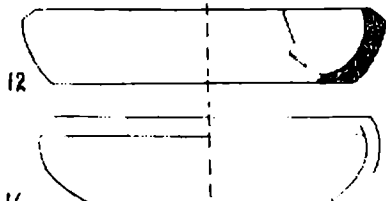
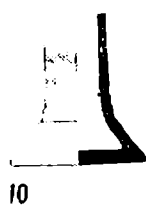
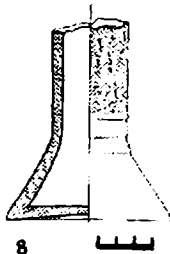
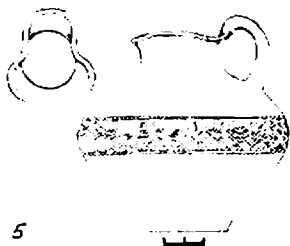
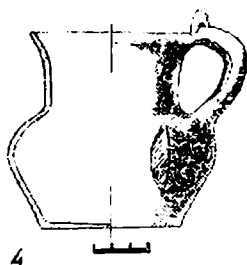
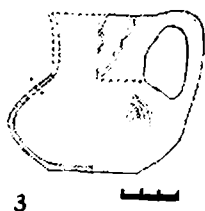
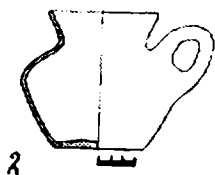
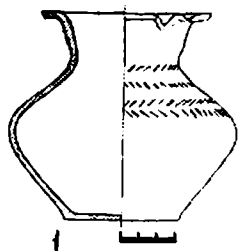

6

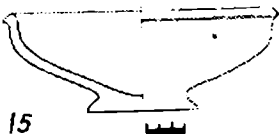
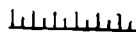

7

VI.

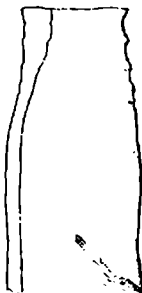
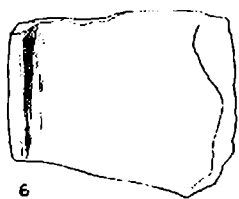
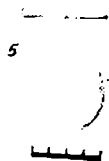
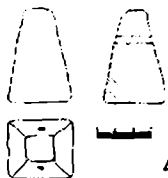
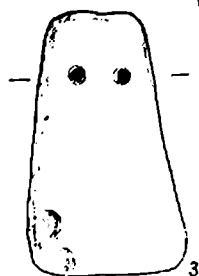
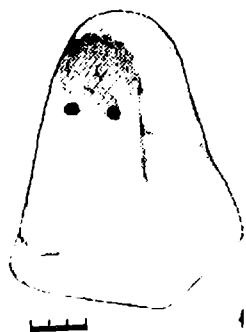

14

15

VII

9

10

11

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

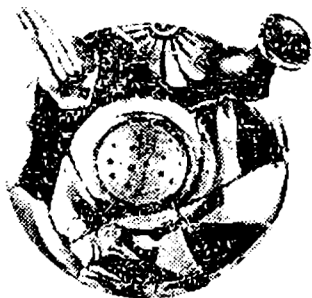
15

16

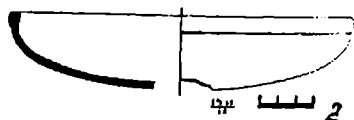
17

18

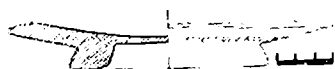
1

2

3

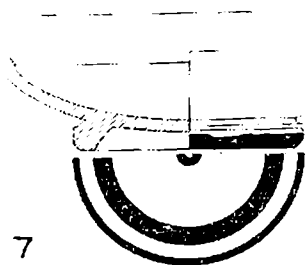
4

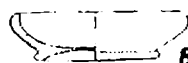
5

6

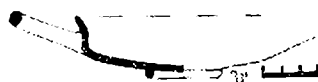
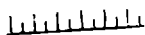
7

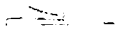
8

9

10

11

12

13

14

15

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

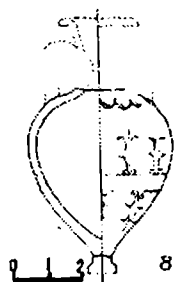
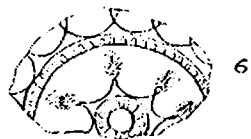
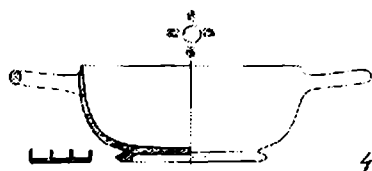
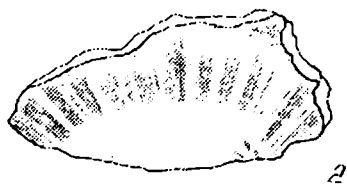
12

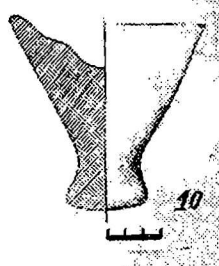
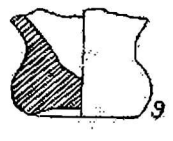
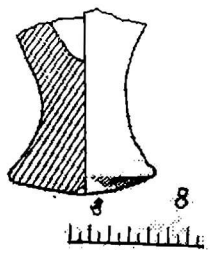
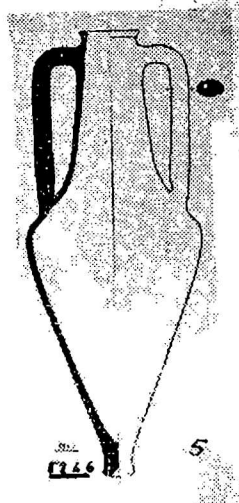
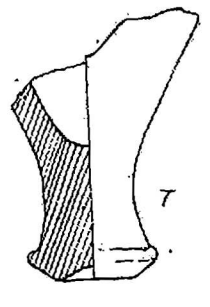
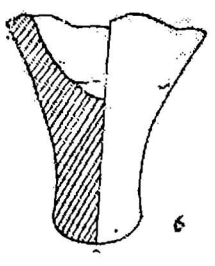
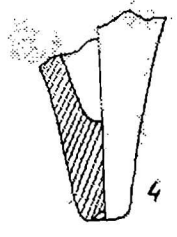
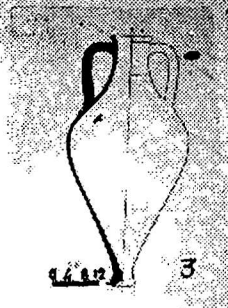
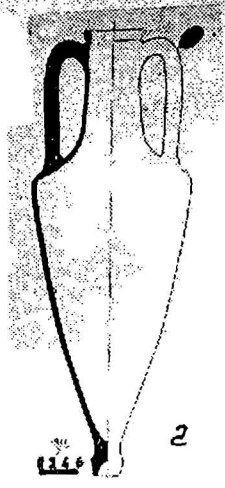
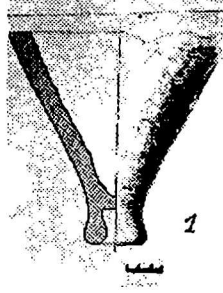

13

14

XIII

1

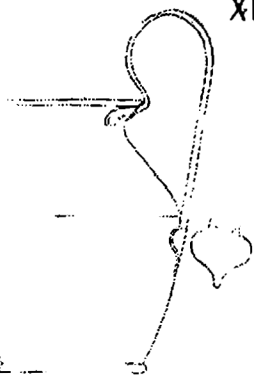

5

6

328

2

7

8

10

9

11

12

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

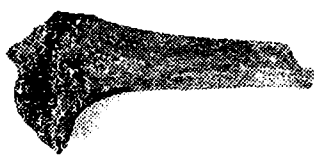
15

18

16

17

19

შინაარსი

შესავალი	3
თავი პირველი. ქობულეთ-ფიჭვნარის წინაანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები	20
თავი მეორე. ქობულეთ-ფიჭვნარის ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები	35
თავი მესამე. შემოტანილი კერამიკა და კოლხეთის ურთიერთობა ანტიკურ სამყაროსთან	73
თავი მეოთხე. ნუმისმატიკური ძეგლები	116
Города причерноморья Грузии в античную эпоху (резюме).	142
ძირითადი შემოკლებანი	147
ტაბულების აღწერილობა	148
ტაბულები	151

АМИРАН ЮСУПОВИЧ КАХИДЗЕ
ГОРОДА ПРИЧЕРНОМОРЬЯ ГРУЗИИ В АНТИЧНУЮ
ЭПОХУ (ҚОБҮЛЕТН-ПИЧВНАРИ)

სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დამტკიცებით
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დამტკიცებით

*

რედაქტორი ა. აფაქიძე
გამომცემლობის რედაქტორი ელ. ბათიაშვილი
ტექნორედაქტორი ე. ბოკერია
მხატვარი მ. თუშმალაშვილი
კორექტორი მ. მახარაძე

გადაეცა წარმოებას 16. 8. 70; ხელმოწერილია დასაბუთებლად 22. 5. 71;
ჭაღვალდის ზომა 60X90¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 10. 5; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თაბახი 9. 43; უე 01322; ტირაჟი 1200; შეკვეთა 1687

ფასი 92 კპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси 380060, Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН ГССР, Тбилиси 380060, Кутузова, 19